

**UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
ȘCOALA DOCTORALĂ ȘTIINȚE SOCIALE**

CONSORTIU: Universitatea de Stat din Moldova, Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hașdeu” din Cahul, Institutul Național de Informații și Securitate ”Bogdan, Întemeietorul Moldovei”

Cu titlu de manuscris
C.Z.U.: 316.4.063.3-056.3(478)(043.3)

COJOCARU NATALIA

**ROLUL AUTO-REPREZENTĂRII ÎN INCLUZIUNEA SOCIALĂ
A PERSOANELOR CU DIZABILITĂȚI INTELECTUALE DIN
REPUBLICA MOLDOVA**

541.02 – Structură socială; instituții și procese sociale

Teză de doctor în Sociologie

Autor:

COJOCARU Natalia

Conducător științific:

MALCOCI Ludmila,
doctor habilitat în sociologie,
profesor cercetător

CHIȘINĂU, 2025

© Cojocaru Natalia, 2025

CUPRINS

ADNOTARE.....	5
АННОТАЦИЯ.....	6
ANNOTATION.....	7
LISTA TABELELOR.....	8
LISTA FIGURILOR.....	9
LISTA ABREVIERILOR.....	10
INTRODUCERE.....	11
1. FUNDAMENTE TEORETICE ȘI METODOLOGICE ALE AUTO-REPREZENTĂRII PERSONELOR CU DIZABILITĂȚI ÎN CONTEXTUL INCLUZIUNII SOCIALE	23
1.1. Evoluția investigațiilor privind auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități în contextul incluziunii sociale	24
1.2. Abordări conceptuale ale auto-reprezentării și incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități....	33
1.3. Metodologii de cercetare sociologică ale auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități în contextul incluziunii sociale.....	49
1.4. Concluzii la capitolul 1	65
2. PERSPECTIVE SOCIO-POLITICE INTERNAȚIONALE ȘI NAȚIONALE ÎN PROMOVAREA AUTO-REPREZENTĂRII PERSONELOR CU DIZABILITĂȚI INTELECTUALE.....	66
2.1. Cadrul legal internațional și național care asigură premise pentru auto-reprezentarea și incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități intelectuale	66
2.2. Rolului instituțiilor publice din Republica Moldova în susținerea și promovarea auto- reprezentării persoanelor cu dizabilități.....	76
2.3. Evoluția mișcării de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități intelectuale la nivel global și național	81
2.4. Concluzii la capitolul 2	88
3. AUTO-REPREZENTAREA PERSONELOR CU DIZABILITĂȚI INTELECTUALE DIN REPUBLICA MOLDOVA DIN PERSPECTIVA INCLUZIUNII SOCIALE.....	89
3.1. Percepții asupra auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova în contextul incluziunii sociale.....	89
3.2. Bariere în auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități intelectuale din Republica Moldova	94
3.3. Sisteme de suport în auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități intelectuale din Republica Moldova	106
3.4. Impactul auto-reprezentării asupra incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități intelectuale din Republica Moldova	119
3.5. Concluzii la capitolul 3	137
CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI	138
BIBLIOGRAFIE.....	145

ANEXE	162
Anexa 1. Lista participanților în cadrul interviurilor aprofundate și a discuțiilor focus grup	162
Anexa 2. Ghid de interviu pentru persoanele cu dizabilități, membre ale grupurilor de auto-reprezentare	163
Anexa 3. Ghid de interviu pentru persoanele de suport ale grupurilor de auto-reprezentare.....	165
Anexa 4. Ghid de interviu pentru părinții persoanelor cu dizabilități, membri ai grupurilor de auto-reprezentare.....	166
Anexa 5. Ghid de interviu pentru experți în domeniul incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități ..	167
Anexa 6. Chestionar privind programele și inițiativele de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități sprijinite de organizațiile societății civile din Republica Moldova	169
Anexa 7. Lista organizațiilor societății civile participante în cercetarea privind rolul auto-reprezentării în incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova	174
Anexa 8 : Fișă de Observație Participativă	175
Anexa 9. Impactul auto-reprezentării la nivel individual: studiu de caz.....	176
Anexa 10. Dezinstituționalizarea și dreptul la viață independentă în comunitate – studiu de caz	180
Anexa 11. Valorificarea rezultatelor	182
 DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII.....	183
CURRICULUM VITAE	184

ADNOTARE

Cojocaru Natalia, „Rolul auto-reprezentării în incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități intelectuale din Republica Moldova”, teză de doctor în sociologie, Chișinău, 2025.

Structura tezei: introducere, trei capitole, concluzii generale și recomandări, 145 pagini text de bază, bibliografie cu 209 titluri, 11 anexe, 13 figuri și 4 tabele. Rezultatele cercetării sunt reflectate în 13 publicații științifice (11 în țară, 2 în străinătate) și au fost prezentate în cadrul a 7 conferințe naționale și internaționale.

Cuvinte-cheie: auto-reprezentare, persoane cu dizabilități intelectuale, incluziune socială.

Domeniul de studiu: sociologie

Scopul lucrării: analiza complexă, multidimensională a fenomenului auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități intelectuale și evaluarea impactului său asupra incluziunii sociale a acestor persoane în Republica Moldova.

Obiectivele cercetării: (a) analiza istoriografiei și bazei conceptual-teoretice ale auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități în contextul incluziunii sociale; (b) fundamentarea abordărilor conceptuale ale auto-reprezentării și incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități; (c) determinarea metodologiei pentru cercetarea auto-reprezentării; (d) evidențierea modului în care persoanele cu dizabilități intelectuale își construiesc și își exprimă propria identitate în contextul social moldovenesc; (e) explorarea modelelor și bunelor practici internaționale și naționale în materie de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități intelectuale și rolul acestora în incluziunea socială; (f) identificarea barierelor întâmpinate de persoanele cu dizabilități intelectuale și a factorilor de succes în procesele de auto-reprezentare în vederea incluziunii lor sociale; (g) evaluarea impactului auto-reprezentării asupra incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități intelectuale din Republica Moldova; (h) formularea de recomandări pentru diferiți actori sociali naționali privind avansarea eforturilor de auto-reprezentare și impactul acestora în asigurarea incluziunii sociale.

Noutatea și originalitatea științifică: introducerea și contextualizarea conceptului de auto-reprezentare în cercetarea sociologică din Republica Moldova; dezvoltarea unei definiții proprii a auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități intelectuale; elaborarea unui model logic al auto-reprezentării; aplicarea metodologiei cercetării incluzive în toate etapele cercetării.

Problema științifică soluționată: fundamentarea conceptului de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități intelectuale din Republica Moldova în contextul incluziunii sociale; identificarea obstacolelor întâlnite în procesele de auto-reprezentare, a factorilor care contribuie la succes și a mecanismelor de sprijin necesare pentru a consolida eforturile de auto-reprezentare în contextul specific al țării; demonstrarea impactului pozitiv al auto-reprezentării asupra calității vieții persoanelor cu dizabilități intelectuale și asupra promovării drepturilor omului la scară largă.

Semnificația teoretică: teza deschide un nou capitol în studiul dizabilității în Republica Moldova, oferind o bază teoretică solidă pentru cercetările viitoare.

Valoarea aplicativă: rezultatele tezei pot fi utilizate în dezvoltarea de politici, programe de formare profesională și intervenții sociale, contribuind la promovarea auto-reprezentării și incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități intelectuale.

Implementarea rezultatelor științifice: rezultatele cercetării au permis dezvoltarea unui model practic de susținere a auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități intelectuale; crearea și susținerea grupurilor de auto-reprezentare în mai multe raioane ale țării; formarea profesioniștilor din domenii precum asistență socială, sănătate și educație, și instruirea familiilor în dezvoltarea și/sau susținerea auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități intelectuale. Practica de auto-reprezentare a fost recunoscută și apreciată ca practică inovatoare în competiția internațională organizată de Asociația Europeană a Furnizorilor de Servicii pentru Persoanele cu Dizabilități în 2020 (KHS 2021).

АННОТАЦИЯ

Кожокару Наталия, «Роль самопредставительства в социальной инклюзии лиц с интеллектуальными нарушениями в Республике Молдова», диссертация на соискание ученой степени доктора социологических наук, Кишинев, 2025 г.

Структура диссертации: введение, три главы, общие выводы и рекомендации, основной текст – 145 страниц, список литературы — 209 источников, 11 приложений, 13 рисунков и 4 таблицы. Результаты исследования отражены в 13 научных публикациях (11 — в Молдове, 2 — за рубежом) и были представлены на 7 национальных и международных конференциях.

Ключевые слова: самопредставительство, лица с интеллектуальными нарушениями, социальная инклюзия.

Область исследования: социология.

Цель исследования: комплексный, многомерный анализ феномена самопредставительства лиц с интеллектуальными нарушениями и оценка его влияния на их социальную инклюзию в Республике Молдова.

Задачи исследования: (а) анализ историографии и концептуально-теоретической базы самопредставительства лиц с ограниченными возможностями в контексте социальной инклюзии; (б) обоснование концептуальных подходов к самопредставительству и социальной инклюзии лиц с ограниченными возможностями; (в) определение методологии исследования самопредставительства; (г) выявление способов формирования и выражения идентичности лиц с интеллектуальными нарушениями в молдавском социуме; (д) изучение международных и национальных моделей и лучших практик самопредставительства и их роли в социальной инклюзии; (е) выявление барьеров и факторов успеха самопредставительства; (ф) оценка влияния самопредставительства на социальную инклюзию; (ж) выработка рекомендаций для национальных акторов по продвижению самопредставительства.

Научная новизна и оригинальность: введение понятия самопредставительства лиц с ограниченными возможностями в социологическое исследование в Республике Молдова; разработка авторского определения самопредставительства лиц с интеллектуальными нарушениями; создание логической модели самопредставительства; применение инклюзивной методологии на всех этапах исследования.

Решённая научная проблема: научное обоснование концепции самопредставительства лиц с интеллектуальными нарушениями в контексте социальной инклюзии в Республике Молдова; выявление барьеров и факторов успеха, а также механизмов поддержки, способствующих укреплению самопредставительства; демонстрация положительного влияния самопредставительства на качество жизни лица с интеллектуальными нарушениями и продвижение прав человека.

Теоретическая значимость работы: диссертация открывает новое направление в исследовании вопросов, связанных с ограниченными возможностями и социальной инклюзией в Республике Молдова и предлагает прочную теоретическую основу для будущих исследований.

Практическая значимость работы: результаты диссертации могут быть использованы при разработке политик, программ профессионального обучения и социальных интервенций, способствующих продвижению самопредставительства и социальной инклюзии лиц с интеллектуальными нарушениями.

Внедрение научных результатов: результаты исследования легли в основу разработки практической модели поддержки самопредставительства лиц с интеллектуальными нарушениями; создания и сопровождения групп самопредставительства в различных районах страны; подготовки специалистов в сферах социальной помощи, здравоохранения и образования, а также обучения семей по вопросам поддержки самопредставительства. Практика самопредставительства была признана инновационной на международном конкурсе Европейской Ассоциации Поставщиков Услуг для Лиц с Ограниченными Возможностями в 2020 году (KHS 2021).

ANNOTATION

Cojocaru Natalia, “The Role of Self-Advocacy in the Social Inclusion of Persons with Intellectual Disabilities in the Republic of Moldova”, PhD thesis in Sociology, Chişinău, 2025.

Thesis structure: introduction, three chapters, general conclusions and recommendations, 145 pages of main text, 209 sources of bibliography, 11 annexes, 13 figures, and 4 tables. The results were reflected in 13 scientific publications (11 in Moldova, 2 abroad) and were presented in 7 national and international conferences.

Keywords: self-advocacy, persons with intellectual disabilities, social inclusion.

Field of study: sociology.

Purpose of the thesis: to explore the phenomenon of self-advocacy among persons with intellectual disabilities in the Republic of Moldova through a multidimensional lens, and to evaluate its role in their social inclusion.

Research objectives: (a) to analyze the historiographical and theoretical foundations of self-advocacy within the context of social inclusion; (b) to conceptualize the core principles and frameworks of self-advocacy and social inclusion; (c) to develop a tailored methodology for studying self-advocacy among persons with intellectual disabilities; (d) to investigate how individuals with intellectual disabilities construct and express their identity within Moldovan society; (e) to examine both international and national models and best practices in self-advocacy and their contributions to inclusive processes; to identify barriers and enablers affecting self-advocacy efforts; (f) to assess the influence of self-advocacy on the social inclusion of persons with intellectual disabilities in Moldova; (g) to propose actionable recommendations for national stakeholders to strengthen and sustain self-advocacy initiatives.

Scientific novelty and originality: The thesis introduces the concept of self-advocacy into sociological research in Moldova and provides a contextualized framework tailored to the national setting. It defines self-advocacy for persons with intellectual disabilities, develops an original logic model, and employs an inclusive research approach throughout all phases of the study.

Scientific problem solved: This thesis provides a rigorous conceptual and empirical foundation for understanding self-advocacy among persons with intellectual disabilities within Moldova's social inclusion framework. It identifies key structural and individual barriers, enabling conditions, and mechanisms of support that influence the effectiveness of self-advocacy efforts. The research demonstrates how self-advocacy can contribute both to improved individual well-being and to systemic advances in human rights and inclusive policy.

Theoretical significance: the thesis opens a new chapter in the study of disability in the Republic of Moldova, providing a strong theoretical foundation for future research.

Applicative value: the findings of the thesis can be used to inform policies, professional training programs, and social interventions, supporting the promotion of self-advocacy and the social inclusion of persons with intellectual disabilities.

Implementation of scientific results: the findings informed the development of a practical model to support self-advocacy for persons with intellectual disabilities; enabled the creation and support of self-advocacy groups in various regions of the country; facilitated the training of key professionals in the fields of social services, health, and education, alongside engaging families in supporting the self-advocacy journeys of individuals with intellectual disabilities. The self-advocacy model was acknowledged as an innovative practice during the 2020 international competition hosted by the European Association of Service Providers for Persons with Disabilities (KHS 2021).

LISTA TABELELOR

Tabel 1.1. Paradigmele dizabilității	31
Tabel 1.2. Auto-determinare și auto-reprezentare: similarități și diferențe.....	38
Tabel 1.3. Baza empirică a tezei.....	57
Tabel 3.1. Cadrul Logic al auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități din perspectiva incluziunii sociale	136

LISTA FIGURILOR

Figura 1.1. Modelul ecologic al incluziunii sociale	44
Figura 1.2. Cadrul de incluziune socială.....	46
Figura 2.1. Numărul total de apeluri telefonice pentru perioada 2017-2023	79
Figura 3.1. Indicele distanței sociale în Republica Moldova.....	100
Figura 3.2. Acțiuni de auto-reprezentare ale persoanelor cu dizabilități implementate de OSC din Republica Moldova	112
Figura 3.3. Provocări cu care se confruntă OSC din Republica Moldova în susținerea auto-reprezentanților	115
Figura 3.4. Influența auto-reprezentării la nivel intrapersonal.....	121
Figura 3.5. Model al impactului grupurilor de auto-reprezentare asupra identității sociale a persoanelor cu dizabilități intelectuale	122
Figura 3.6. Influența auto-reprezentării la nivel interpersonal.....	126
Figura 3.7. Influența auto-reprezentării la nivel organizațional	127
Figura 3.8. Influența auto-reprezentării la nivel comunitar.....	128
Figura 3.9. Influența auto-reprezentării la nivel național	132

LISTA ABREVIERILOR

A.O.	Asociație obștească
Agenda 2030	Agenda 2030 pentru Dezvoltare Durabilă
AOPD	Alianța Organizațiilor Persoanelor cu Dizabilități din Moldova
Comitet	Comitetul ONU pentru Drepturile Persoanelor cu Dizabilități
Convenția ONU	Convenția ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități
DFG	Discuții focus grup
EPSA	European Platform of Self-Advocates
UE	Uniunea Europeană
IA	Interviu aprofundat
ODD	Obiectivele de Dezvoltare Durabilă
Ombudsman	Oficiul Avocatului Poporului
ONU	Organizația Națiunilor Unite
OSC	Organizații ale societății civile
SABE	Self Advocates Becoming Empowered
SND	Strategia Națională de Dezvoltare "Moldova Europeană 2030"
TIC	Tehnologiile informației și ale comunicațiilor

INTRODUCERE

Actualitatea și importanța problemei abordate. Persoanele cu dizabilități constituie un segment semnificativ al populației din Republica Moldova – 104.3 mii în anul 2023 (BNS 2023, p.242), ceea ce reprezintă cca 6% raportat la numărul populației cu reședință obișnuită. Datele statistice oficiale nu oferă dezagregare pe tipuri de dizabilități, ceea ce poate limita înțelegerea completă a nevoilor și situațiilor specifice fiecărui tip de dizabilitate. Totuși, potrivit rezultatelor studiului ”Generații și Gen” (2022), 43,3% din populația țării raportează dificultăți de funcționare și restricții de participare în activități cotidiene. Dintre aceștia, 18,0% prezintă dificultăți locomotorii, 32,9% au deficiențe de vedere, 9,7% întâmpină dificultăți de auz, iar 17,1% manifestă probleme de memorie și/sau concentrare.

Persoanele cu dizabilități din Republica Moldova se confruntă cu multiple provocări în viața cotidiană, având acces limitat la servicii de educație (HG nr. 950 2023; Malcoci și Sinchevici 2017), sănătate (Malcoci și alții 2021), ghidare în carieră (Cojocaru și alții 2021) și piața muncii (Eco-Răzeni 2023; AOPD 2023), servicii sociale (Munteanu 2018), juridice (Avocatul Poporului 2024; Malcoci 2019), și altele (Avocatul Poporului 2023; SATGPD 2023; Malcoci 2019). Gradul de participare al persoanelor cu dizabilități în procesele decizionale este foarte mic (Ivașcu et al. 2021). Ele reprezintă una dintre categoriile de populație care se confruntă cu cele mai mari niveluri de stigmă și discriminare (Covrig și Cantarji 2023; Consiliul pentru Egalitate 2023).

Potrivit surselor citate, persoanele cu dizabilități intelectuale sunt cele mai vulnerabile și afectate. Din cauza specificului dizabilității lor (manifestat prin dificultăți de funcționare intelectuală, de înțelegere a normelor sociale, de exprimare a nevoilor și dorințelor etc.), acestea sunt frecvent marginalizate și excluse din procesele de luare a deciziilor. Persoanele cu dizabilități intelectuale sunt, în general, percepute ca dependente de deciziile și resursele altor actori sociali, această dependență limitându-le capacitatea de a-și exprima dorințele, nevoile și drepturile.

Această realitate evidențiază importanța și relevanța studierii auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități intelectuale, înțeleasă drept abilitate a acestora de a-și comunica eficient nevoile și dorințele, de a-și susține drepturile și de a participa activ în deciziile care le influențează viața. Este importantă precizarea: deși este asociată, în principal, cu dizabilitățile intelectuale, auto-reprezentarea este relevantă și pentru persoanele cu alte tipuri de dizabilități.

Conceptul de auto-reprezentare apare în discursul științific în anii 1980, reprezentând o temă emergentă în studiile despre dizabilitate. Conceptul a apărut inițial în preocupările academice ale cercetătorilor europeni, fiind preluat la scară internațională, inclusiv în SUA, Canada, Asia, spațiul CSI. Lucrarea de față extinde arealul geografic, aducând pentru prima dată în discuție tema auto-reprezentării în contextul Republicii Moldova, demonstrând actualitatea și relevanța sa universală (Pang et al. 2024; Tichá et al. 2020; Šiška 2006).

Cercetările în domeniul auto-reprezentării utilizează acest concept preponderent în relație cu persoanele cu dizabilități intelectuale (Callus 2013; Buchanan și Walmsley 2006; Gray și Jackson 2002). Este adevărat că persoanele cu alte tipuri de dizabilități pot, de asemenea, să întâmpine obstacole în a-și face vocile auzite, un fapt evident și în contextul din Republica Moldova. Cu toate acestea, cercetările în domeniu evidențiază faptul că persoanele cu dizabilități intelectuale au întâmpinat, istoric, obstacole mai mari în exprimarea nevoilor și opiniilor lor (Goodley 2011; Brandt n.d.; Carr 1994; Buchanan și Walmsley 2006; Tadesse 2019). Prin urmare, această teză se va alinia acestor tendințe internaționale și se va axa în principal pe experiențele și provocările întâmpinate de persoanele cu dizabilități intelectuale.

Actualitatea și relevanța domeniului de cercetare este ancorată în angajamentele globale și naționale de a promova drepturile, bunăstarea și incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități. Convenția Națiunilor Unite privind drepturile persoanelor cu dizabilități (Convenția ONU) recunoaște demnitatea și valoarea inherentă a acestora și le impune participarea deplină și efectivă în societate prin principiul ”Nimic pentru noi, fără noi!” (Convenția nr.320 2007). Auto-reprezentarea este strâns aliniată acestui principiu, deoarece reprezintă modul în care persoanele cu dizabilități intelectuale se pot face auzite, își pot revendica și exercita drepturile în mod activ. Referirea în cadrul prezentei teze la Convenția ONU, dar și la alte documente (precum Agenda 2030 pentru Dezvoltare Durabilă (Agenda 2030), Legea privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități (Legea nr. 60 2012) etc.), oferă o bază solidă pentru înțelegerea cadrului în care se desfășoară auto-reprezentarea și incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova. Totodată, cercetarea problematicii auto-reprezentării, prin prezenta teză, poate sprijini Guvernul Republicii Moldova în îndeplinirea obligațiilor care îi revin prin ratificarea Convenției ONU.

Literatura de specialitate explorează cum contextul istoric și influențele socio-politice au modelat dezvoltarea auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități (Buchanan și Walmsley 2006; Brunk 1991; Oliver 1995; Shapiro 1993; Nirje 1996; Shoultz 1997). Se constată astfel că evoluția

conceptului de auto-reprezentare este în strânsă legătură cu evoluția modelelor de dizabilitate (medical, caritabil, social și al drepturilor omului). Această evoluție reflectă o tranziție de la o viziune paternalistă și medicalizată asupra dizabilității către o abordare bazată pe drepturi și incluziune socială, cu un accent crescând pe respectarea autonomiei și a demnității persoanelor cu dizabilități. Totuși, literatura de specialitate reflectă predominant perspectiva occidentală, ceea ce poate duce la neglijarea experiențelor și vocilor persoanelor cu dizabilități din alte regiuni și culturi, inclusiv din Republica Moldova. În acest context, este esențială recunoașterea și integrarea în eforturile globale a perspectivelor persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova, iar această teză contribuie în mod semnificativ la acest demers.

Cercetările anterioare privind auto-reprezentarea și incluziunea persoanelor cu dizabilități au identificat numeroase bariere cu care se confruntă persoanele cu dizabilități în eforturile de auto-reprezentare (Petri et al. 2020; Smith et al. 2020; Shoultz 1997; Brunk 1991; Anderson și Bigby 2015; Callus 2013). În același timp, acesta este un domeniu neexplorat încă în țara noastră. De asemenea, lipsa de date comparative internaționale limitează înțelegerea diferențelor și similarităților în abordările privind auto-reprezentarea în diverse regiuni. În plus, cercetările reflectă adesea perspectivele cercetătorilor mai mult decât pe cele ale persoanelor cu dizabilități, ceea ce subminează autenticitatea rezultatelor. Evaluarea impactului politicilor și intervențiilor este insuficientă, lăsând neclare efectele măsurilor adoptate pentru a încuraja auto-reprezentarea și a avansa incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități. Totodată, tehnologia și inovațiile digitale, care au potențialul de a facilita auto-reprezentarea, nu sunt suficient integrate în soluțiile propuse. Prin urmare, prezenta teză este de o relevanță deosebită, nu doar pentru că adresează o problemă neexplorată în contextul național, dar și pentru că urmărește să ofere soluții actuale și inovative în sprijinul auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități intelectuale, contribuind astfel la avansarea incluziunii sociale.

Adițional, preocupările oamenilor de știință în domeniul auto-reprezentării și incluziunii sociale au analizat impactul acestei abordări asupra persoanelor cu dizabilități, printre care: un nivel înalt al împuternicirii personale, capital cultural și social crescut, grad sporit al autonomiei personale, participare civică etc. (Mineur et al. 2017; Anderson și Bigby 2015; Malcoci și Muntean 2017; Gilmartin și Slevin 2010). De asemenea, cercetările au arătat că auto-reprezentarea poate contribui la schimbări sistematice, cum ar fi politici mai incluzive, mediile mai accesibile și practici mai echitabile, dar și la schimbarea percepțiilor sociale privind persoanele cu dizabilități. Cu toate acestea, studiile

au tendința să se limiteze la evaluarea impactului auto-reprezentării pe termen scurt, necesitând cercetări mai exhaustive pentru a înțelege efectele pe termen lung.

Un alt argument care explică relevanța și actualitatea temei, ține de caracterul inter-disciplinar al acesteia. Explorarea auto-reprezentării în rândul persoanelor cu dizabilități intelectuale depășește limitele unei singure discipline. Prezenta teză de doctor contribuie la inter-disciplinaritate prin oferirea unei sinteze de perspective din aceste domenii diverse. Perspectiva sociologică oferă o analiză a contextului social în care persoanele cu dizabilități se auto-reprezintă, a modului în care atitudinile și structurile sociale influențează capacitatea lor de a se auto-reprezenta. Perspectiva asistenței sociale subliniază rolul serviciilor sociale și al profesioniștilor din domeniu în sprijinirea auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități intelectuale. Perspectiva psihologică explorează dimensiunile interne ale auto-reprezentării, precum motivația, experiențele individuale și provocările cu care se pot confrunta persoanele cu dizabilități în a-și afirma drepturile și a-și susține nevoile. Dimensiunea juridică permite examinarea modului în care politicile statului pot fie să faciliteze, fie să împiedice eforturile de auto-reprezentare ale persoanelor cu dizabilități intelectuale. Intersecția cu educația este esențială pentru înțelegerea modului în care sistemul educațional poate sprijini dezvoltarea abilităților de auto-reprezentare în rândul persoanelor cu dizabilități intelectuale.

Problema de cercetare reflectă absența unui cadru teoretic și empiric care să explice modul în care auto-reprezentarea contribuie la incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova în contextul incluziunii sociale. Soluționarea acestei probleme științifice se exprimă prin furnizarea unei baze conceptuale și aplicative solide pentru înțelegerea auto-reprezentării ca proces esențial în promovarea participării active, a autonomiei și a incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități intelectuale din Republica Moldova. Acest fapt a permis identificarea obstacolelor întâlnite în procesele de auto-reprezentare, a factorilor care contribuie la succes, precum și a măsurilor și mecanismelor de sprijin necesare pentru a consolida eforturile de auto-reprezentare în contextul specific al țării. Adițional, fundamentarea auto-reprezentării a evidențiat impactul pozitiv pe care acest fenomen îl poate avea atât la nivel personal pentru indivizii cu dizabilități, contribuind la îmbunătățirea calității vieții lor, cât și la nivel de societate, conducând la schimbări de politici, modificări în percepțiile comunității, promovarea drepturilor omului la scară largă.

Scopul tezei constă în analiza complexă, multidimensională a fenomenului de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități intelectuale și evaluarea impactului său asupra incluziunii sociale a acestor persoane în Republica Moldova.

În vederea realizării scopului propus au fost formulate următoarele **obiective**: (a) analiza istoriografiei și bazei conceptual-teoretice ale auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități în contextul incluziunii sociale; (b) fundamentarea abordărilor conceptuale ale auto-reprezentării și incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități; (c) determinarea metodologiei pentru cercetarea complexă a fenomenului auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități intelectuale în contextul incluziunii sociale; (d) evidențierea modului în care persoanele cu dizabilități intelectuale își construiesc și își exprimă propria identitate în contextul social moldovenesc; (e) explorarea modelelor și bunelor practici internaționale și naționale în materie de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități intelectuale și rolul acestora în incluziunea socială; (f) identificarea barierelor întâmpinate de persoanele cu dizabilități intelectuale și a factorilor de succes în procesele de auto-reprezentare în vederea incluziunii lor sociale; (g) evaluarea impactului auto-reprezentării asupra incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități intelectuale din Republica Moldova; (h) formularea de recomandări pentru diferiți actori sociali naționali privind avansarea eforturilor de auto-reprezentare și impactul acestora în asigurarea incluziunii sociale.

Ipoteza generală a tezei de doctor susține că abilitățile și acțiunile de auto-reprezentare ale persoanelor cu dizabilități intelectuale facilitează procesul de incluziune socială a acestora și contribuie la un nivel sporit al bunăstării lor.

În vederea testării ipotezei generale a tezei au fost elaborate următoarele **ipoteze de lucru**: (1) acțiunile de auto-reprezentare și pladoarie din partea persoanelor cu dizabilități intelectuale contribuie la dezvoltarea unui cadru legal și de politici publice care integrează drepturile acestora; (2) barierele individuale, atitudinale și sistemice cu care se confruntă persoanele cu dizabilități intelectuale influențează semnificativ eficacitatea eforturilor de auto-reprezentare și incluziunea lor socială; (3) împuternicirea persoanelor cu dizabilități intelectuale sporește gradul de implicare în acțiuni de auto-reprezentare, având un impact pozitiv asupra incluziunii lor sociale.

Astfel, incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități reprezintă obiectul cercetării, în timp ce auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități intelectuale din Republica Moldova constituie subiectul cercetării.

Metodologia de cercetare. Teza a fost fundamentată pe principiile cercetării incluzive, acordând un rol central persoanelor cu dizabilități intelectuale, prin participarea lor activă în procesul de cercetare. Această abordare a fost esențială pentru a obține o înțelegere profundă și respectuoasă a experiențelor lor individuale de auto-reprezentare și incluziune socială.

În realizarea tezei s-a utilizat o metodologie mixtă de cercetare. Deoarece grupul-țintă îl reprezintă persoanele cu dizabilități intelectuale, s-a pus accent pe metodele calitative de cercetare sociologică. Acestea sunt preferate în studiile despre auto-reprezentare, deoarece oferă flexibilitate și permit adaptarea întrebărilor, astfel încât participanții cu dizabilități intelectuale să poată comunica într-o manieră accesibilă și confortabilă. În plus, aceste metode contribuie la construirea unor relații de încredere și la gestionarea aspectelor etice și sociale sensibile, caracteristice cercetării în domeniul auto-reprezentării. Metodele calitative aplicate includ: observația participativă, discuțiile focus grup, interviul aprofundat, studiul de caz și analiza documentară.

Ancheta sociologică în bază de chestionar ca metodă cantitativă a fost aplicată în evaluarea contextului și impactului inițiativelor și programelor destinate sprijinirii auto-reprezentării în Republica Moldova, implementate de către OSC active în domeniul dizabilității.

Utilizarea unui mix de metode a asigurat triangularea datelor, consolidând astfel validitatea rezultatelor obținute.

Noutatea științifică a tezei constă în introducerea în știința din Republica Moldova a conceptului de a auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități intelectuale în contextul incluziunii sociale. Un aspect important este propunerea unei definiții proprii a auto-reprezentării, elaborată pe baza conceptelor existente în literatura de specialitate și adaptată specificului moldovenesc. Potrivit acesteia, *auto-reprezentarea se referă la procesul de implicare activă și directă a persoanelor cu dizabilități intelectuale în procesele decizionale la nivel individual, comunitar și social, prin exprimarea propriei voci și manifestarea capacității proprii de acțiune, promovând astfel o incluziune socială autentică și durabilă.*

Adițional, a fost elaborat un model de cadru logic al auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități, cu vast potențial de aplicabilitate practică.

Un alt element inovator al prezentei teze se referă la aplicarea principiilor și tehnicilor utilizate în procesul de cercetare incluzivă – o nouă metodologie promovată și aplicată în studiile din domeniul dizabilității în mediul academic occidental. Astfel, persoanele cu dizabilități intelectuale au participat la toate etapele de cercetare, iar opiniile lor constituie baza empirică a recomandărilor elaborate.

Importanța teoretică și valoarea aplicativă a lucrării. Prezenta teză deschide un nou capitol în studiul dizabilității în Moldova, oferind o bază teoretică solidă pentru cercetările viitoare în domeniul incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități intelectuale. Dezvoltarea unei definiții

propriei a auto-reprezentării ajută la clarificarea acestui termen și eliminarea ambiguităților existente în literatura de specialitate.

Modelul de cadru logic propus servește drept fundament teoretic pentru promovarea auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități intelectuale în Republica Moldova. Acesta poate fi comparat cu alte modele de auto-reprezentare și incluziune socială, specifice altor țări sau regiuni. Modelul de cadru logic poate evidenția aspecte unice ale auto-reprezentării în contextul moldovenesc sau poate inspira adoptarea unor practici de succes din alte părți ale lumii.

Prin investigarea contextului istoric și cultural specific țării, teza adaugă nuanțe și perspective noi asupra modului în care auto-reprezentarea poate fi realizată și susținută într-un cadru post-sovietic, contribuind astfel la o mai bună înțelegere a particularităților regionale.

Nu în ultimul rând, teza explorează intersecția dintre auto-reprezentare și incluziunea socială, oferind o abordare teoretică integrată care subliniază rolul esențial al auto-reprezentării în procesele de incluziune socială.

Valoarea aplicativă a tezei este argumentată prin faptul că materialele cercetării au fost utilizate în crearea, dezvoltarea și susținerea grupurilor de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități intelectuale în câteva raioane ale țării, cu suportul I.P. Keystone Moldova. Împuternicirea persoanelor cu dizabilități în calitate de auto-reprezentanți a asigurat implicarea acestora în diverse acțiuni de pledoarie la nivel individual, comunitar, național și internațional, materializându-se în revendicarea drepturilor, promovarea dezinstituționalizării și a traiului în comunitate, participarea în consultarea documentelor de politici publice, schimbarea atitudinii față de persoanele cu dizabilități.

Această experiență a permis elaborarea modelului de cadru logic al auto-reprezentării din perspectiva incluziunii sociale, care poate fi aplicat în continuare în practică pentru dezvoltarea și implementarea programelor și inițiativelor destinate să sprijine auto-reprezentarea și incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități intelectuale în Republica Moldova.

În măsură egală, materialele cercetării au servit drept resursă pentru dezvoltarea și consolidarea capacităților practicienilor (factori de decizie, prestatori de servicii sociale, cadre didactice, organizații ale societății civile, persoane de suport) și a familiilor lor, în dezvoltarea abilităților de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități. În continuare, modelul de cadru logic al auto-reprezentării poate fi integrat în programele de formare și educație destinate profesioniștilor din domeniul asistenței sociale, sănătății, educației și altor domenii relevante. Aceștia ar putea învăța cum să utilizeze și să implementeze eficient modelul în activitățile lor zilnice, contribuind la îmbunătățirea

serviciilor oferite și la sprijinirea eficientă a persoanelor cu dizabilități, inclusiv intelectuale, în comunitate.

Teza de doctor oferă perspective și recomandări pentru factorii de decizie în dezvoltarea și implementarea politicilor naționale pentru persoanele cu dizabilități, cu luarea în considerare a aspectului de participare a acestora în elaborarea și consultarea politicilor care le afectează viața. În acest context, menționăm aportul auto-reprezentanților la consultarea strategiilor de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități din câteva raioane ale țării, a Programului național de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități pentru anii 2017-2022, a Programului național de dezinstituționalizare pentru anii 2018-2026 și altor documente de politici publice. Participarea auto-reprezentanților în procesele de consultare a fost facilitată de autoarea prezentei teze. Concluziile și recomandările studiului „Politici și practici de ghidare în carieră a tinerilor cu dizabilități din Republica Moldova” (Cojocaru 2021), elaborat în contextul acestei teze de doctor, au fost luate în considerare în formularea Programului Național de Incluziune socială a persoanelor cu dizabilități 2024 – 2027 (proiect). Studiul a fost elaborat în cadrul proiectului ”Parteneriat transfrontalier pentru ghidarea în carieră incluzivă”, implementat de Î.P. Keystone Moldova (Republica Moldova) și Fundația “Alături de Voi” (România), cu participarea nemijlocită a autoarei prezentei teze de doctor.

Un alt exemplu care demonstrează valoarea aplicativă a tezei se referă la participarea auto-reprezentanților în consultarea raportului internațional ”Participarea politică a persoanelor cu dizabilități intelectuale și psihosociale” (UNDP 2021) și a ”Ghidului internațional privind participarea incluzivă ”Ascultă, Include, Respectă” (Inclusion International 2021).

Practica de auto-reprezentare, implementată cu contribuția autoarei prezentei teze, a fost recunoscută și apreciată ca practică inovatoare în competiția internațională organizată de Asociația Europeană a Furnizorilor de Servicii pentru Persoanele cu Dizabilități (EASPD) în 2020 (KHS 2021). Această recunoaștere internațională subliniază succesul practicii în aplicarea Convenției ONU prin rețele de auto-reprezentare și advocacy, și evidențiază rolul și impactul ei în incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități intelectuale. Menționarea acestei practici în cadrul competiției internaționale reprezintă o validare a contribuției autoarei în dezvoltarea auto-reprezentării în Republica Moldova, dar și o promovare a acesteia pe plan internațional.

Constatările și recomandările tezei au contribuit și pot contribui în continuare la discuții și colaborări internaționale, permițând schimbul de cunoștințe și bune practici în domeniul drepturilor și incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități. De menționat, în acest sens, platformele internaționale

ale auto-reprezentanților, susținute de Inclusion international, Inclusion Europe, cu care auto-reprezentanții din Republica Moldova au colaborat și au participat în acțiuni de pledoarie la scară globală pentru promovarea auto-reprezentării, drepturilor persoanelor cu dizabilități intelectuale și incluziunii sociale a acestora.

În final, conținutul prezentei teze poate servi ca bază pentru cercetări ulterioare și pentru extinderea cunoștințelor în domeniul auto-reprezentării și incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități în Republica Moldova.

Aprobarea rezultatelor. Rezultatele științifice obținute au fost reflectate în cadrul a șapte conferințe științifico-practice naționale și internaționale, iar teze științifice din cadrul tezei de doctor au fost incluse în 13 publicații științifice din literatura de specialitate din Republica Moldova și 1 publicație științifică din literatura de specialitate din străinătate.

Rezultatele cercetării privind auto-reprezentarea și rolul acesteia în incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități intelectuale din Republica Moldova au fost discutate cu membrii grupurilor de auto-reprezentare și persoanele de suport ale acestora, sprijinite de Î.P. Keystone Moldova și validate de către aceștia.

Principalele rezultate ale cercetării privind ghidarea în carieră a persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova au fost publicate în studiul sociologic ”Politici și practici de ghidare în carieră a tinerilor cu dizabilități din Republica Moldova”, distribuit atât în bibliotecile instituțiilor academice, cât și în bibliotecile autorităților publice și ale organizațiilor societății civile din țară. Rezultatele acestei cercetări au fost prezentate și în cadrul evenimentului de lansare publică a studiului la 27 Ianuarie 2022 (Privescu ©2024), dar și în cadrul atelierului internațional Because Neighbours Grow Up Together: Social inclusion in Central and Eastern neighbourhood CBC programmes and projects, organizat de European Neighbourhood Instrument for Cross-Border Cooperation ENI CBC la 10 Noiembrie 2022.

Adițional, rezultatele cercetării privind rolul auto-reprezentării în incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități și a cercetării privind politicile și practicile de ghidare în carieră, au fost utilizate în elaborarea a 2 programe de formare profesională continuă din cadrul I.P. Keystone Moldova pentru profesiile de Consilier și Consilier vocațional, în conformitate cu Nomenclatorul ocupațiilor din Republica Moldova. În acest sens, autoarea tezei de doctor a participat în elaborarea *Curriculei și Suportului de curs privind Intermedierea accesului pe piața muncii a persoanelor cu dizabilități* și a *Curriculei și Suportului de curs privind Consilierea și ghidarea în carieră a*

persoanelor cu dizabilități. Organizația a fost autorizată să presteze serviciul de învățare pe tot parcursul vieții, cu frecvență, cu 2 credite ECTS pentru fiecare program. Programul pentru ghidarea în carieră a fost autorizat în baza Deciziei ANACEC nr. 68 / 22.12.2021 și a Deciziei Ministerului Educației și Cercetării nr. 28 din 20.01.2022, iar programul privind intermedierea muncii a fost autorizat în baza Deciziei ANACEC nr. 69 / 22.12.2021 și a Deciziei Ministerului Educației și Cercetării nr. 28 din 20.01.2022.

Sumarul compartimentelor tezei. Teza este constituită din introducere, trei capitole, concluzii generale și recomandări, bibliografie și anexe.

În **INTRODUCERE** sunt argumentate actualitatea și importanța temei studiate, sunt formulate scopul, obiectivele și ipotezele cercetării, noutatea științifică a rezultatelor obținute și problema științifică soluționată, sunt explicate importanța teoretică și valoarea aplicativă a tezei.

Primul capitol al lucrării – **FUNDAMENTE TEORETICE ȘI METODOLOGICE ALE AUTO-REPREZENTĂRII PERSOANELOR CU DIZABILITĂȚI ÎN CONTEXTUL INCLUZIUNII SOCIALE** – este dedicat analizei istoriografiei și a situației în domeniul cercetării, precum și conceptualizării auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități în contextul incluziunii sociale. Primul subcapitol – **Evoluția investigațiilor privind auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități în contextul incluziunii sociale** – examinează contribuțiile cercetătorilor din Occident, SUA, Comunitatea Statelor Independente și din Republica Moldova, care abordează problemele auto-reprezentării și incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități, identificând principalele aspecte cercetate și abordările metodologice utilizate în procesul de cercetare. Totodată, în acest capitol este analizată evoluția introducerii conceptului de auto-reprezentare.

Subcapitolul doi – **Abordări conceptuale ale auto-reprezentării și incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități** – sunt analizate noțiunile utilizate în literatura de specialitate care definesc auto-reprezentarea, dar și alte concepte fără de care o explicare exhaustivă a primului nu este posibilă: auto-determinare, incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități și modelele de abordare a dizabilității. Analiza abordărilor conceptuale a permis identificarea aspectelor care urmează a fi analizate în contextul cercetării auto-reprezentării și incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova.

Al treilea subcapitol – **Metodologii de cercetare sociologică a auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități în contextul incluziunii sociale** – prezintă metodologiile de cercetare

sociologică utilizate de cercetătorii din UE, SUA, CSI și Republica Moldova. Capitolul face referință la principiile cercetării incluzive, care au fost aplicate în elaborarea și fundamentarea metodologiei de cercetare a fenomenului de auto-reprezentare în contextul incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova.

Capitolul doi al lucrării – **PERSPECTIVE SOCIO-POLITICE INTERNAȚIONALE ȘI NAȚIONALE ÎN PROMOVAREA AUTO-REPREZENTĂRII PERSOANELOR CU DIZABILITĂȚI INTELECTUALE** – oferă o analiză a legislației și obligațiilor internaționale și naționale relevante pentru sprijinirea dreptului persoanelor cu dizabilități, inclusiv intelectuale, de a se auto-reprezenta și de a participa activ în societate; explorează rolul autorităților publice din Republica Moldova în dezvoltarea și promovarea auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități; prezintă evoluția mișcării de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități intelectuale la nivel global și național.

Primul subcapitol – **Cadrul legal internațional și național care asigură premize pentru auto-reprezentarea și incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități intelectuale** – prezintă o analiză detaliată a cadrului legal global și autohton în domeniul drepturilor persoanelor cu dizabilități, oferind perspective asupra contextului juridic pentru împuternicirea și auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova.

Al doilea subcapitol – **Rolului instituțiilor publice din Republica Moldova în susținerea și promovarea auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități** – reflectă rolul instituțiilor guvernamentale în susținerea și promovarea auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități intelectuale, prin politici publice care încurajează participarea, prin alocarea de resurse financiare, prin crearea unui mediu favorabil incluziunii sociale, educarea publicului cu privire la drepturile și nevoile acestor persoane etc. Subcapitolul descrie modul în care unele reforme naționale în domeniul dizabilității contribuie la (re)afirmarea tuturor drepturilor acestui grup de persoane și încurajarea auto-reprezentării.

Al treilea subcapitol – **Evoluția mișcării de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități intelectuale la nivel global și național** – reflectă evenimentele care au influențat această evoluție. Totodată, sunt evidențiate oportunitățile pentru viitoare inițiative locale în Republica Moldova.

Capitolul trei – **AUTO-REPREZENTAREA PERSOANELOR CU DIZABILITĂȚI INTELECTUALE DIN REPUBLICA MOLDOVA DIN PERSPECTIVA INCLUZIUNII**

SOCIALE – explorează mai multe aspecte esențiale legate de modul în care grupul țintă al cercetării se implică în procesele de auto-reprezentare și impactul acestora asupra incluziunii sociale.

Subcapitolul **Percepții asupra auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova în contextul incluziunii sociale** explorează opiniile și percepțiile diverșilor actori sociali (persoane cu dizabilități, reprezentanți ai OSC active în domeniul dizabilității, persoane de suport ale grupurilor de auto-reprezentare, familiile acestora) cu privire la auto-reprezentare și importanța acesteia pentru incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova.

Al doilea subcapitol – **Bariere în auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități intelectuale din Republica Moldova** – investighează obstacolele pe care le confruntă persoanele cu dizabilități intelectuale în procesele de auto-reprezentare, subliniază importanța recunoașterii acestor obstacole, și prezintă diferite strategii pentru a le depăși.

Al treilea subcapitol – **Sisteme de suport în auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități intelectuale din Republica Moldova** – examinează resursele disponibile pentru persoanele cu dizabilități din Moldova, destinate să le sprijine în eforturile lor de auto-reprezentare. Acestea includ persoane de suport ale grupurilor de auto-reprezentare și OSC active în promovarea drepturilor persoanelor cu dizabilități, familia, suportul de la egal la egal, instituțiile publice. Subcapitolul prezintă modalitățile prin care aceste resurse contribuie la dezvoltarea abilităților de auto-reprezentare sau dimpotrivă, împiedică acest proces, și rolul lor în promovarea unei auto-reprezentări eficiente și sustenabile în comunitatea moldovenească.

Subcapitolul patru – **Impactul auto-reprezentării asupra incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități intelectuale din Republica Moldova** – examinează modul în care participarea activă a persoanelor cu dizabilități în procesele decizionale și de advocacy influențează nivelul lor de incluziune în societate. Această secțiune analizează beneficiile aduse de auto-reprezentare la nivel intrapersonal, interpersonal, organizațional, comunitar, național și internațional.

În compartimentul **CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI** sunt prezentate rezultatele cercetărilor conceptual-teoretice ale auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități intelectuale și incluziunii lor sociale și principalele constatări ale cercetării sociologice în domeniu. De asemenea, sunt elaborate recomandări pentru diferiți actori sociali cu referire la dezvoltarea și promovarea auto-reprezentății persoanelor cu dizabilități, și oferite perspective care să informeze cercetările ulterioare în domeniul dizabilității și incluziunii sociale din Republica Moldova în general, și a auto-reprezentării în mod particular.

1. FUNDAMENTE TEORETICE ȘI METODOLOGICE ALE AUTO-REPREZENTĂRII PERSOANELOR CU DIZABILITĂȚI ÎN CONTEXTUL INCLUZIUNII SOCIALE

Auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități intelectuale reprezintă un aspect esențial în sfera cercetării din domeniul dizabilității. În ultimii ani, această temă atrage atenția nu doar a comunității academice, ci și a practicienilor, organizațiilor non-guvernamentale și factorilor de decizie, datorită complexității și semnificației sale în promovarea drepturilor și a participării active a persoanelor cu dizabilități intelectuale în societate.

Auto-reprezentarea poate fi definită ca proces prin care persoanele cu dizabilități intelectuale își exprimă opiniile, revendică drepturile și influențează deciziile care le afectează viața, fără a depinde exclusiv de intermediari. Acest concept pune accent pe autonomie, participare și împuternicire, oferind acestui grup de persoane un rol activ în definirea propriilor nevoi și în modelarea politicilor care le vizează.

În acest capitol al tezei este realizată o analiză istoriografică amănunțită a evoluției conceptului de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități. Acest demers investigativ are în vedere lucrările științifice și studiile relevante realizate de cercetători din diverse regiuni, inclusiv din Occident, CSI și Republica Moldova. Date fiind diversele interpretări ale auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități, în acest capitol sunt analizate mai multe abordări ale conceptului, fiind identificat conceptul cel mai actual și potrivit contextului social, politic și economic al Republicii Moldova.

Explorarea conceptului de auto-reprezentare și incluziune socială a persoanelor cu dizabilități este însoțită de o evaluare a gradului de cercetare științifică în domeniu. Conceptualizarea auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități și analiza evoluției cercetărilor realizate atât de cercetătorii străini, cât și de cei autohtoni în domeniu a permis identificarea problemei științifice necesară a fi soluționată în cadrul tezei de doctor.

O parte semnificativă a acestui capitol o reprezintă analiza metodologiilor de cercetare aplicate în contextul auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități, cu accent pe aspectele multidimensionale și relevanța sa în abordarea provocărilor legate de auto-reprezentare și incluziune socială.

1.1.Evoluția investigațiilor privind auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități în contextul incluziunii sociale

Preocupările pentru definirea conceptului de auto-reprezentare sunt relativ noi. Literatura de specialitate atribuie apariția, în discursul academic, al conceptului de auto-reprezentare, anilor 80 ai secolului trecut, în preocupările științifice ale cercetătorilor europeni, americani și canadieni (Gray și Jackson 2002). În mediul științific din Republica Moldova conceptul de auto-reprezentare nu a fost elucidat până în anul 2020. Primele articole publicate pe această temă au fost scrise de autoarea prezentei teze, ca parte a procesului de cercetare a fenomenului de auto-reprezentare și incluziune socială a persoanelor cu dizabilități.

Deși apariția conceptului este relativ recentă, premisele pentru fundamentarea științifică a acestuia pot fi găsite încă în teoriile clasice și anume: teoria funcționalismului structural și teoria interacționismului simbolic. Din perspectiva **teoriei structural-funcționaliste** dezvoltată de T. Parsons, M. Weber, E. Durkheim, K. Davis, W.E. Moore ș.a. vom evidenția, în special, contribuția lui T. Parsons în explicarea acțiunii sociale. Acțiunea socială a fost definită ca alegere a indivizilor pentru a schimba o anumită realitate existentă, urmărind obținerea unui statut sau rol în cadrul unui sistem social (Cojocaru 2023, p.31). Raportată la obiectivele de cercetare ale prezentei teze de doctor, auto-reprezentarea este înțeleasă drept comportament social al persoanelor cu dizabilități intelectuale, care urmăresc schimbarea statutului lor în societatea contemporană.

Interacționismul simbolic dezvoltat de G. Mead, H. Blumer, E. Goffman, C. Cooley, ș.a. postulează că *sinele* se construiește doar în interacțiune cu ceilalți, individul internalizând norme, așteptări și simboluri sociale. În cazul grupurilor sociale, sinele reprezintă conștiința de grup. Interacționismul simbolic oferă o perspectivă de analiză a modului în care se formează și se dezvoltă această conștiință colectivă. Din perspectiva fenomenului de auto-reprezentare, există dovezi privind formarea acestei conștiințe de grup: persoanele cu dizabilități nu mai percep ca normă ca alții să decidă pentru ele cu referire la diverse aspecte ale vieții (Barton și Tomlinson 2012). Totodată, potrivit acestei teorii, societatea este un produs al interacțiunilor cotidiene dintre indivizi, aceștia fiind capabili să influențeze schimbarea acestor norme și simboluri (de exemplu, prin inițiativele de auto-reprezentare persoanele cu dizabilități schimbă normele și percepțiile sociale în raport cu acest grup de persoane). Dilema la care cercetările contemporane din domeniul dizabilității încearcă să ofere răspuns, din perspectiva interacționismului simbolic, se referă la modul în care persoanele cu dizabilități intelectuale și psihosociale pot interacționa eficient cu mediul înconjurător (date fiind limitările

funcționale ale acestora), modul în care ele își înțeleg propria valoare, precum și modul în care acestea contribuie la formarea percepțiilor societății despre persoanele cu dizabilități intelectuale (Cojocaru 2023, p. 32).

Cercetarea este ghidată și de **teoria identității sociale**, formulată științific de către H.Tajfel și J.Turner. Aceștia explică fenomenul identității sociale prin intermediul relațiilor dintre un grup de apartenență și un grup din afară sau de referință (Rusu 2009). Raportat la prezenta lucrare, grupul de apartenență este reprezentat de persoanele cu dizabilități intelectuale, iar grupul de referință – persoanele fără dizabilități.

Identitatea socială exprimă apartenența la o categorie socială: vârstă, sex, etnie, rasă, dizabilitate etc. Potrivit acestei teorii, identitatea este ceea ce ne diferențiază de ceilalți, pe de o parte, dar și ceea ce ne dă sentimentul de a fi un tot unitar datorită unor caracteristici esențiale ale grupului de apartenență. Procesul de identificare socială este parte a autodeterminării, condiționând comportamentul individual și social (Bulgaru și Oceretnii 2012).

Potrivit lui Jenkins identitatea socială este un proces dinamic, care se activează doar în contextul interacțiunilor sociale. Identitatea este construită și reconstruită prin interacțiuni sociale, favorizând conturarea caracteristicilor de personalitate și stabilirea relațiilor cu membrii grupului (Jenkins 1996). Această idee este preluată și dezvoltată în cercetarea noastră, pentru a explica constituirea identității sociale a persoanelor cu dizabilități în calitate de auto-reprezentanți.

Teoria identității sociale permite să explicăm de ce activismul în rândul persoanelor cu dizabilități intelectuale este mic. Categoria socială cu care sunt identificate persoanele cu dizabilități (și cu care se autoidentifică majoritatea lor) o reprezintă persoanele inapte, slabe, inadecvate, etc. Aceste cunoștințe stereotipizate se pot transforma, cu timpul, în modele de conduită. Acest fapt poate fi ilustrat prin rolul social al persoanei cu dizabilități intelectuale în actualul context autohton. Pe de o parte, persoanele cu dizabilități mențin imaginea tradițională de persoane inapte, slabe, inadecvate, iar pe de alta, împărtășesc modele comportamentale noi, pe care le învață devenind active, apte, motivate, independente. Sunt în creștere exemplele de implicare a persoanelor cu dizabilități în procese decizionale, de participare la viața comunității, de angajare în câmpul muncii etc. (Cojocaru 2023, p.32).

Teoria identității sociale descrie și prezice comportamentele oamenilor/grupurilor. Astfel, familia ajută o persoană să-și modeleze identitatea personală. Fiind parte a unui grup, persoana este supusă, în mod automat, unor contexte sociale diferite. Apartenența la grup conferă persoanei-membră

apreciere de sine, încredere în sine, mai multă comunicare, cerc de prieteni extins, revendicare a unor drepturi etc. Teoria identității are o aplicabilitate practică pentru prezenta teză de doctor, întrucât va ajuta la explicarea comportamentelor persoanelor cu dizabilități în contextul devenirii lor ca auto-reprezentanți, dar și la explicarea faptului cum aceste comportamente se răsfrâng / condiționează mișcarea de auto-reprezentare din țară.

O altă teorie care oferă o bază solidă pentru înțelegerea auto-reprezentării este teoria **constructivismului social**, dezvoltată de Berger și Luckmann. Aceasta susține că realitatea este creată prin relații și interacțiuni sociale. Din perspectiva teoriei constructiviste, dizabilitatea este un construct social, ceea ce înseamnă că societatea definește ce înseamnă să ai o dizabilitate și cum ar trebui să fie tratate persoanele cu dizabilități. Prin auto-reprezentare, persoanele cu dizabilități intelectuale pot contribui activ la schimbarea narațiunilor despre dizabilitate, contribuind la redefinirea acesteia. Teoria constructivistă acordă o atenție deosebită rolului limbajului și discursului în construirea realităților sociale. Prin discursuri publice, persoanele cu dizabilități pot influența atitudinile sociale, contestând stereotipurile și stigmatizările, pot influența politicile sociale pentru a deveni mai incluzive. Relevanța teoriei pentru auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități intelectuale constă în faptul că oferă perspective unice asupra modului în care acestea își construiesc și își exprimă identitățile sociale. Prin interacțiuni cu alți membri ai comunității și prin participarea activă în societate, persoanele cu dizabilități își pot crea și întări sau redefini identitățile pozitive. Procesul de învățare și dezvoltare prin interacțiuni cu alții poate ajuta la îmbunătățirea abilităților de auto-reprezentare și la creșterea autonomiei personale (Berger și Luckman 1967; Brunk 1991; Cojocaru 2023).

În perspectiva interacțiunilor sociale se încadrează și importanța colaborării și a sprijinului mutual în dezvoltarea competențelor de auto-reprezentare și în promovarea unei societăți mai incluzive. Sprijinul din partea altor persoane este crucial, ajutând persoanele cu dizabilități intelectuale să realizeze acțiuni de auto-reprezentare pe care nu le pot realiza independent, și pentru care au nevoie de ghidare. Din această perspectivă, teoria constructivistă explică rolul persoanelor de suport în interacțiunile cu auto-reprezentanții.

Studierea conceptului de auto-reprezentare a fost realizată și în baza **teoriei puterii** lui Foucault. Potrivit acesteia, puterea reprezintă "orice forță în cadrul interacțiunilor sociale care împinge, îndeamnă sau obligă pe cineva să facă ceva". Puterea rezultă din diferențele și inegalitățile care există în relațiile interumane. Ea nu este localizată în anumite instituții, ci este exercitată în cadrul

relațiilor sociale. Puterea nu mai este concepută ca venind exclusiv de sus în jos (de la grupuri opresive la cele opresate), ci poate crea premise pentru manifestarea egalității. Un rol important în exprimarea puterii revine discursurilor ca o acțiune socială. În contextul acestei teorii, cercetătorii din domeniul dizabilității, definesc auto-reprezentarea ca un instrument de manifestare și exercitare a puterii persoanelor cu dizabilități care au fost tradițional opresate și inegale cu ceilalți membri ai societății. Discursurile promovate de persoanele cu dizabilități au contribuit la crearea unei identități colective a acestora, persoanele cu dizabilități reușind să înființeze organizații care să le reprezinte valoarea, interesele, drepturile. Prin această configurare a propriei puteri, persoanele cu dizabilități intelectuale au reușit reconstruirea statutului lor social. Organizându-se într-o adevărată mișcare politică și acționând ca o voce a schimbării, persoanele cu dizabilități au reușit să devină din subiecți ai puterii, agenți ai acesteia, reușind să schimbe paradigma de abordare a dizabilității. Teoria lui Foucault este utilizată de cercetătorii britanici pentru a explica apariția rețelelor de auto-reprezentare și transformării acțiunilor lor în mișcarea de auto-reprezentare din Marea Britanie (Cojocaru 2023, p. 33; Lynch 2011; Goodley și alții 2012).

Conceptul de auto-reprezentare își are fundamentarea în perspectivele **teoretice ale incluziunii și excluziunii sociale**. Excluziunea socială ca concept a intrat în discursul academic și cel al politicilor publice în anii 70 ai secolului trecut, referindu-se la anumite grupuri de persoane care nu își găsesc un loc în societate. Aceste grupuri (definite în retorica excluziunii ca dezavantajate, defavorizate, marginalizate, izolate etc.) se confruntă cu multiple probleme sociale, iar persoanele cu dizabilități intelectuale se regăsesc printre ele, în special datorită factorilor individuali care le definesc. În contextul prezentei teze de doctor, din multitudinea de definiții ale conceptului de excluziune socială, ne vom referi la excluziune ca negare a participării unor grupuri de persoane minoritare la diferite aspecte ale vieții politice, economice și sociale, considerând-o ca fiind cea mai potrivită (Cojocaru 2023, p. 33; Lenoir 1974).

Incluziunea socială ca concept nu are o referință exactă în timp (precum cel de excluziune), dar este frecvent utilizat în discursul public și academic al anilor 2000 pentru a defini măsurile de combatere a excluziunii sociale. Definirea incluziunii sociale ține cont de multiplele dimensiuni: recunoașterea valorii unei persoane și/sau grup, potențialul de dezvoltare umană, mediu care să permită oportunități de dezvoltare, implicare și angajament, garantarea și asigurarea drepturilor omului etc. Fără a subestima importanța fiecărei dimensiuni, vom evidenția dimensiunea de implicare și angajament în intenția de a studia raportul dintre incluziune socială și auto-reprezentare a

persoanelor cu dizabilități. Luxton M. menționează că implicarea și angajamentul reprezintă elemente valorizante pe agenda grupurilor de presiune minoritare (feministe, antirasiste, ale persoanelor cu dizabilități) în eforturile lor de a promova incluziunea socială. Astfel, incluziunea socială nu se referă doar la o simplă recunoaștere a drepturilor pentru persoanele marginalizate, ci și la crearea premizelor de participare a acestor grupuri în toate sferele vieții sociale (Luxton 2002; Cojocaru 2023, p. 33).

O importantă contribuție o au teoriile psihologice. În contextul prezentei teze ne vom referi la **teoria autodeterminării**, elaborată și dezvoltată de către Ryan și Deci. Aceasta pornește de la premiza că ființa umană este o ființă activă, care manifestă continuu o mare varietate de comportamente. Acestea sunt condiționate de trei nevoi psihologice de bază: autonomie, competență și relație. Potrivit teoriei, nevoile psihologice, sub influența diferitor factori de ordin intern și extern, motivează omul să acționeze. În explicarea teoriei, autorii fac referință la două tipuri de motivație: extrinsecă și intrinsecă. Motivația extrinsecă se referă la comportamentele oamenilor care sunt condiționate de recompense externe, iar motivația intrinsecă se referă la comportamentele condiționate de recompense interne. Teoria autodeterminării încearcă să stabilească în ce măsură comportamentul uman este influențat de acești factori interni și externi, și cum aceștia afectează motivația de a acționa (Ryan și Deci 2017).

Sfera dizabilității a preluat teoria autodeterminării odată cu apariția unui nou cadru de înțelegere a dizabilității (model social), care a influențat domeniul de cercetare (Stancliffe și alții 2020). Primul care aplică teoria autodeterminării în domeniul dizabilității a fost cercetătorul american Wehmeyer M.L., prin cercetările efectuate în mediile școlare, cu copii cu dizabilități intelectuale (Shogren și alții 2018). Explorările lui Wehmeyer au fundamentat o iterație a teoriei autodeterminării, care a finalizat cu fundamentarea unei noi teorii – **teoria agentului cauzal** (Causal Agency Theory). Potrivit acesteia, individul este cel care face ca lucrurile să se întâmple în viața sa, adică *cauzează* anumite lucruri. El reprezintă un *agent cauzal*, adică acționează pentru a obține un anumit rezultat sau pentru a crea o anumită schimbare. Acțiunile persoanei sunt direcționate către un scop, iar persoana care acționează astfel, nu poate fi decât autodeterminată. Un agent cauzal deține câteva abilități: autocunoaștere, gestionarea propriilor acțiuni, atingerea obiectivelor, rezolvarea problemelor și auto-reprezentare (Cojocaru 2023, p. 35).

Rezultatele cercetărilor, care au fundamentat teoria agentului cauzal (la care au aderat, de-a lungul timpului, și alți cercetători – Shogren K.A., Stancliffe, R. J., Schwartz M.) statuează că persoana cu dizabilități, inclusiv intelectuale, poate atinge anumite niveluri de autodeterminare, iar aceasta presupune dezvoltarea anumitor abilități ale persoanelor cu dizabilități, care să aibă un impact

pozitiv în viața acestora. Printre aceste calități se includ capacitatea de a alege, de a rezolva probleme, de a stabili obiective și de a le atinge. Învățând abilitățile de autodeterminare în familie, persoana cu dizabilități poate socializa mai ușor, poate lua anumite decizii, își poate exprima nevoile sau expune punctele de vedere, iar acestea se exprimă, pe termen lung, în impact pozitiv asupra vieții private a persoanei cu dizabilități. Învățând abilitățile de autodeterminare în școală, persoana cu dizabilități demonstrează rezultate academice mai bune, fapt care, pe termen lung, contribuie la șanse mai mari de plasare pe piața muncii (Cojocaru 2023, p. 35).

Teoriile autodeterminării sprijină valorificarea și consolidarea capacităților de autodeterminare a persoanelor cu dizabilități, cu accent distinct pe dizabilitățile intelectuale. Autodeterminarea este identificată drept mecanism de implicare a persoanelor cu dizabilități în înțelegerea și exprimarea nevoilor de sprijin individualizate, implicarea în alegerile privind tipurile de suport, serviciile de care au nevoie, unde și cum vor să trăiască, dar și în soluționarea multiplelor probleme cu care se confruntă.

Raportat la obiectivele de cercetare ale prezentei teze de doctor, autodeterminarea reprezintă o condiție esențială pentru activismul și auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova. Potrivit teoriei autodeterminării, există o relație interdependentă dintre factorii personali și contextuali în care persoana cu dizabilități își poate dezvolta abilitățile de autodeterminare. Teoria servește la înțelegerea condițiilor socio-contextuale care facilitează sau previn procesele de automotivare și, ulterior, auto-reprezentare ale persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova.

O altă teorie psihologică este **teoria sistemelor ecologice** (a eco-sistemelor), dezvoltată de Bronfenbrenner, care explică dezvoltarea umană ca rezultat al interacțiunilor dintre individ și mediu. Aceasta evidențiază influența mai multor niveluri de mediu asupra creșterii personale. Astfel, *microsistemul* reprezintă mediul imediat, incluzând familia, școala și prietenii. *Mezosistemul* constă în relațiile dintre aceste microsisteme. *Exosistemul* include factori externi care influențează indirect individul, cum ar fi politicile guvernamentale și mass-media. *Macrosistemul* reflectă normele culturale, valorile și condițiile socio-economice, iar *chronosistemul* introduce dimensiunea timpului, subliniind impactul schimbărilor istorice și sociale asupra dezvoltării (Guy-Evans 2024).

Auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități este influențată de toate aceste niveluri. Sprijinul din microsistem, prin familie, profesori și prieteni, dezvoltă încrederea în sine. Mezosistemul joacă un rol cheie când instituțiile colaborează pentru incluziune. Exosistemul și macrosistemul determină accesul la resurse, politicile de incluziune și atitudinile societății, care pot facilita sau limita auto-reprezentarea. Pe măsură ce *chronosistemul* evoluează, reformele și progresele tehnologice

îmbunătățesc oportunitățile de auto-reprezentare. Auto-reprezentarea este rezultatul interacțiunii dintre individ și mediul său, necesitând sprijin din partea familiei, comunității și societății.

Importantă pentru explicarea istoriografică a fenomenului de auto-reprezentare este și **teoria participării**, descrisă de M. Bulgaru și M. Dilion. Cercetătoarele descriu două tipuri de participare – politică (pe baza justiției sociale) și terapeutică. Pentru prezenta teză de doctor, prezintă interes participarea politică. Astfel, auto-reprezentarea se manifestă ca o reacție a persoanelor cu dizabilități intelectuale la in justiția socială, prin care nu ele decideau asupra oricăror aspecte ale vieții lor, ci persoanele care le ofereau suport și îngrijire, indiferent dacă este vorba de familie sau specialiști. Potrivit acestei teorii, persoanele cu dizabilități intelectuale trebuie să participe în toate procesele decizionale (de orice nivel – personal, comunitar, național etc.) care au influență asupra vieților lor, participarea însemnând că opiniile persoanelor cu dizabilități sunt luate în considerare, iar deciziile – consultate cu acest grup de persoane (Bulgaru și Dilion 2000).

O altă teorie care oferă o bază solidă pentru înțelegerea auto-reprezentării este teoria dizabilității. Înainte de a descrie contribuția acestei teorii pentru auto-reprezentare, este esențial să înțelegem diferitele **paradigme ale dizabilității** (de caritate, medicală, socială și bazată pe drepturile omului) – Tabel 1.1. Aceste perspective teoretice influențează modul în care este definită, interpretată și valorificată auto-reprezentarea.

Astfel, până în secolul 19 inclusiv, au predominat modelele caritabil și medical al dizabilității. Modelul caritabil a văzut persoanele cu dizabilități ca obiecte de caritate, iar cel medical – ca "bolnavi" care trebuiesc "vindecați", cu o frecventă izolare a acestora în instituții. Mișcările pentru drepturile civile și feminism din secolul 20 au inspirat activismul pentru drepturile persoanelor cu dizabilități, cerând egalitate și incluziune socială. Este perioada prefigurării modelului social al dizabilității, sugerând că dizabilitatea este rezultatul barierelor sociale, atitudinilor și mediului, și nu doar o problemă a condiției lor fizice sau mentale. Modelul social încurajează persoanele să respingă ideea că dizabilitatea este o tragedie personală și, în schimb, să o vadă ca pe o problemă socială, care necesită schimbare și adaptare din partea societății. Schimbarea de paradigmă a permis persoanelor cu dizabilități să se organizeze și să militeze pentru drepturile lor, contribuind la apariția fenomenului de auto-reprezentare. În ultimul deceniu al secolului trecut, câștigă tot mai multă recunoaștere modelul bazat pe drepturile omului. Acesta subliniază că persoanele cu dizabilități au drepturi fundamentale universale. Modelul încurajează persoanele cu dizabilități intelectuale să își recunoască și să își afirme drepturile. Este perioada în care are loc extinderea și consolidarea conceptului de auto-reprezentare,

conferindu-i o bază legală și morală puternică în cadrul comunității internaționale (Lawson și Beckett 2021). În contextul acestor paradigme, auto-reprezentarea este văzută ca o formă de activism și împuternicire, prin care persoanele cu dizabilități intelectuale își contestă marginalizarea și luptă pentru incluziune și justiție socială, își afirmă identitatea.

Tabel 1.1. Paradigmele dizabilității

DE CARITATE	MEDICALĂ	SOCIALĂ	BAZATĂ PE DREPTURI
CUM SUNT VĂZUTE PERSOANELE CU DIZABILITĂȚI:			
Se află într-o situație tragică; nu pot avea grijă de sine; inspiră milă, compasiune; depind de acte de binefacere.	Au o problemă medicală; au rol pasiv de pacienți; nu pot și nu trebuie să trăiască independent;	Pot și trebuie să participe în societate. Dizabilitatea este rezultatul unei organizări eronate a societății. Dizabilitatea nu este problema persoanei, dar reiese din caracteristicile de mediu, care pot limita sau, dimpotrivă, împuternici persoana	Deținători de drepturi; cu șanse egale de a participa în societate; nu sunt discriminate în viața de zi cu zi. Toate drepturile omului sunt asigurate și în cazul persoanelor cu dizabilități
CUM ESTE ABORDATĂ DIZABILITATEA:			
Prin acte de caritate și binefacere. Calitatea “griji” manifestate contează mai puțin	Persoanele cu dizabilități au nevoie de cât mai multă reabilitare medicală, ca să poată atinge nivelul maxim de “normalitate”. Persoana trebuie tratată, ”reparată”	Barierile de mediu și de atitudine care limitează participarea persoanelor cu dizabilități în viața socială trebuie limitate. Toate serviciile și politicile publice trebuie să fie accesibile și incluzive	Legislația este respectată și aplicată; Persoanele cu dizabilități se implică în toate procesele decizionale

Sursa: Elaborat de autoare în baza literaturii studiate

Prin explorarea și analiza celor patru paradigme ale dizabilității, devine clară necesitatea conturării în știință a unei noi teorii – **teoria dizabilității**, fondatorul căreia este considerat T. Siebers. Potrivit acestuia, scopul teoriei dizabilității este să vorbească despre, pentru și cu persoanele cu dizabilități. Ultima componentă (a vorbi cu persoanele cu dizabilități), presupune că persoanele cu dizabilități, inclusiv intelectuale, participă în procesul de fundamentare a teoriei dizabilității, iar opiniile lor sunt luate în considerare în dezvoltarea acesteia (Siebers 2008).

La fundamentarea teoriei dizabilității au contribuit numeroși alți cercetători, printre care M. Oliver, J. Shapiro, D. Goodley, B. Shoultz. Aceștia vor fi citați în prezenta lucrare, în special, pentru contribuția lor în explicarea apariției mișcării de auto-reprezentare (Cojocaru 2023, p. 36).

Cercetătorul britanic M. Oliver a fost printre primii militanți pentru drepturile persoanelor cu dizabilități care a utilizat termenul de ”model social” al dizabilității. El și-a fundamentat scrierile în propria experiența de viață, dobândind dizabilitatea în urma unor împrejurări nefaste. Condiția personală și contextul social în care s-a pomenit, i-a permis lui Oliver să contribuie la re-definirea conceptului de dizabilitate. Ideile lui Oliver sunt extrem de valoroase pentru înțelegerea și explicarea mișcării de auto-reprezentare în contextul prezentei teze de doctor. Oliver prezintă modul în care s-a prefigurat mișcarea persoanelor cu dizabilități fizice din Marea Britanie din anii 70-80 ai secolului trecut, fiind și unul dintre promotorii acesteia. Persoanele cu dizabilități au inițiat demersuri ample de revendicare a drepturilor prin intermediul asociațiilor și alianțelor pe care le-au creat. Oliver explică importanța acțiunilor colective ale persoanelor cu dizabilități în eforturile lor de a aduce pe agenda politică problemele cu care se confruntă. Cercetătorul britanic afirmă că aceste mișcări au contribuit la consolidarea identității sociale a persoanelor cu dizabilități (Oliver 1995; Cojocaru 2023, p. 36).

O contribuție similară este remarcată în lucrările cercetătorului american J. Shapiro, care explică configurarea mișcării de auto-reprezentare din SUA (dar și alte țări ale lumii), provocările cu care se confruntă aceasta, dar și impactul pe care-l are asupra vieților persoanelor cu dizabilități intelectuale (Shapiro 1993; Cojocaru 2023, p. 36).

Contribuția cercetătorului B. Shoultz este importantă pentru înțelegerea istoricului auto-reprezentării, a formelor de auto-reprezentare, provocărilor cu care se confruntă persoanele cu dizabilități intelectuale în eforturile de auto-reprezentare, a rolului părinților și persoanelor de suport în dezvoltarea abilităților de auto-reprezentare ale persoanelor cu dizabilități intelectuale (Shoultz 1997; Cojocaru 2023, p. 36).

Analiza literaturii de specialitate a scos în evidență că mișcarea de auto-reprezentare a fost criticată de unii cercetători, printre care Jackson, Beresford, Campbell. Criticile își găsesc argumentarea fie în capacitățile persoanelor cu dizabilități intelectuale (capacități limitate de înțelegere a contextelor, problemelor, nevoilor personale sau ale altor persoane în situații similare; de formulare și livrare a unui mesaj de o manieră coerentă etc.), fie de influențele părinților sau persoanelor de suport. Aceștia susțin că grupurile de auto-reprezentare nu reprezintă, în mod autentic, vocile persoanelor cu dizabilități intelectuale, ci mai degrabă acestea sunt reprezentate de părinții sau rudele lor, ori chiar persoanele fără dizabilități.

O altă teorie vizată în procesul de analiză istoriografică a conceptului de auto-reprezentare este **teoria valorizării rolurilor sociale** a lui W. Wolfensberger. Potrivit teoriei, pentru a utiliza toate

oportunitățile pe care le oferă o societate și pentru a duce o viață plină și decentă, oamenii trebuie să aibă roluri sociale valorizante. Teoria subliniază necesitatea de a oferi un rol social pozitiv și recunoscut persoanelor marginalizate (cum ar fi și cele cu dizabilități intelectuale), deoarece acest fapt le permite să fie percepute și tratate cu respect și demnitate. Valorizarea rolului social a servit ca temelie pentru mișcarea de dizabilitate și cea de auto-reprezentare, prin pledoariile persoanelor cu dizabilități pentru dezinstituționalizare, dezvoltarea serviciilor comunitare, abilitare economică și oportunități de angajare în câmpul muncii, educație incluzivă, participare în luarea deciziilor. O modalitate de a implica persoanele cu dizabilități intelectuale în roluri acceptate social este împuternicirea lor să vorbească pentru ei înșiși (Wolfensberger 2004; Cojocaru 2023, p. 37).

O sursă importantă care arată evoluția istorică a cercetării fenomenului de auto-reprezentare o constituie rapoartele și publicațiile platformelor internaționale ale auto-reprezentanților, precum *Inclusion international*, *Inclusion Europe*, dar și ale rețelilor și/sau ale organizațiilor care operează în diferite părți ale lumii. Spre deosebire de multitudinea de documente elaborate de către reprezentanții mediului academic, acestea sunt realizate cu consultarea opiniei și expertizei persoanelor cu dizabilități. În plus, informațiile sunt prezentate în formate accesibile pentru persoanele cu dizabilități intelectuale (Cojocaru 2023, Cojocaru 2023, p. 37).

O altă categorie de surse esențiale pentru prezenta teză de doctor – mai ales pentru analiza constituirii și evoluției auto-reprezentării în Republica Moldova – o constituie rezultatele proiectelor implementate de organizațiile societății civile (OSC) din sursele financiare ale partenerilor de dezvoltare ale Republicii Moldova (donatori). În acest sens au fost analizate diverse materiale elaborate de către OSC active în domeniul dizabilității, precum I.P. Keystone Moldova, Centrul ”Speranța”, A.O. Fiecare contribuie pentru schimbare, Centrul pentru Drepturile Persoanelor cu Dizabilități, A.O. Motivație etc. Au fost analizate materialele disponibile pe paginile web ale organizațiilor, dar și rețelele de socializare ale acestora.

1.2. Abordări conceptuale ale auto-reprezentării și incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități

Identificarea conceptelor care definesc fenomenul de auto-reprezentare și incluziune socială a fost posibilă datorită unei ample analize a literaturii de specialitate, preocupată de problematica dizabilității. În esență, auto-reprezentarea este o practică prin care persoanele cu dizabilități își afirmă

vocea și prezența în diverse aspecte ale vieții publice și private, revendicându-și dreptul la participare egală și la recunoaștere.

Conceptul de "auto-reprezentare" este definit într-o legătură indispensabilă cu conceptul "dizabilitate", deoarece implică recunoașterea și înțelegerea limitărilor funcționale și a provocărilor specifice cu care se confruntă persoanele cu dizabilități. Dacă pentru majoritatea oamenilor abilitatea de a vorbi în nume propriu și a-și articula nevoile este o abilitate firească, în cazul persoanelor cu dizabilități aceasta este, deseori, o provocare.

Este esențial să menționăm că cercetările în domeniu utilizează conceptul "auto-reprezentare" preponderent în relație cu nevoile persoanelor cu dizabilități intelectuale, în contextul mișcării auto-reprezentanților. Totodată, este importantă precizarea că literatura de specialitate operează cu diferite sintagme ale noțiunii de dizabilitate intelectuală: dizabilitate mintală, dizabilitate psiho-socială, dificultăți de învățare, dizabilități de dezvoltare, retard mintal, handicap mintal ș.a. Ultimele două sintagme se regăsesc preponderent în literatura de specialitate de până la adoptarea Convenției ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități din 2006. În contextul noilor abordări ale dizabilității, aceste sintagme sunt considerate depășite. Indiferent de sintagma utilizată, termenul care a obținut accepțiune generală în mediul științific internațional este "dizabilitate intelectuală" (Williams și Shoultz 1984; Brandt n.d; Carr 1994; Buchanan și Walmsley 2006; Tadesse 2019).

Argumentul care explică atribuirea, în literatura de specialitate, a auto-reprezentării preponderent dizabilităților intelectuale ține de specificul provocărilor cu care se confruntă acest grup de persoane și importanța acordării unei voci proprii în procesele decizionale care le afectează în mod direct. Persoanele cu dizabilități intelectuale au limitări de raționament, planificare, rezolvare de probleme, gândire abstractă, înțelegerea unor idei complexe și învățarea bazată pe experiență. Acestea afectează funcționarea lor în viața de zi cu zi și impun necesitatea unui grad adecvat de sprijin, adaptat severității dizabilității. Clasificările recente în domeniul dizabilității pun accentul pe funcționarea unei persoane din perspectiva abilităților adaptive (ceea ce oamenii învață pentru a putea funcționa în viața cotidiană), precum și pe nivelul de suport necesar. Dizabilitatea intelectuală presupune limitări asociate în cazul a două sau mai multe abilități adaptative precum comunicarea, autoservirea, abilitățile sociale, viața în comunitate, independența și autonomia, sănătatea și securitatea personală, capacitatea de învățare, gestionarea timpului și munca (Ghid de bune practici 2018).

Concentrarea asupra persoanelor cu dizabilități intelectuale se explică prin faptul că ele s-au confruntat, din perspectivă istorică și practică, cu mai multe dificultăți în a fi recunoscute ca indivizi

capabili de a-și exprima propriile nevoi, dorințe și opinii, iar mișcarea auto-reprezentanților a apărut pentru a aborda provocările unice întâmpinate de persoanele cu dizabilități intelectuale, oferindu-le platforme și suport pentru a-și apăra și promova drepturile.

În același timp, unii cercetători conceptualizează ”auto-reprezentarea” în raport cu toate tipurile de dizabilități. Această abordare permite o mai bună înțelegere a complexității experiențelor și perspectivelor persoanelor cu diferite tipuri de dizabilități (Sebag 2010).

În prezenta teză, termenul „auto-reprezentare” va fi definit și analizat în contextul dizabilităților intelectuale, conform tendințelor și cercetărilor științifice globale actuale.

În definirea sintagmei ”auto-reprezentare”, cercetătorii operează cu multiple aspecte: de la auto-determinare – la influențarea politicilor publice în domeniul dizabilității, de la capacitatea de a identifica propriile nevoi – la schimbări calitative ale vieții persoanei, de la modalitatea de autocunoaștere și definire a identității personale – la mișcarea pentru drepturile persoanelor cu dizabilități etc. O caracteristică comună a acestor abordări este faptul că prin auto-reprezentare persoana cu dizabilități este capabilă să vorbească pentru sine și să-și articuleze nevoile (Callus 2013; Gray și Jackson 2002) .

Autori precum Callus, Gray și Jackson sintetizează definițiile operate de diverși cercetători în funcție de tipul de acțiune al acesteia. Astfel, unele definiții se axează pe experiențele **individuale** ale persoanelor cu dizabilități de a vorbi în nume propriu, de a-și revendica drepturile, de a lua propriile decizii și de a-și asuma responsabilitatea pentru propriile acțiuni și vieți. La nivel individual, auto-reprezentarea are impact asupra îmbunătățirii identității personale, creșterii stimei de sine și susținerii auto-determinării. Alte definiții se referă la auto-reprezentare ca o acțiune **colectivă**, prin care grupuri ale persoanelor cu dizabilități acționează împreună pentru justiție socială, ajutându-se reciproc să-și asume responsabilitatea pentru propria viață și să lupte împotriva discriminării. Auto-reprezentarea colectivă, în afară de faptul că împuternicește persoanele cu dizabilități să vorbească în numele tuturor persoanelor cu dizabilități, mai contribuie la schimbarea balanței puterii între persoanele cu dizabilități și oamenii care au un rol important în viețile lor (părinți, persoane de suport, personal din servicii). O a treia categorie de definiții reflectă ambele aspecte – **atât cel individual, cât și colectiv**: auto-reprezentarea înseamnă cunoașterea drepturilor și responsabilităților, dobândirea de noi abilități și experiențe, a fi asertiv și a activa în cadrul unor grupuri organizate (Callus 2013; Gray și Jackson 2002; Williams și Shoultz 1984).

Van Reusen definește auto-reprezentarea drept abilitate a unei persoane de a comunica, exprima, negocia sau afirma eficient interesele, dorințele, nevoile și drepturile sale. Aceasta presupune capacitatea de a lua decizii informate. De asemenea, implică asumarea responsabilității pentru aceste decizii (Van Reusen 1996).

Cercetătoarea Callus menționează că prin auto-reprezentare persoanele cu dizabilități aduc schimbările necesare în cultura și percepția generală a populației asupra lor. La rândul ei, schimbarea în percepții, contribuie la schimbarea în atitudini; acestea, respectiv, condiționează intențiile și determină comportamente noi ale populației generale în raport cu persoanele cu dizabilități (Callus 2013).

Rapley aduce o altă perspectivă în interpretarea auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități, făcând referință la teoria mertoniană a **rolurilor sociale**. În acest context, persoanele cu dizabilități resping rolurile definite de către societate în raport cu ei (roluri bazate pe incapacitate) și adoptă roluri care sunt, într-o măsură mai mare, compatibile cu propria lor înțelegere a sinelui. Autorul explică că această respingere este condiționată de faptul că persoanele cu dizabilități nu se identifică cu dizabilitatea și își exprimă identitatea în funcție de situație și mediul în care se regăsesc la un moment dat. Această perspectivă privește auto-reprezentarea nu doar ca pe un mijloc prin care indivizii își exprimă propriile nevoi și interese, ci și ca pe o modalitate de a contesta și redefinei rolurile atribuite tradițional de societate. În esență, această perspectivă evidențiază modul în care auto-reprezentarea poate împuternici persoanele să-și modeleze activ rolurile în context social, afirmându-și autoritatea, puterea, capacitatea, potențialul etc. și pledând pentru drepturile și incluziunea lor (Rapley 2009).

Whitehead și Bernard conceptualizează auto-reprezentarea în contextul **dinamicii puterii sociale**. Cercetătorii americani analizează auto-reprezentarea din perspectiva relațiilor sociale pe care le au persoanele cu dizabilități cu societatea. Orice relație (indiferent dacă este de nivel individual sau de nivel politic) presupune în componența sa elementul puterii. În cazul relațiilor pe care le întrețin persoanele cu dizabilități, această putere este, de regulă, de partea celeilalte părți. O demonstrație a puterii în contextul acestei percepții sociale generale o reprezintă politicile de instituționalizare forțată, segregare, restricționare a căsătoriilor, sterilizare forțată ș.a. în raport cu persoanele cu dizabilități intelectuale. Schimbările pozitive din ultimele câteva decenii, care promovează dezinstituționalizarea, serviciile sociale comunitare, incluziunea socială etc. nu au adus cu sine și schimbarea în relațiile de putere. De exemplu, persoanele cu dizabilități intelectuale beneficiază de servicii pe care nu le-au ales, locuiesc cu colegi pe care nu i-au dorit, sunt ”deserviți” de personal pe care nu l-au angajat și pe care

nu-l pot concedia. Persoanele de suport se percep în rol de supraveghere, protecție și suport, asumând că aceste roluri sunt de o valoare socială mai mare decât oamenii pe care îi servesc. Persoanele de suport consideră că lucrează pentru prestatorii de servicii care i-au angajat, și nu pentru persoana cu dizabilități. Deci, persoanele cu dizabilități nu pot face alegeri reale, nu dețin control asupra deciziilor, nu dețin control asupra resurselor. Auto-reprezentarea se manifestă ca reacție la această relație inechitabilă de putere, întotdeauna în defavoarea persoanelor cu dizabilități, și ca un instrument de restabilire a echilibrului în dinamica puterii sociale (Whitehead și Bernard 2004).

O altă dimensiune a conceptului de auto-reprezentare se referă la **reziliență**, adică abilitățile persoanelor de a contracara efectele adverse pe care anumite bariere le au asupra vieților lor. Auto-reprezentarea este explicată ca rezistență individuală și de grup împotriva opresiunii. Cercetători precum Goodley, Hall, Robinson și alții se referă la un anumit "activism personal" prin care un grup minoritar de persoane, puternic devalorizat, discriminat, expus multiplelor abuzuri etc., demonstrează că poate opune rezistență unor servicii de calitate proastă care-i sunt prestate, poate opune rezistență atitudinilor dezumanizante și practicilor opresive din partea societăți (Goodley și alții 2004; Hall 2004; Mitchel 2006; Robinson și alții 2024).

Auto-reprezentarea se referă la **identitate**. Persoanele cu dizabilități, care sunt membre ale grupurilor de auto-reprezentare, își recunosc și acceptă identitatea mai ușor, decât înafara acestora. Ideea este regăsită în cercetările lui Goodley, care afirmă că implicarea în grupuri de auto-reprezentare poate aduce propriul sentiment de identitate, în care istoria personală a oamenilor se împletește cu istoria mișcării de auto-reprezentare, iar anumiți membri devin persoane-resursă, oferind experiențele lor de auto-reprezentare (Goodley 2014).

Un aspect esențial în examinarea diverselor abordări conceptuale ale auto-reprezentării constă în diferențierea sa de **autodeterminare**. Autodeterminarea se referă la capacitatea individului de a lua propriile decizii și de a-și controla viața. Auto-reprezentarea, pe de altă parte, presupune mai mult decât simpla luare a deciziilor. Ea implică abilitatea unei persoane de a-și exprima propriile opinii, nevoi și dorințe, de a se reprezenta pe sine în diverse contexte și de a participa activ la luarea deciziilor care îi afectează viața.

Deși strâns legate, cele două concepte nu sunt identice. Autodeterminarea este o condiție prealabilă pentru auto-reprezentare, dar nu este suficientă. O persoană poate fi autodeterminată, dar nu și capabilă să se auto-reprezinte eficient. Auto-determinarea este procesul de luare a deciziilor legate de viața unei persoane și de preluare a controlului asupra propriei vieți. O persoană auto-

determinată poate face alegeri, poate lua decizii, identifica și rezolva probleme, stabili și atinge obiective, se poate auto-reprezenta. Persoanele cu dizabilități intelectuale pot ajunge la auto-determinare, dar, de regulă, au nevoie de (mai mult) suport pentru dezvoltarea acestor abilități. Auto-reprezentarea este o componentă a auto-determinării. Odată identificate propriile nevoi, dorințe, vise, obiective, acestea trebuie să poată fi aduse la cunoștința altor oameni. Atunci când o persoană vorbește în nume propriu sau în numele altor persoane în situații similare, aceasta face auto-reprezentare. Auto-reprezentarea este despre persoanele cu dizabilități intelectuale, care fac pledoarie pentru propriile necesități, în loc ca alte persoane să vorbească despre nevoile lor în locul lor (Gray și Jackson 2002).

Pentru persoanele fără dizabilități a-și exprima necesitățile și interesele este o abilitate firească. Spre deosebire de acestea, persoanele cu dizabilități (mai ales intelectuale) întâmpină dificultăți în acest sens: pe de o parte – din cauza capacităților limitate de a se auto-reprezenta, condiționate de specificul dizabilității, pe de altă parte – din cauza reacțiilor și etichetelor pe care le impune societatea acestui grup de persoane.

O prezentare schematică a conceptelor auto-determinare și auto-reprezentare este oferită în Tabelul 1.2, pentru a evidenția similaritățile și diferențele într-un mod clar și structurat.

Tabel 1.2. Auto-determinare și auto-reprezentare: similarități și diferențe

AUTO-DETERMINARE	AUTO-REPREZENTARE
Definiție	
Capacitatea unei persoane de a conștientiza propriile puncte forte și slabe, abilitatea de a stabili scopuri și obiective pe termen scurt și lung, capacitatea de a interacționa cu alți oameni. Auto-determinarea = nivel de autonomie a persoanei	Capacitatea unei persoane de a vorbi și a acționa în nume propriu și/sau în numele altor persoane cu dizabilități Auto-reprezentare = lupta pentru o schimbare socială
Caracteristici	
▪ Cunoaștere de sine ▪ Alegere și luare a deciziilor ▪ Identificare și soluționare a problemelor ▪ Stabilire a scopurilor	▪ Apărare și promovare a propriilor interese ▪ Apărare și promovare a intereselor grupului cu care te identifiți

Organizațiile auto-reprezentanților din diferite țări ale lumii au dat propriile definiții auto-reprezentării. Definiția concepută de "People First" din Marea Britanie în 1992 este frecvent citată în literatură și constă din câteva elemente: a vorbi în nume propriu, a apăra drepturile, a face propriile alegeri, a fi independent, a-ți asuma propriile responsabilități (Ryan și Griffiths 2015). Organizația

”Self Advocates Becoming Empowered (SABE)” din SUA definește auto-reprezentarea ca o activitate de grup: ”Auto-reprezentarea înseamnă grupuri independente de persoane cu dizabilități care lucrează împreună pentru justiție, ajutându-se reciproc să preia controlul asupra vieților și să lupte împotriva discriminării. Auto-reprezentarea ne învață cum să luăm decizii și alegeri care ne afectează viețile pentru a putea fi mai independenți. Aceasta ne învață drepturile și responsabilitățile noastre.” (Shoultz 1997).

Unii cercetători definesc auto-reprezentarea ca **mișcare**. Fiind condusă de către și pentru persoanele cu dizabilități intelectuale, aceasta își propune să împuternicească persoanele cu dizabilități să vorbească pentru ele însele, contestând modelul tradițional în care profesioniștii vorbeau în numele lor. Mișcarea auto-reprezentanților este considerată parte componentă a mișcării pentru drepturile persoanelor cu dizabilități. Ultima este o mișcare mai largă care include, pe lângă persoanele cu diferite tipuri de dizabilități, susținători și membri ai familiilor. Obiectivul mișcării este să realizeze o schimbare sistemică pentru a crea o societate mai accesibilă și mai incluzivă pentru toate persoanele cu dizabilități, care pledează pentru egalitate în drepturi (Petri și alții 2020).

B. Gray și R. Jackson menționează că mișcarea de auto-reprezentare este, într-o oarecare măsură, înglobată de mișcarea generală pentru dizabilitate, fiind inspirată din aceasta din urmă. În același timp, autorii accentuează faptul că mișcarea de auto-reprezentare se confruntă cu provocări considerabil mai mari decât mișcarea de dizabilitate, argumentând cu următoarele: rolul persoanelor de suport în eforturile de promovare a mișcării încă este primordial, persoanele cu dizabilități intelectuale nefiind ”stăpâni” sau ”proprietari” în acest context; complexitatea barierelor cu care se confruntă persoanele cu dizabilități intelectuale și fizice este diferită (cele fizice, cu care se confruntă cel mai des persoanele cu dizabilități fizice pot fi ușor remediate, în timp ce barierele de percepție și acceptare, cu care se confruntă persoanele cu dizabilități intelectuale sunt cel mai dificil de a fi înlăturate) (Gray și Jackson 2002).

Maturitatea mișcării de auto-reprezentare nu se rezumă doar la creșterea numerică a grupurilor sau la dezvoltarea organizațiilor, ci și la profunzimea și complexitatea problemelor pe care oamenii le abordează, și la modurile în care membrii se gândesc la auto-reprezentare în ansamblu (Shoultz 1991).

Auto-reprezentarea se concentrează pe urmărirea schimbării sociale și obținerea drepturilor. Pentru persoanele cu dizabilități intelectuale, auto-reprezentarea încurajează participarea în societatea mai largă și implică adesea activități, acțiuni politice, dezvoltarea abilităților, cercetare și rețele sociale (Chapman și Tilley 2013).

Analizând definițiile existente ale conceptului de auto-reprezentare, constatăm că acestea variază considerabil în ceea ce privește complexitatea și detaliul. Unele dintre ele se concentrează pe capacitatea de acțiune sau autonomie (agency) a persoanelor cu dizabilități în revendicarea și promovarea drepturilor, altele pun accent pe tipul de acțiuni (individuale sau colective), unele fac referință la scopul final al auto-reprezentării etc. Analizând multitudinea de abordări, autoarea propune **propria definiție** a auto-reprezentării, care să înglobeze toate aceste elemente esențiale: *auto-reprezentarea se referă la procesul de implicare activă și directă a persoanelor cu dizabilități intelectuale în procesele decizionale la nivel individual, comunitar și social, prin exprimarea propriei voci și manifestarea capacității proprii de acțiune, promovând astfel o incluziune socială autentică și durabilă*. Definiția clarifică și definește elementele cele mai relevante pentru cercetare, precum implicarea activă și directă a persoanelor cu dizabilități intelectuale și impactul auto-reprezentării asupra incluziunii sociale. Totodată, definiția reflectă complexitatea și diversitatea conceptului, răspunzând nevoilor specifice ale cercetării. Acest lucru adaugă valoare și contribuie la aprofundarea înțelegerii auto-reprezentării, evidențiind contribuția personală în domeniul cercetat. Este importantă precizarea că definiția a fost adoptată ca bază fundamentală pentru elaborarea prezentei teze de doctor.

O componentă importantă a analizei conceptuale a auto-reprezentării se referă la **tipologia grupurilor de auto-reprezentare**. Cunoașterea tipologiei grupurilor de auto-reprezentare ne permite să analizăm diversitatea, contextul și impactul auto-reprezentării, oferind o imagine mai completă și mai profundă a conceptului.

Literatura de specialitate prezintă dovezi ample cu referire la diversitatea grupurilor de auto-reprezentare. Potrivit unor surse, unele grupuri sunt complet independente și auto-suficiente, în timp ce altele sunt instituite de prestatorii de servicii sau sunt parte a unor organizații ale societății civile. Scopurile grupurilor de auto-reprezentare sunt diferite: unele se axează pe a oferi suport individual membrilor săi, în timp ce altele militează pentru drepturile persoanelor cu dizabilități în general. Există grupuri de auto-reprezentare care operează doar la nivel local, altele – la nivel național, iar o a treia categorie își extinde aria de acțiune la nivel internațional. În funcție de tipul de dizabilitate, grupurile de auto-reprezentare pot fi specifice (dedicate unui singur tip de dizabilitate) sau mixte (care includ persoane cu diverse dizabilități). În funcție de structura grupurilor de auto-reprezentare, acestea pot fi formale, având o structură organizată, cu statut, conducere și reguli bine definite, și grupuri informale, cu o structură mai flexibilă și mai puțin formalizată (Poetz 2003; Callus 2013).

Grupurile de auto-reprezentare oferă membrilor încredere în sine sporită, le permite să dezvolte un simț puternic al identității colective ca membri valoroși și egali ai societății. Grupurile oferă oportunități pentru dezvoltarea abilităților, creează medii pentru stabilirea de prietenii și sprijin reciproc. Prin grupuri (mai degrabă decât la nivel individual) oamenii se pot angaja în parteneriate cu factorii de decizie sau diverși actori comunitari. O problemă enunțată de un grup de persoane are întotdeauna mai multe șanse să fie auzită și soluționată decât dacă ar fi enunțată de o singură persoană. Astfel, persoanele cu dizabilități pot fi parte a proceselor de elaborare a politicilor care-i vizează, făcându-i mai reprezentativi pentru domeniul pentru care fac pledoarie (Poetz 2003; Callus 2013).

Există 4 modele-cadru prin care grupurile de auto-reprezentare pot opera: autonom, divizional, coaliție sau sisteme de servicii. În tipul "autonom" se încadrează grupurile independente din punct de vedere politic și financiar, care funcționează fără afiliere la alte organizații, concentrându-se în întregime pe auto-reprezentare. Ele sunt independente de orice influență externă. Tipul "divizional" include grupurile care funcționează ca parte a unei organizații mai mari (de regulă, organizații ale părinților), dar mențin un grad de independență specific activităților de auto-reprezentare. Din tipul "coaliție" fac parte alianțe ale mai multor grupuri de auto-reprezentare care se reunesc pentru a lucra la obiective comune, deseori împărțând resurse și strategii. Categoria "sisteme de servicii" se referă la grupuri integrate în cadrul organizațiilor prestatoare de servicii, oferind persoanelor cu dizabilități o platformă pentru auto-reprezentare (Ward și O'Brien 1993). Acest ultim tip de structură este cel mai apropiat de formatul grupurilor de auto-reprezentare existente în Republica Moldova, deoarece ele funcționează, preponderent, în cadrul organizațiilor prestatoare de servicii și oferă persoanelor cu dizabilități intelectuale un cadru instituționalizat pentru exprimarea și promovarea intereselor.

Un număr mare și în creștere a grupurilor de auto-reprezentare nu înseamnă, neapărat, oportunități sporite de auto-reprezentare și auto-determinare pentru persoanele cu dizabilități (Shoultz 1997).

Literatura de specialitate prezintă avantajele și dezavantajele grupurilor independente și a celor care sunt parte din organizații mai mari. În cazul grupurilor care fac parte sau au fost create de către o organizație în domeniul dizabilități, avantajele sunt de ordin administrativ (asigurarea cu loc pentru întruniri), expertiză (cunoștințe) și resurse care pot ajuta grupul să crească și să învețe despre auto-reprezentare. Dezavantajele constau în faptul că grupul poate avea mai puține oportunități de a lua propriile decizii, de a accesa finanțare, de a se auto-reprezenta efectiv. Interesele grupului de auto-reprezentare ar putea să nu fie puse pe primul loc atunci când deciziile sunt luate de organizația mai

mare. Avantajele independenței pentru un grup includ oportunitatea de a avea un control mai mare asupra propriilor afaceri, cum ar fi luarea deciziilor, participarea în acțiuni de advocacy și solicitarea de finanțare pentru proiectele pe care dorește să le desfășoare. Grupul independent se bazează pe sine, caută suport financiar din mai multe surse, fără a depinde de o singură organizație pentru supraviețuire. Un grup independent, care este bine stabilit, are șanse mai mari de a-și promova propriile obiective pe termen lung. Printre dezavantajele independenței: poate fi mai dificil pentru un grup independent să înceapă funcționarea, probabilitatea crescută ca grupul să înceteze activitățile dacă persoana de suport pleacă, dificultăți în formarea de conexiuni cu sistemul de servicii, factorii de decizii și parteneri (Shoultz 1991).

În percepția grupurilor independente, calea pe care au ales-o este cea mai bună modalitate pentru a crește și a deveni puternic. Totuși, ei recunosc că grupurile sponsorizate de alte organizații au puncte forte și reprezintă o parte viabilă a mișcării de auto-reprezentare.

Rezumând, diversitatea grupurilor de auto-reprezentare oferă multiple căi pentru promovarea drepturilor persoanelor cu dizabilități intelectuale. Fiecare tip de grup prezintă avantaje și dezavantaje, iar alegerea celui mai potrivit model depinde de obiectivele specifice și de resursele disponibile. Această diversitate contribuie la consolidarea mișcării de auto-reprezentare, adaptându-se diferitelor nevoi și contexte în care aceste grupuri funcționează.

Analiza auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități în contextul incluziunii sociale constituie unul dintre obiectivele principale ale tezei. Astfel, este imperativă analiza conceptuală a noțiunii de **incluziune socială**, pentru a clarifica modul în care aceasta este definită și pentru a stabili cadrul conceptual pentru evaluarea percepțiilor și experiențelor individuale ale auto-reprezentanților din Republica Moldova în ceea ce privește incluziunea lor socială.

Incluziunea socială este un concept complex care a fost definit în mai multe moduri. Mai mulți cercetători și teoreticieni din sfera științelor sociale, văd incluziunea socială ca un răspuns la fenomenul de excluziune socială (Rimmerman 2013; Silver 2010). Această conceptualizare este frecvent întâlnită în literatură și este utilizată pentru a sublinia contrastul dintre accesul la resurse și oportunități, și lipsa acestora. Prin urmare, excluziunea socială înseamnă lipsa protecției statului, a locurilor de muncă, a locuințelor și a altor condiții materiale. În schimb, incluziunea socială, văzută ca opus logic al excluziunii sociale, se referă la asigurarea accesului la aceste condiții materiale. Cu toate acestea, abordarea este considerată a fi una îngustă și tradițională în înțelegerea incluziunii sociale, deoarece se concentrează exclusiv pe aspectele tangibile și materiale, ignorând alte

dimensiuni importante cum ar fi participarea comunitară, respectul pentru diversitate, drepturile civile și politice ale indivizilor sau sentimentul de apartenență și acceptare în societate. Această abordare nu reflectă pe deplin complexitatea și diversitatea nevoilor umane și sociale ale indivizilor și comunităților.

În timp ce unii cercetători definesc incluziunea ca opus al excluziunii, alții argumentează că cele două concepte reprezintă experiențe complet diferite. Excluziunea socială sugerează prezența unor "probleme sociale", în timp ce incluziunea socială indică statutul de "membru al societății" (Woodward și Kohli 2001).

Unele definiții ale incluziunii sociale se referă la dimensiunea interpersonală a acestui fenomen, incluzând relațiile, interacțiunile sociale, rețelele sociale. Relațiile personale permit indivizilor să se simtă acceptați, apreciați și integrați în diverse cercuri sociale. Acestea oferă suport emoțional, oportunități de interacțiune și construirea de legături profunde cu ceilalți, ceea ce contribuie la o mai mare implicare și apartenență în comunitate. Interacțiunile sociale și rețelele sociale facilitează schimbul de informații, sprijinul reciproc și accesul la resurse, dezvoltând sentimentul de incluziune. În aceeași ordine de idei, incluziunea socială este definită din perspectiva apartenenței la grup, ca mod în care oamenii înțeleg ce înseamnă să facă parte dintr-un anumit grup sau comunitate (Johnson și alții 2012; Liamputtong 2022).

Alte definiții se referă la incluziune socială ca acces la facilitățile comunității și participare comunitară, conferindu-i o dimensiune publică. Astfel, accesul la servicii de sănătate, educație, transport public și spații de recreere reduce barierele sociale și economice și permite tuturor membrilor comunității să participe pe deplin la viața socială, economică și culturală (Denkewicz 2024; Nwachi 2021; Dugarova 2015).

Definițiile recente ale incluziunii sociale combină dimensiunea interpersonală și cea a participării comunitare (World Bank 2013; Cordier 2017; Simplican și alții 2015). Această viziune a condus la dezvoltarea unui **model ecologic** al incluziunii sociale, care ia în considerare mai mulți factori: individuali, interpersonali, organizaționali, comunitari și socio-politici – Fig. 1.1.

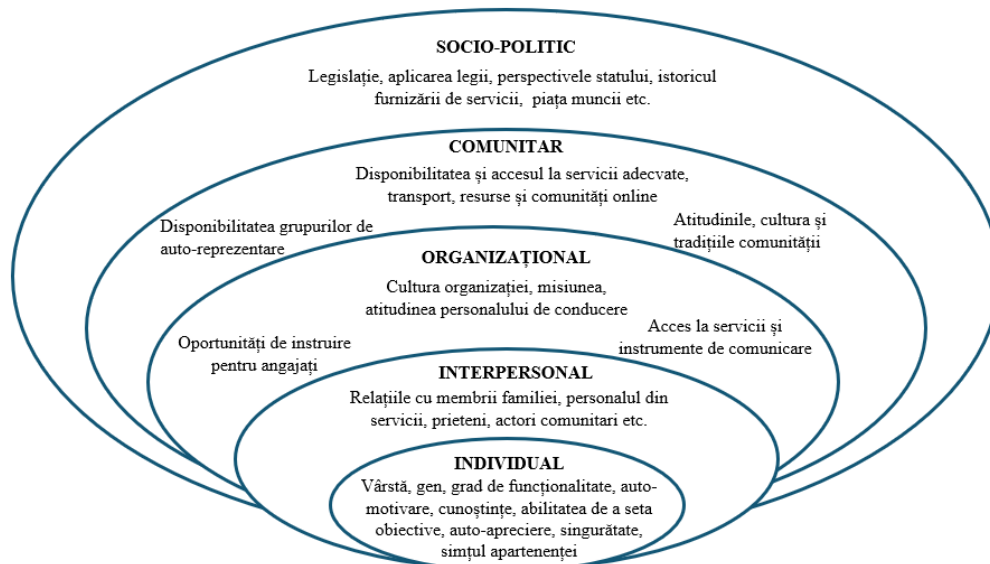

Fig. 1. 1 Modelul ecologic al incluziunii sociale (Simplican și alții 2015, pag. 25)

Factorii individuali includ trăsăturile, abilitățile și nevoile personale care pot influența capacitatea unui individ de a participa pe deplin în societate. Aceștia pot include statutul socio-economic, nivelul de educație, sănătatea fizică și mentală a unei persoane și alte caracteristici individuale. Un alt factor important îl constituie relațiile interpersonale. Calitatea și natura relațiilor cu membrii familiei, prietenii, colegii și alte rețele sociale joacă un rol semnificativ în incluziunea socială, pentru că pot îmbunătăți sentimentul de apartenență și conexiune al unui individ. Cel de-al treilea element îl constituie factorii organizaționali, care includ structurile, politicile și practicile organizațiilor, instituțiile educaționale, de sănătate etc., furnizorii de servicii comunitare și altele. Acestea pot facilita sau împiedica incluziunea socială. Accesul la servicii incluzive, oportunitățile de participare și mediile de sprijin în cadrul organizațiilor sunt cruciale pentru promovarea incluziunii sociale. Adicional acestora, dinamica comunității este un factor important. Comunitățile joacă un rol central în stimularea incluziunii sociale prin furnizarea de oportunități pentru interacțiune socială, implicare civică și acțiune colectivă. Resursele comunitare, normele sociale și practicile culturale formează măsura în care indivizii se simt incluși și valorizați în comunitățile lor. Ultimul set de factori sunt cei socio-politici, referindu-se la structurile mai largi ale societății, politicile și dinamica puterii care influențează incluziunea socială. Aceasta include politici guvernamentale, legi, sisteme de asistență socială și atitudinile societății față de diversitate și echitate.

Abordarea ecologică a incluziunii sociale recunoaște că succesul incluziunii nu poate fi atins doar prin concentrarea pe caracteristicile individuale, ci necesită înțelegerea interacțiunilor complexe

și a influențelor la nivelul întregii comunități și societăți. Prin luarea în considerare a interacțiunii complexe dintre variabilele individuale, interpersonale, organizaționale, comunitare și socio-politice, această abordare caută să creeze medii și sisteme care să permită tuturor indivizilor să participe pe deplin și egal în societate.

Incluziunea socială este un proces complex, destinat să îmbunătățească participarea indivizilor, în special a celor defavorizați, în diverse aspecte ale vieții sociale (Bigby și alții 2018). Acest proces implică crearea și dezvoltarea relațiilor sociale, angajarea în întâlniri conviviale și cultivarea unui sentiment de apartenență și identitate prin participarea activă la activități economice, sociale și culturale. Relațiile pot facilita participarea la o gamă largă de activități și interacțiuni sociale, extinzând astfel rețelele sociale și promovând apartenența la comunitate. Întâlnirile conviviale, caracterizate de un sentiment de plăcere sau căldură, sunt esențiale pentru crearea unui sentiment de apartenență la comunitate. La rândul său, participarea în diverse angajamente comunitare ajută indivizii să formeze noi identități și roluri, ceea ce poate duce la interacțiuni sociale crescute și un sentiment mai puternic de integrare în comunitate.

O altă modalitate de a înțelege și defini incluziunea socială este prin prisma drepturilor omului. Pentru ca incluziunea socială să fie considerată completă, toate drepturile fundamentale ale fiecărui individ trebuie să fie respectate și asigurate. Aceasta implică faptul că fiecare persoană are dreptul la egalitate de șanse, acces la resurse și servicii, participare deplină în viața socială, economică și politică a comunității (Hall și alții 2019; Henderson 2022).

Unii cercetători au preferat să adopte o abordare mai generală în definirea conceptelor, cum ar fi Cadrul de Incluziune Socială, care înglobează trei dimensiuni esențiale: participarea, combaterea discriminării și creșterea oportunităților, în loc să ofere o definiție exactă și precisă (Clifton și alții 2013) – Fig. 1.2.

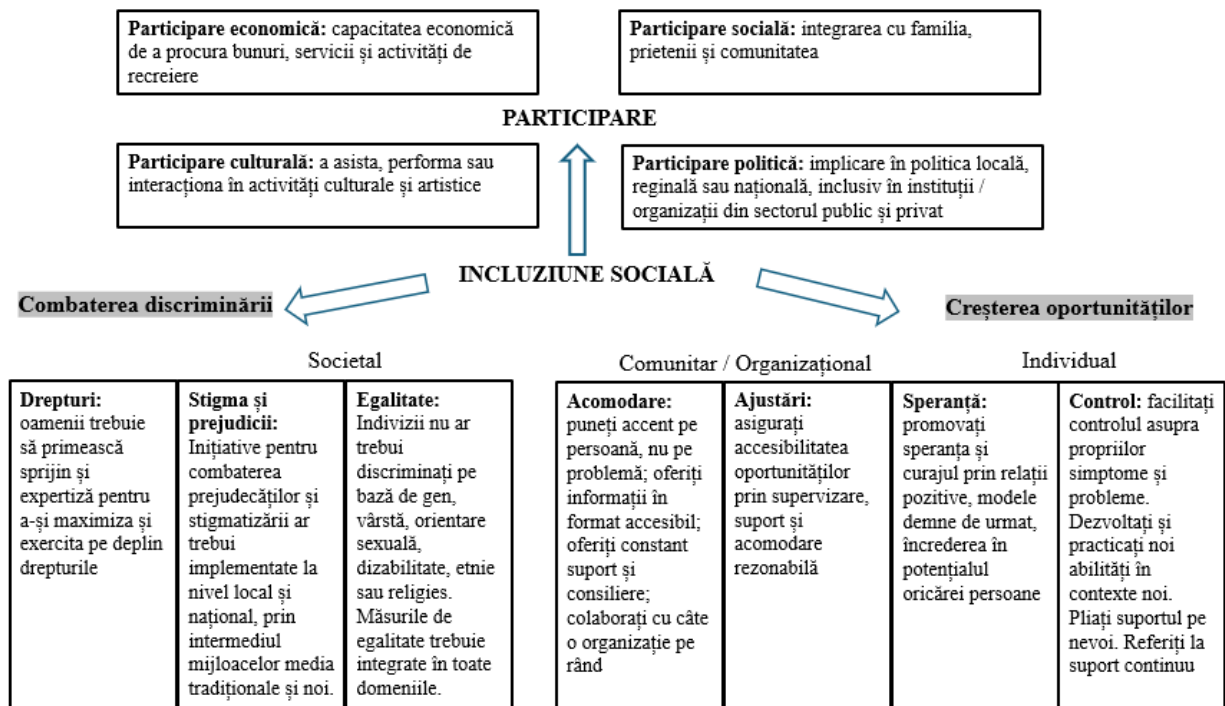

Fig. 1. 2. Cadrul de incluziune socială (Clifton și alții 2013, p.10.)

Dugarova (2015) abordează incluziunea socială tri-dimensional; ca obiectiv universal, proces și rezultat. În calitate de obiectiv universal, se urmărește realizarea unei societăți incluzive care să promoveze respectul pentru drepturile omului, diversitatea culturală și guvernarea democratică, și să susțină principiile de egalitate și echitate. În calitate de proces, incluziunea socială facilitează participarea cetățenilor la procesul decizional care le afectează viața, permițând tuturor grupurilor (cu accent pe cele marginalizate) să se implice. În calitate de rezultat, incluziunea socială asigură reducerea inegalităților, eliminarea oricăror forme de excludere și discriminare, și realizarea justiției și coeziunii sociale. Perspectiva ”participării” cuprinde implicarea în diverse aspecte ale vieții – sociale, culturale, economice sau politice – de către toți membrii societății, bazată pe egalitatea de drepturi și oportunități. Participarea cu sens nu este doar despre oferirea unei voci persoanelor sau grupurilor dezavantajate; este despre consolidarea capacității lor de a influența procesele de luare a deciziilor și de a-și exercita drepturile față de actorii externi și instituțiile care le afectează viața. În acest sens, participarea este o precondiție pentru dezvoltarea incluzivă (Dugarova 2015).

Van Der Weele, S. și Bredewold, F. înțeleg incluziunea socială pentru persoanele cu dizabilități în sens larg (ca principiu general al egalității depline pentru persoanele cu dizabilități intelectuale, incluzând toate drepturile asociate acestora) și unul restrâns, care se referă la o înțelegere specifică a modului în care ar trebui să arate în practică egalitatea deplină pentru persoanele cu

dizabilități. În acest sens, incluziunea socială presupune că persoanele cu dizabilități intelectuale sunt sprijinite să trăiască în societate, să mențină relații cu persoane fără dizabilități și să fie prezente și să participe activ în comunitate (Van der Weele, Bredewold 2024).

Cobigo și colaboratorii săi au definit incluziunea socială ca fiind un concept în care o persoană trebuie să îndeplinească următoarele criterii fundamentale: să aibă un sentiment de apartenență într-o rețea socială în cadrul căreia primește și contribuie la sprijin, să experimenteze un rol social valoros, și să fie încredințată cu responsabilitatea de a îndeplini acest rol în comunitate (Cobigo și alții 2012).

Analizând diversele abordări ale incluziunii sociale, am concluzionat că cea mai potrivită pentru prezenta teză este cea dezvoltată de Simplican și colaboratorii săi, care promovează modelul ecologic al incluziunii sociale. Această alegere se justifică prin faptul că modelul ecologic oferă un cadru amplu în care incluziunea socială este văzută ca un proces dinamic, influențat de interacțiunile dintre indivizi și mediul lor social. Modelul ia în considerare atât experiențele individuale ale persoanelor cu dizabilități, cât și modul în care diferiți factori de mediu, precum comunitatea, rețelele de suport și politicile sociale, influențează procesul de incluziune. Modelul ecologic permite o explorare aprofundată a modului în care auto-reprezentarea poate genera schimbări sistemice nu doar la nivel individual, ci și în structurile comunitare și instituționale, aspecte centrale pentru succesul incluziunii sociale. Astfel, această abordare oferă un cadru teoretic robust care sprijină cercetarea, permițând autoarei prezentei teze să exploreze în profunzime contribuția auto-reprezentării la promovarea incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități.

Un alt aspect important în analiza conceptuală a auto-reprezentării și incluziunii sociale se referă la **beneficiile auto-reprezentării din perspectiva incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități**. Prin auto-reprezentare persoanele cu dizabilități, în special intelectuale, obțin propria voce și se fac auzite, asigurându-le dreptul de a vorbi pentru sine, respectiv de a face propriile alegeri și de a-și asuma responsabilitatea pentru sine. Auto-reprezentarea poate contribui la dezvoltarea încrederii în sine și a respectului de sine. Prin recunoașterea și afirmarea propriei identități și valori, persoanele cu dizabilități pot simți că au o contribuție valoroasă în societate (Anderson, Bigby 2015).

Auto-reprezentarea încurajează și împuternicește persoanele cu dizabilități, inclusiv intelectuale, să se implice și să aibă un rol (mai) activ în societate (Goodley 2014; Ryan și Griffiths 2015; Milner și Berni 2009). Participarea auto-reprezentanților în societate poate avea implicații profunde asupra incluziunii sociale. Atunci când persoanele participă activ la evenimente comunitare, forumuri publice și procese de luare a deciziilor, ele își cresc vizibilitatea în societate. Această

vizibilitate contestă stereotipurile și ideile preconcepute despre dizabilități, promovând o mai mare acceptare și înțelegere în rândul publicului larg. De asemenea, prin auto-reprezentare, persoanele cu dizabilități intelectuale aduc experiențele și perspectivele lor directe în discuțiile politice și eforturile de advocacy. Punctele lor de vedere despre accesibilitate, îngrijire medicală, educație, angajare și alte probleme relevante informează decidenții și influențează dezvoltarea politicilor.

Auto-reprezentarea favorizează noi oportunități, oferă noi abilități și creează noi identități și roluri sociale pentru persoanele cu dizabilități intelectuale (părinte, soț/soție, angajat, student etc.) (Poetz 2003; Mineur și alții 2017; Gilmartin și Slevin 2010).

Apartenența la grupurile de auto-reprezentare contribuie la extinderea rețelei sociale, datorită faptului că permite persoanelor cu dizabilități să-și facă prieteni și relații noi (Harrison și alții 2021).

Mai mulți cercetători au evidențiat drept impact pozitiv asupra persoanelor cu dizabilități sentimentul de apartenență la un grup de auto-reprezentare, cu profunde implicații pentru incluziunea socială a lor (Fulton și alții 2021; Reeves și alții 2023). Sentimentul de apartenență la o comunitate de colegi care împărtășesc experiențe și provocări similare este crucial pentru a combate izolarea și pentru a dezvolta relații de sprijin reciproc, oferă un spațiu unde membrii se pot conecta la nivel personal, empatiza cu dificultățile fiecăruia și sărbători împreună realizările lor. Apartenența la un grup de auto-reprezentare împuternicește indivizii, oferindu-le o voce în deciziile care le afectează viața și-i încurajează să participe activ la discuții, să-și exprime opiniile și să lupte pentru drepturile lor. Prin amplificarea vocii lor colective și luptând pentru schimbări sistematice, membrii grupurilor contribuie la crearea unor medii mai incluzive în comunitățile lor. Această activitate de advocacy se extinde dincolo de beneficiile personale, contribuind la creșterea conștientizării și acceptării diversității în societate.

Astfel, auto-reprezentarea configurează o imagine nouă a persoanelor cu dizabilități intelectuale: de la cea a unor indivizi care nu pot participa pe deplin în societate – la imaginea de cetățeni de valoare care pot avea talente, capacități și abilități pentru a contribui la comunitatea lor; de la imaginea de beneficiari – la cea de cetățeni cu drepturi.

În concluzie la acest paragraf, analiza diferitelor definiții și abordări ale auto-reprezentării și incluziunii sociale a evidențiat complexitatea și diversitatea acestor concepte. Auto-reprezentarea, ca mecanism prin care persoanele cu dizabilități intelectuale își afirmă vocea și participă activ în procesele decizionale, joacă un rol crucial în realizarea unei incluziuni sociale autentice. La rândul său, incluziunea socială nu se limitează la simpla integrare a indivizilor în societate, ci implică

participarea lor activă și egală în toate aspectele vieții comunitare. Înțelegerea acestor aspecte teoretice este esențială pentru a dezvolta și implementa intervenții eficiente care să susțină drepturile persoanelor cu dizabilități.

Având în vedere această bază conceptuală, următorul pas este să examinăm metodologiile de cercetare sociologică care pot evalua în mod empiric impactul auto-reprezentării asupra incluziunii sociale. Paragraful următor va aborda metodele specifice de analiză și înțelegere profundă a experiențelor persoanelor cu dizabilități în contextul incluziunii sociale.

1.3. Metodologii de cercetare sociologică ale auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități în contextul incluziunii sociale

În procesul de cercetare a fenomenului de auto-reprezentare și incluziune socială a persoanelor cu dizabilități au fost utilizate metode de **cercetare sociologică** specifice (interviu aprofundat, discuții focus-grup, studiu de caz, observația sociologică, analiza documentară, ancheta sociologică). Ultimele câteva decenii (debutând cu anii '60 ai secolului trecut) sunt caracterizate de schimbări în domeniul cercetărilor din sfera dizabilității. Prilej pentru aceste schimbări a constituit schimbarea ideologică și de paradigmă în abordarea dizabilității. Aceasta a fost declanșată de mișcarea pentru drepturile persoanelor cu dizabilități, motto-ul căreia „Nimic pentru noi fără noi” a impus rigori și în abordarea metodologică a cercetărilor din domeniul dizabilității. Astfel, domeniul de cercetări urma să re poziționeze persoanele cu dizabilități (inclusiv intelectuale), creând-se oportunități pentru cercetări *împreună* cu persoanele cu dizabilități, în locul cercetărilor *asupra* persoanelor cu dizabilități sau despre acestea (Cojocaru 2021, p. 77-78).

Odată cu schimbările în modul de abordare și conceptualizare a dizabilității se schimbă și relația „cercetare – persoane cu dizabilități intelectuale”. Tradițional, cercetările se realizau în domeniile medicină, educație și psihologie, în cadrul cărora persoanele cu dizabilități erau văzute ca „subiect, obiect al cercetării”. Cercetările se rezumau la a identifica, descrie și remedia capacitățile psihologice, intelectuale și de funcționare a acestor persoane. Accentul era pus pe anormalitățile lor, și nu pe faptul că ele ar putea fi o sursă directă de informare asupra diferitor aspecte ale vieții lor. Acest fapt a continuat până la mijlocul anilor '60 ai secolului trecut, când diverși cercetători s-au gândit să obțină perspectiva persoanelor cu dizabilități, inclusiv intelectuale, în procesul de cercetare.

Astfel, mediul științific introduce sintagme noi în explicarea cercetărilor din domeniul dizabilității, și anume: cercetare participativă, de colaborare, de parteneriat, ghidată de persoane cu

dizabilități, emancipatoare, cercetare incluzivă (Bigby 2015 p.137). Aceste concepte au fost/sunt definite și operate de experți în cercetările din domeniul dizabilității din spațiul european, Canada și SUA (Callus 2013; Chapman 2005; Goodley 2011; Williams 2002) și preluate de mediul academic din CSI, inclusiv din Republica Moldova (Cojocaru 2021, p. 78).

Termenul de **"cercetare incluzivă"** a fost introdus în circuitul științific în anul 2003 de către cercetătorii englezi Walmsley și Johnson, referindu-se la orice cercetare care implică activ persoane cu dizabilități intelectuale (Walmsley și Johnson 2003). Cercetarea incluzivă urmărește să "dea voce" persoanelor cu dizabilități intelectuale. Autorii folosesc acest termen pentru a îmbrățișa diverse abordări de cercetare care au fost denumite tradițional "participative", "emancipatoare". Cercetarea incluzivă implică subiecții cercetați ca contributori activi și parteneri egali în toate etapele procesului de cercetare, având ca scop generarea de cunoștințe relevante și promovarea schimbărilor sociale pozitive (Cojocaru 2021, p. 78).

Cercetarea incluzivă transformă relația dintre cercetător și participanți, aceasta devenind una de parteneriat, nu de subordonare. Ea oferă persoanelor cu dizabilități un rol valoros, implicându-le direct în identificarea problemelor care le afectează viața. Totodată, cercetarea incluzivă susține și consolidează experiențele de auto-reprezentare ale participanților, fiind un instrument prin care aceștia își pot exprima opiniile și trăirile în cadrul cercetărilor științifice (Gray și Jackson 2002).

Metodele utilizate în procesul de cercetare a auto-reprezentării sunt preponderent calitative. Cercetătorii Platformei europene a experților din domeniul incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități (ANED 2007), coordonată de Centrul pentru Studii în domeniul Dizabilități (CDS 2024) – C. Barnes, M. Priestley, A. Lawson, T.W. Campbell, G. Mercer, L. Barton, M. Oliver, D. Goodley ș.a. – utilizează în cercetările lor, preponderent analiza istoriografică a literaturii de specialitate, analiza documentelor de politici și a tratatelor internaționale, analiza biografică, studiul de caz, interviul aprofundat, discuțiile focus-grup, observația sociologică, interviul narativ de tip povestea vieții ș.a. (Cojocaru 2021, p. 79).

Strategiile de aplicare a metodelor calitative în colectarea datelor sunt preferate celor cantitative, argumentul principal fiind că abordările cantitative nu pot surprinde pe deplin complexitatea experiențelor zilnice ale persoanelor cu dizabilități. Cu toate acestea, toate strategiile de colectare a datelor își au punctele forte și punctele slabe. Aplicate în cercetarea fenomenului de auto-reprezentare, avantajul comparativ al metodelor calitative este că pun accent pe opinia, experiența și perspectiva interioară a persoanei cu dizabilități; permit înțelegerea fenomenului, și nu

simpla descriere a acestuia; oferă posibilitatea de accesare, trăire a realității persoanei cu dizabilități; pun accent pe componenta subiectivă, personală a subiecților implicați în cercetare și provoacă pe cercetător să-și chestioneze corectitudinea percepțiilor despre un anumit fenomen. Nu în ultimul rând, exercițiul narațiunii în metodele calitative împuternicesc naratorul (subiectul cercetării). Punctele slabe în aplicarea metodelor calitative de cercetare a fenomenului auto-reprezentării se referă la: capacitatea cercetătorului de a realiza cercetarea obiectiv; dilema asigurării echilibrului între social și individual; credibilitatea experiențelor relatate (Cojocaru 2021, p. 79).

Un accent deosebit îl pune Goodley pe metoda biografică de analiză a istoriilor de viață (interviu narativ de tip povestea vieții). El explică părțile tari și punctele slabe ale acestei metode în contextul cercetărilor în care sunt implicate persoanele cu dizabilități intelectuale. Autorul sintetizează contribuțiile mai multor cercetători, care au aplicat această metodă în cercetările din domeniul dizabilității. Printre punctele forte Goodley amintește: metoda pune accent pe opinia, experiența și perspectiva interioară a persoanei cu dizabilități; permite înțelegerea fenomenului, și nu simpla descriere a acestuia; oferă posibilitatea de accesare, trăire a realității naratorului; pune accent pe componenta subiectivă, personală a naratorului și provoacă pe ascultător să-și chestioneze corectitudinea percepțiilor despre un anumit fenomen; și nu în ultimul rând, exercițiul narațiunii împuternicește naratorul. În explicarea punctelor slabe, Goodley se referă la capacitatea cercetătorului de a realiza cercetarea obiectiv, dilema asigurării echilibrului între social și individual, și credibilitatea istoriei narate (Goodley 1998; Cojocaru 2021, p. 79-80).

Totodată, Goodley se referă în teza sa de doctor la importanța adaptării instrumentelor sociologice de cercetare la particularitățile de percepție a informației de către persoanele cu dizabilități intelectuale. Autorul prezintă instrumentele de colectare a informației, pe care le-a realizat în format ”ușor de citit și înțeles” și pe care le-a aplicat auto-reprezentanților din Marea Britanie. Toate aceste aspecte vor fi luate în considerare în fundamentarea practică a prezentei teze de doctor.

Un aspect important în analiza metodologiilor de cercetare incluzivă se referă la asigurarea **adaptării rezonabile a procesului de cercetare**. Potrivit Convenției ONU, adaptarea rezonabilă se referă la modificările și ajustările necesare și adecvate, care nu impun un efort disproporționat sau nejustificat atunci când este necesar într-un caz particular, pentru a permite persoanelor cu dizabilități să se bucure sau să-și exercite, în condiții de egalitate cu ceilalți, toate drepturile și libertățile fundamentale ale omului. Acomodarea rezonabilă se referă la bunuri, servicii, procese, proceduri etc. (Cojocaru 2021, p. 79).

Ghidul privind realizarea cercetărilor incluzive, elaborat în anul 2020 de către *Research for Development Impact Network*, stabilește principiile unei cercetări incluzive, considerațiile etice în realizarea acesteia, dar și reguli practice în asigurarea participării persoanelor cu dizabilități intelectuale în toate etapele de cercetare. Regulile de participare includ: a folosi un limbaj clar, cuvinte simple, a evita propozițiile lungi și complicate; a utiliza imagini (limbaj ușor de citit și înțeles); a trata adulții ca pe adulți (nu ca pe copii); a repeta mesajele, întrebările la necesitate; a oferi explicații și clarificări, la necesitate; a acorda timp suficient pentru gândire și răspuns; a asigura prezența unei persoane de suport, la necesitate ș.a. (Research for ALL: Making Research Inclusive of People with Disabilities 2020).

Lucrarea cercetătorilor B. Gray și R. Jackson *Advocacy and Learning Disability* a fost foarte valoroasă pentru componenta metodologică a prezentei teze de doctor, pentru că a oferit importante puncte de reper din mai multe perspective: a) înțelegerea modului în care trebuie realizată o cercetare asupra auto-reprezentării, astfel încât să corespundă principiilor unei cercetări incluzive, b) identificarea aspectelor care trebuie cercetate în acest context (principii și valori ale auto-reprezentării, factori de influență și impact etc.), c) identificarea persoanelor care urmează a fi implicate în cercetare (acestea fiind nu doar auto-reprezentanții, ci și persoanele de suport, membrii familiilor, personalul din servicii, alți actori), d) elaborarea instrumentelor de cercetare (Gray și Jackson 2002).

Lucrările lui D. Goodley reprezintă o valoare incontestabilă pentru teza de doctor atât în înțelegerea metodologiei care urmează a fi aplicată, cât și în aplicarea unor metode specifice, în particular a metodei de elaborare și prezentare a istoriilor de viață, recunoscută și sub denumirea ”interviu narativ de tip povestea vieții”. Totodată, Goodley sintetizează contribuțiile cercetătorilor cu referire la rolul persoanei de suport pentru dezvoltarea și aplicarea abilităților de auto-reprezentare a unei persoane cu dizabilități. În relația persoană cu dizabilități intelectuale – persoană de suport, ultima este investită cu *putere*. Rolul cercetătorului este de a înțelege dacă modul în care persoana de suport face uz de această putere contribuie la împuternicirea auto-reprezentanților sau la invalidarea vocii și puterii lor. Aspectele care trebuie și vor fi analizate în contextul prezentei teze de doctor se referă la măsura în care persoana de suport exercită control asupra auto-reprezentanților, respectă și încurajează independența acestora, sprijină auto-determinarea, dacă persoana de suport știe să respecte dreptul de asumare a riscurilor și de a comite greșeli de către persoana cu dizabilități, în ce mod persoana de suport știe să-și gestioneze corect autoritatea în raport cu auto-reprezentanții (Goodley 2014, 2012, 1998; Goodley și alții 2012, 2004).

Un alt aspect important care a fost luat în considerare în realizarea părții practice a prezentei teze se referă la modul în care persoanele cu dizabilități înțeleg auto-reprezentarea. În acest context aplicarea metodelor calitative va permite analiza diverselor aspecte, printre care: a gândi independent, a spune ce gândești, a avea relații ca oricare altă persoană, a schimba opiniile altora despre tine, a-ți asuma responsabilități, a lua decizii, a fi mulțumit/ă de modul în care trăiești, a apăra propriile drepturi.

O altă contribuție importantă din punct de vedere metodologic este lucrarea unui grup de cercetători de la universitatea din Manchester – *Exploring Experiences of Advocacy by People with Learning Disabilities: Testimonies of Resistance* (Mitcell 2006). Aceasta prezintă experiențe individuale de auto-reprezentare, manifestate ca răspuns la opresiunile cărora erau supuse persoanele cu dizabilități în instituții rezidențiale și înafara acestora. Printre acestea se includ: considerații persoanele ale indivizilor cu dizabilități pentru a opune rezistență, considerații pentru auto-reprezentare, rolul și importanța alianțelor în demersurile de auto-reprezentare, atitudinile și comportamentele stereotipizate în raport cu persoanele cu dizabilități intelectuale și lupta cu acestea etc. Lucrarea oferă o înțelegere a faptului că persoanele cu dizabilități intelectuale, prin eforturile lor de auto-reprezentare, sunt parte a unei mișcări generale pentru drepturile persoanelor cu dizabilități. Un aspect important se referă la faptul că lucrarea a înglobat istoriile auto-reprezentanților din diferite părți ale lumii, fiind posibilă înțelegerea modului în care mișcarea de auto-reprezentare s-a dezvoltat în țările europene, Australia, Canada și Statele Unite. Valoarea lucrării pentru prezenta teză de doctor constă în faptul că aspectele reflectate în lucrare vor fi luate în considerare în formularea instrumentelor de cercetare (Mitcell 2006).

În țările în care auto-reprezentarea are deja o istorie (Marea Britanie, Canada, SUA ș.a.) auto-reprezentanții s-au constituit în asociații obștești, fiind nu doar membri ai acestora, dar și deținători ai unor funcții de administrare. Unii auto-reprezentanți sunt membri ai consiliilor de administrare ale acestor asociații. În acest context, analiza metodologiilor de cercetare a scos în evidență aspecte importante la care se referă cercetătorii în studiul fenomenului de auto-reprezentare. Acestea includ: modul în care se constituie grupurile formale și neformale de auto-reprezentanți; cum relaționează persoanele cu dizabilități între ele, cu persoanele de suport, dar și cu mediul exterior; cum se formează liderii în rândul auto-reprezentanților; modul în care ei își aleg demersurile de auto-reprezentare și cum acestea influențează schimbările sociale.

În cercetările despre auto-reprezentare din ultimii ani este abordată ideea credibilității organizațiilor de auto-reprezentanți, în sensul că auto-reprezentanții ocupă anumite funcții și

îndeplinesc anumite roluri doar formalizat, pentru a-și legitima oarecum puterea. În realitate, însă, persoanele de suport sau mentorii sunt cei care dețin puterea. Această stare de lucruri este denumită în literatura de specialitate *tokenism* (token (eng.) = simbol, dovadă, garanție a ceva) (Friedman și Beckwith 2013).

Un alt aspect care rezultă din cercetările grupurilor de auto-reprezentanți din țările cu tradiție în acest sens scot în evidență semnificația pe care o are auto-reprezentarea pentru incluziunea individuală a persoanei cu dizabilități, incluziunea socială și cea politică. Sunt evidențiate tipurile de activități pe care și le propun grupurile de auto-reprezentare și cum acestea contribuie la dezvoltarea lor personală, ca grup, dar și la schimbările sociale. Totodată, un alt aspect analizat în studiile pe grupurile de auto-reprezentare se referă la oportunitățile pe care le creează apartenența la grupul de auto-reprezentare a unei persoane cu dizabilități (capital social și relații sociale, experiențe noi, a fi parte a unei colectivități mai mari, obținerea unui statut social nou, conturarea unei identități sociale, obținerea încrederii în sine, suport altor persoane în situații similare, ocupații de valoare, implicare în activități civice etc.). Autorii acestor studii evidențiază care este impactul grupurilor de auto-reprezentare asupra societății: persoanele cu dizabilități intelectuale demonstrează societății că pot participa în orice activități, de rând cu alți membri ai societății; pot influența politicile, modul de prestare a serviciilor, cercetările în domeniul dizabilității etc.; reprezintă o sursă de expertiză pentru alte persoane; sunt parte a unei mișcări mai largi care promovează drepturile persoanelor cu dizabilități și incluziunea socială a acestora și pot, de aceea, influența schimbările sociale (Anderson și Bigby 2015).

Acești autori au studiat ce înseamnă pentru persoanele cu dizabilități să fii membru al unui grup de auto-reprezentare, care sunt efectele apartenenței la grupul de auto-reprezentare asupra participării sociale și a identităților sociale ale persoanelor cu dizabilități intelectuale. Rezultatele cercetărilor arată că grupurile de auto-reprezentare au oferit noi oportunități și au dat șansa de a participa la diferite activități, de a dezvolta noi abilități și relații. Apartenența la grup a jucat un rol unic în construirea sentimentului de abilitare și împuternicire, de participare socială și incluziune socială a persoanelor cu dizabilități intelectuale (Żyta și Ćwirynka 2016).

Exemple de cercetări incluzive pot fi identificate la Chapman, Callus, Williams și alții. Chiar dacă sintagma „cercetare incluzivă” este emergentă în discursul științific în domeniul dizabilității, aceasta este încă în dezvoltare. Unii cercetători critică cercetarea incluzivă, invocând următoarele argumente: slaba conceptualizare a conceptului de către dezvoltatorii de politici și cercetători;

dificultăți în aplicarea în practică a metodologiilor incluzive; probleme de transparență în asigurarea suportului și gradul real de participare a persoanelor cu dizabilități intelectuale; măsura în care acestea chiar dețin controlul în procesul de cercetare și în analiza datelor etc. Oponenții cercetărilor incluzive chestionează puterea reală a persoanelor cu dizabilități intelectuale, în sensul că acestea pot îndeplini anumite roluri doar formalizat, pentru a-și legitima oarecum puterea. Aceștia pun la îndoială participarea deplină a persoanelor cu dizabilități, capacitatea lor de a aduce contribuții de valoare, prin cunoștințele, experiențele, talentele pe care le dețin; de a avea influență adevărată asupra cercetării, în sensul în care acestea pot influența direcția, conținutul și rezultatele cercetării (Cojocaru 2021, p. 80).

În contextul crizei pandemice COVID-19, instrumentele digitale de cercetare s-au extins rapid, oferind atât avantaje, cât și provocări. Printre avantaje se includ: utilizarea instrumentelor online extinde terenul cercetării incluzive, deschizând posibilități pentru un grad sporit de participare a persoanelor cu dizabilități datorită excluderii barierelor geografice și de sprijin pentru participarea la cercetare; creșterea controlului participanților asupra mediului de cercetare; stimularea dezvoltării competențelor online ale participanților. Punctele slabe ale acestor instrumente rezultă din inaccesibilitatea acestora pentru persoanele cu dizabilități. Astfel, un număr semnificativ de persoane cu dizabilități nu dispun de dispozitive digitale sau nu au acces la spații online. În plus, persoanele cu dizabilități intelectuale au nevoie de asistență în accesarea instrumentelor și comunicare în format ușor-de-înțeles care nu sunt întotdeauna satisfăcute de simplul acces la internet și dispozitive. În concluzie, cercetătorii incluzivi trebuie să dezvolte abilități și reflexivitate specifice mediilor de cercetare online (Cojocaru 2021, p. 80).

În Republica Moldova, persoanele cu dizabilități reprezintă un grup relativ nou de referință pentru sfera de cercetare, eforturile de explorare luând amploare după anul 2010. Domeniile de cercetare sunt multiple: educația incluzivă, angajarea în câmpul muncii, egalitate și non-discriminare, asistență și protecție socială, dezinstituționalizare și trai în comunitate, capacitate legală, incluziune socială ș.a. Aceste tematici au constituit subiecte ale cercetărilor sociologice realizate de reprezentanții mediului academic autohton, printre care L. Malcoci (2024, 2017, 2015), A. Racu (2024, 2023, 2022), P. Munteanu (2017, 2018, 2014), M. Dilion, A. Cara, I. Sinchevici (2017), E. Andriuță (2018) ș.a. Urmare a unor analize aprofundate a acestora, am constatat câteva aspecte importante din perspectiva prezentei teze de doctor: 1) tematica auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități lipsește în spectrul abordărilor științifice; 2) puține metodologii de cercetare studiază opiniile persoanelor cu dizabilități, predominând, în general, opiniile experților, practicienilor, populației generale; 3) puținele studii care

reflectă opiniile persoanelor cu dizabilități, nu delimitează acest grup în funcție de tipul de dizabilitate (fizică, senzorială, intelectuală etc.), iar în aceste condiții nevoile, problemele, realitățile etc. specifice cu care se confruntă persoanele cu dizabilități intelectuale, fie sunt generalizate, fie rămân neacoperite; 4) metodologiile aplicate în cercetările sociologice din domeniul dizabilității nu satisfac principiile și regulile cercetării incluzive (Cojocaru 2021, p. 80-81).

În contextul celor expuse supra, în **elaborarea metodologiei pentru prezenta teză de doctor**, autoarea a ținut cont de principiile unei cercetări incluzive, unde un rol primordial îl au persoanele cu dizabilități. Astfel, auto-reprezentanții au participat în etapa de planificare a cercetării, pentru a identifica subiectele relevante și pentru a adapta instrumentele de cercetare, asigurându-se astfel că acestea sunt accesibile și ușor de înțeles. Auto-reprezentanții au avut un rol activ în colectarea datelor, participând la interviuri, discuții de grup și sondaje de opinie. În etapa de analiză, auto-reprezentanții au contribuit prin oferirea unor interpretări bazate pe propriile lor experiențe și prin discutarea constatărilor preliminare. Auto-reprezentanții au fost implicați și în validarea rezultatelor, participând la consultări în acest sens (Miller și Van Heumen 2021).

Analiza metodologiilor de cercetare aplicate în mediul științific internațional și autohton, a contribuit la clarificarea subiectelor care urmează a fi cercetate în contextul moldovenesc: factori de influență în dezvoltarea abilităților de auto-reprezentare ale persoanelor cu dizabilități (personali, sociali, politici etc.), modul în care persoanele cu dizabilități intelectuale înțeleg și exercită auto-reprezentarea (individual, de grup, rețele, mișcări), provocări în exercitarea auto-reprezentării; impactul auto-reprezentării asupra persoanelor cu dizabilități și incluziunii sociale ale acestora.

Analiza metodologiilor de cercetare a contribuit la identificarea grupurilor țintă în cercetarea privind rolul auto-reprezentării asupra incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova. Acestea au inclus atât persoane cu dizabilități membre ale grupurilor de auto-reprezentare, cât și diferiți actori care au avut tangență cu auto-reprezentarea, precum OSC active în domeniul dizabilității, persoane de suport ale grupurilor de auto-reprezentare, familii ale persoanelor cu dizabilități. Acest fapt este esențial din punct de vedere al diversității de perspective, contribuind la obținerea unei imagini mai complete și credibile a acestui fenomen complex. Participarea persoanelor cu dizabilități în cercetare permite o reprezentare mai autentică a experiențelor și viziunilor lor legate de auto-reprezentare. Experiențele lor oferă o perspectivă crucială asupra modului în care teoriile și conceptele academice se aplică realității trăite. Totodată, includerea acestui grup a permis îmbunătățirea metodologiei cercetării, oferindu-i un caracter incluziv. Criteriile aplicate pentru

participarea la studiu a persoanelor cu dizabilități a fost ca fiecare participant să fie membru al unui grup de auto-reprezentare timp de cel puțin 3 ani, astfel încât să aibă experiența adecvată pentru a oferi informații relevante și pertinente. Includerea în cercetare a altor actori a permis colectarea de informații valoroase despre contextul social, barierele și facilitățile legate de auto-reprezentare. Implicarea diverselor categorii în cercetare a contribuit la validarea cunoștințelor existente despre auto-reprezentare.

Totodată, analiza metodologiilor de cercetare a contribuit la identificarea celor mai potrivite metode de *cercetare sociologică*, optându-se pentru o combinație a celor calitative și cantitative (Tabel 1.3).

Tabel 1.3. Baza empirică a tezei

Studii, rapoarte, ghiduri	Metodologie	Acoperire teritorială	Perioada realizării
Rolul auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova în incluziunea lor socială (Studiu sociologic) <i>Autoarea a participat în toate etapele de realizare a studiului</i>	3 discuții focus-grup (DFG), cu participarea a 18 persoane (persoane cu dizabilități cu experiență de auto-reprezentare, părinții acestora și persoanele de suport ale grupurilor de auto-reprezentare)	Bălți, Cantemir, Chișinău, Criuleni, Fălești, Glodeni, Hâncești, Taraclia, Ungheni	2024
	8 interviuri aprofundate (IA) cu persoane cu dizabilități cu experiență de auto-reprezentare și experți, reprezentanți ai OSC active în domeniul dizabilității	Cantemir, Chișinău, Fălești, Taraclia, Ungheni	
	Ancheta sociologică în bază de chestionar. Eșantion – 35 OSC membre ale AOPD	Acoperire națională	
	2 studii de caz, cu participarea persoanelor cu dizabilități intelectuale, membre ale grupurilor de auto-reprezentare	Cantemir, Fălești.	2023
	Observația participativă aplicată în procesul de interacțiune cu 150 persoane cu dizabilități, membre ale grupurilor de auto-reprezentare din 15 raioane ale țării.	Bălți, Cahul, Orhei, Rezina, Călărași, Cantemir, Căușeni, Chișinău,	2014 - 2021

Studii, rapoarte, ghiduri	Metodologie	Acoperire teritorială	Perioada realizării
		Criuleni, Făleşti, Glodeni, Hâncești, Ștefan Vodă, Taraclia, Ungheni.	
Politici și practici de ghidare în carieră a tinerilor cu dizabilități din Republica Moldova (Studiu sociologic) <i>Autoarea a participat în toate etapele de realizare a studiului</i>	Ancheta sociologică în bază de chestionar. Eșantion – 1111 tineri cu dizabilități, dintre care persoanele cu dizabilități intelectuale au reprezentat 33%	Acoperire națională	2021
	31 IA cu persoane cu dizabilități cu experiență de auto-reprezentare, reprezentanți ai autorităților publice centrale, sectorului educațional și ai OSC active în domeniul dizabilității		
	4 DFG cu participarea a 30 persoane (tineri cu dizabilități, părinți ai copiilor și tinerilor cu dizabilități)		
Accesul populației generale și al grupurilor vulnerabile la servicii de sănătate în perioada pandemică (Studiu sociologic) <i>Autoarea a participat în elaborarea metodologiei, facilitarea DFG, analiza și interpretarea datelor</i>	Ancheta sociologică în bază de chestionar. Sub-eșantion: 200 de persoane cu dizabilități (din total eșantion 1805 de persoane adulte)	Acoperire națională	2021
	4 DFG cu reprezentanții OSC active în domeniul dizabilității		
	20 IA cu experți – reprezentanți ai autorităților publice centrale și locale și cu prestatori de servicii de sănătate		
	Analiza de conținut a apelurilor telefonice parvenite la Serviciul de asistență telefonică gratuită pentru persoanele cu dizabilități		
Impactul pandemiei Covid-19 asupra persoanelor cu dizabilități (Studiu sociologic)	Ancheta sociologică în bază de chestionar. Eșantion 257 persoane cu dizabilități, membrii familiilor lor și personal din servicii sociale	Acoperire națională	2020

Studii, rapoarte, ghiduri	Metodologie	Acoperire teritorială	Perioada realizării
<i>Autoarea a participat în toate etapele de realizare a studiului</i>	2 DFG cu participarea a 38 reprezentanți ai OSC active în domeniul dizabilității 20 IA cu experți – reprezentanți ai autorităților publice centrale și locale, prestatori de servicii de sănătate. Analiza de conținut a apelurilor telefonice parvenite la Serviciul de asistență telefonică gratuită pentru persoanele cu dizabilități		
Political participation of persons with intellectual or psychosocial disabilities (Raport internațional - https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2021-12/UNDP-II-UNPRPD-Political-Participation-of-Persons-with-Intellectual-or-Psychosocial-Disabilities-V2.pdf)	2 DFG cu participarea a 10 auto-reprezentanți <i>Autoarea a participat în facilitarea DFG pentru elaborarea raportului internațional privind participarea politică a persoanelor cu dizabilități intelectuale și psihosociale</i>	NA	2021
Listen, Include, Respect International Guidelines for Inclusive Participation (Ghid internațional, https://www.listenincluderespect.com/about-listen-include-respect)	2 DFG cu participarea a 12 auto-reprezentanți <i>Autoarea a participat în facilitarea DFG pentru consultarea ghidului de participare incluzivă "Ascultă, Include, Respectă"</i>	NA	2021

Analiza documentară a fost utilizată în procesul de fundamentare științifică a conceptului de auto-reprezentare, în analiza istoriografiei și a bazelor teoretice, în identificarea aspectelor necesar a fi studiate și determinare a metodologiei care urma a fi aplicată. În acest sens, au fost analizate publicațiile științifice relevante domeniului cercetat, legislația națională și internațională în materie de drepturi ale persoanelor cu dizabilități, rapoartele unor studii empirice în domeniul incluziunii persoanelor cu dizabilități, rapoartele de implementare a proiectelor desfășurate de I.P Keystone Moldova în constituirea și susținerea grupurilor de auto-reprezentanți, resursele online ale organizațiilor neguvernamentale din Republica Moldova, dar și din afara țării, reprezentând rețele ale auto-reprezentanților din Europa, SUA și Canada.

Observația participativă a fost aplicată pentru a cerceta comportamentul și interacțiunile persoanelor cu dizabilități în diferite medii și circumstanțe. Metoda a fost aplicată în procesul de interacțiune directă a autoarei prezentei teze de doctor cu persoanele cu dizabilități, persoanele de suport ale acestora, părinții și rudele lor pe parcursul a mai mulți ani – timp în care au fost coordonate câteva proiecte de dezvoltare și susținere a rețelei neformale de auto-reprezentanți din Republica Moldova: proiectul *Implicare prin acțiuni de advocacy și auto-reprezentare* (derulat în perioada 2014 – 2018) și proiectul *Self-advocacy 2.0* (derulat în perioada 2019 – 2021) cu suportul IM Swedish Development Partner – Reprezentanța în Republica Moldova; proiectul *Vot informat și asistat* (derulat în perioada 2018 – 2019) și proiectul *Accesul persoanelor cu dizabilități la procesele electorale* (derulat în perioada 2014 – 2015). Aplicarea metodei observației a oferit o perspectivă asupra modului în care persoanele cu dizabilități și-au dezvoltat abilitățile de auto-reprezentare, au interacționat între ele în calitate de membri ai grupurilor de auto-reprezentare, și-au revendicat drepturile interacționând cu factori de decizie, prestatori de servicii, angajatori etc. Metoda observației a oferit o perspectivă asupra impactului pe care l-a avut apartenența la grupurile de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități și practicarea auto-reprezentării asupra dezvoltării lor personale, dar și asupra incluziunii lor sociale. Adicional, observația a permis urmărirea evoluției și funcționării grupurilor de auto-reprezentare din Republica Moldova pe parcursul a aproape un deceniu de la constituire. De asemenea, observația participativă a permis stabilirea unor relații de încredere solide cu toate grupurile țintă, asigurând un nivel mai mare de deschidere în realizarea ulterioară a discuțiilor de grup și interviurilor, în explorarea fenomenului de auto-reprezentare și rolul acestuia în incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova.

Discuțiile focus-grup (DFG) au fost aplicate în cadrul cercetării privind auto-reprezentarea și rolul acesteia în incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova. Aceasta a fost aplicată pentru a explora percepțiile și atitudinile față de auto-reprezentare, a colecta informații despre experiențele de auto-reprezentare, a identifica bariere în auto-reprezentare, a reflecta modul în care apartenența la grupurile de auto-reprezentare a contribuit la dezvoltarea personală a persoanelor cu dizabilități, la formarea identității sociale a auto-reprezentanților, acumularea de capital cultural și social etc. Grupurile-țintă în aplicarea acestei metode au fost persoanele cu dizabilități membre ale grupurilor de auto-reprezentare, părinții acestora și persoanele de suport ale grupurilor de auto-reprezentare. În cadrul cercetării au fost realizate 3 DFG, cu participarea a 18 persoane (*Anexa 1. Lista participanților în cadrul interviurilor aprofundate și a discuțiilor focus grup*). Au fost elaborate 3

ghiduri de interviu pentru realizarea DFG, în funcție de grupul țintă participant în discuții (*Anexa 2. Ghid de interviu pentru persoanele cu dizabilități, membre ale grupurilor de auto-reprezentare, Anexa 3. Ghid de interviu pentru persoanele de suport ale grupurilor de auto-reprezentare, Anexa 4. Ghid de interviu pentru părinții persoanelor cu dizabilități, membre ale grupurilor de auto-reprezentare*).

Metoda DFG a fost aplicată și în cadrul studiilor sociologice realizate cu participarea autoarei, printre care: Politici și practici de ghidare în carieră a tinerilor cu dizabilități din Republica Moldova (Cojocaru 2021), Accesul populației generale și al grupurilor vulnerabile la servicii de sănătate în perioada pandemică (2021) și Impactul pandemiei Covid-19 asupra persoanelor cu dizabilități (2020). Adicional, metoda DFG a fost utilizată de autoare în facilitarea procesului de elaborare a raportului internațional privind Participarea politică a persoanelor cu dizabilități intelectuale și psihosociale (2021) și Ghidului de participare incluzivă ”Ascultă, Include, Respectă” (2021) – Tabel 1.3.

Interviul aprofundat (IA) a fost aplicat complementar discuțiilor focus grup pentru a obține o înțelegere mai completă și detaliată a subiectului studiat. Metoda IA a fost aplicată în cadrul cercetării privind auto-reprezentarea și rolul acesteia în incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova. Grupurile țintă pentru realizarea IA au fost persoanele cu dizabilități cu experiență de auto-reprezentare și experți, reprezentanți ai OSC active în domeniul dizabilității (*Anexa 1. Lista persoanelor participante în cadrul interviurilor aprofundate și a discuțiilor focus grup*). Interviurile cu auto-reprezentanți (trei) au urmărit cercetarea detaliată a experiențelor lor personale de auto-reprezentare, iar interviurile cu experți au permis colectarea de perspective calificate pe subiectul studiat. Aplicarea interviurilor aprofundate a permis explorarea în profunzime a subiectului cercetat. În total au fost realizate 6 IA, pentru care au fost elaborate ghiduri de interviu, specifice grupului țintă (*Anexa 5. Ghid de interviu pentru experți în domeniul dizabilității*).

Adicional, metoda IA a fost aplicată în cadrul studiilor sociologice realizate cu participarea autoarei, printre care: Politici și practici de ghidare în carieră a tinerilor cu dizabilități din Republica Moldova (2021), Accesul populației generale și al grupurilor vulnerabile la servicii de sănătate în perioada pandemică (2021) și Impactul pandemiei Covid-19 asupra persoanelor cu dizabilități (2020) – Tabel 1.3.

Studiu de caz. Aplicarea acestei metode a oferit posibilitatea de a obține o înțelegere detaliată, holistică și contextualizată a experiențelor individuale de auto-reprezentare ale persoanelor cu dizabilități, în interacțiunea directă a autoarei cu membrii grupurilor de auto-reprezentare, dezvoltate

cu suportul sectorului asociativ din Republica Moldova. Analiza detaliată a cazurilor individuale și a grupurilor de auto-reprezentare, a permis observarea subtilităților și particularităților unice ale auto-reprezentării în diferite contexte. Această metodă a permis explorarea detaliată a 2 cazuri specifice, reflectând modul în care apartenența la grupurile de auto-reprezentare a contribuit la formarea identității sociale a unei persoane cu dizabilități, obținerea cunoștințelor despre drepturi, influențarea comportamentelor și interacțiunilor cu diferiți actori, revendicarea drepturilor, identificarea și accesarea resurselor, acumularea de capital social, dezvoltarea unor caracteristici personale precum încredere și stimă de sine, independență, conștientizarea propriei valori etc. Pentru a proteja confidențialitatea protagoniștilor, numele acestora au fost codificate. Pentru cele două studii de caz codurile utilizate sunt "Aut_B_01" și "Aut_F_02" respectiv, reflectând caracteristicile relevante pentru cercetare: membru a unui grup de auto-reprezentanți (Aut), sexul respondentului (B pentru bărbat și F pentru femeie), număr (01 și 02). Anexe: *Anexa 9. Impactul auto-reprezentării la nivel individual: studiu de caz, Anexa 10. Dezinstituționalizarea și dreptul la viață independentă în comunitate: studiu de caz.*

În aplicarea metodelor calitative, instrumentele au fost adaptate pentru a fi accesibile persoanelor cu dizabilități intelectuale, prin simplificarea întrebărilor de interviu și utilizarea suportului ușor de citit și înțeles. Discuțiile au fost înregistrate digital, cu acordul prealabil al participanților. Acestea au fost ulterior transcrise și analizate.

În prezentarea rezultatelor, numele reale ale persoanelor care au participat la cercetare prin utilizarea metodelor calitative, au fost schimbate cu coduri, pentru a proteja confidențialitatea.

Adițional, pentru a asigura o evaluare robustă a contextului și impactului inițiativelor și programelor destinate sprijinirii auto-reprezentării, s-a recurs la aplicarea metodelor cantitative de cercetare, și anume **ancheta sociologică în bază de chestionar**. Această metodă a fost aplicată în cadrul unui sondaj de opinie în rândul OSC din Republica Moldova active în promovarea drepturilor persoanelor cu dizabilități și membre ale Alianței Organizațiilor Persoanelor cu Dizabilități (AOPD), ca parte a cercetării privind auto-reprezentarea și rolul acesteia în incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova. Experiențele acestor organizații includ dezvoltarea și implementarea de programe și servicii care facilitează auto-reprezentarea și pledoaria persoanelor cu dizabilități din țară. Ancheta sociologică a fost aplicată în cazul a 35 OSC membre ale AOPD (*Anexa 7. Lista organizațiilor societății civile participante în cercetarea privind rolul auto-reprezentării în incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova*). Colectarea datelor a fost

realizată în perioada mai – iunie 2024. Datele au fost colectate online, cu utilizarea instrumentului digital de colectare a datelor IBM data collection. Pentru asigurarea unei rate mai înalte de răspuns, procesul de colectare a fost facilitat de către Secretariatul AOPD. Prelucrarea și analiza datelor colectate în teren a fost realizată în perioada iunie – iulie 2024. Chestionarul elaborat pentru colectarea datelor a fost validat și pretestat de către AOPD (*Anexa 6. Chestionar privind programele și inițiativele de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități, sprijinite de organizațiile societății civile din Republica Moldova*).

Totodată, metoda anchetei sociologice în bază de chestionar a fost aplicată în cadrul unui sondaj de opinie în studierea politicilor și practicilor privind ghidarea în carieră pentru tinerii cu dizabilități din Republica Moldova. Deși acest subiect nu se concentrează exclusiv pe auto-reprezentare, unele dintre informațiile colectate au fost relevante pentru obiectivele prezentei teze și au fost incluse în cadrul acesteia. În mod particular, au fost folosite datele furnizate de persoanele cu dizabilități intelectuale, mai ales acelea care au reflectat importanța auto-reprezentării în procesul de ghidare în carieră, contribuind astfel la incluziunea în câmpul muncii a persoanelor cu dizabilități. În contextul prezentei teze de doctor, sondajul de opinie a luat în considerare părerile persoanelor cu dizabilități intelectuale, inclusiv a membrilor grupurilor de auto-reprezentare.

Adițional, ancheta sociologică a fost aplicată și în cadrul studiilor sociologice realizate cu participarea autoarei, printre care: Accesul populației generale și al grupurilor vulnerabile la servicii de sănătate în perioada pandemică (2021) și Impactul pandemiei Covid-19 asupra persoanelor cu dizabilități (2020).

Prin participarea persoanelor cu dizabilități intelectuale în cercetare li s-a asigurat posibilitatea de a-și exprima opiniile privind nevoile și provocările specifice cu care se confruntă ele în procesele de orientare profesională, făcându-și vocile auzite. Totodată, opiniile respondenților cu dizabilități intelectuale au fost luate în considerare în formularea recomandărilor privind politicile orientate asupra incluziunii în câmpul muncii, cu accent pe orientarea profesională.

Populația de referință pentru sondajul de opinie a constituit-o persoanele cu diferite tipuri de dizabilități din toate raioanele țării, cu excepția malului stâng al r. Nistru. Ancheta sociologică a fost aplicată pe un eșantion reprezentativ de 1111 tineri cu dizabilități, dintre care persoanele cu dizabilități intelectuale au reprezentat 33% (grupul de referință pentru prezenta teză de doctor). Eșantionul a fost elaborat în baza datelor statistice oficiale, oferite de Casa Națională de Asigurări Sociale privind distribuția persoanelor cu dizabilități la nivel de raion în anul 2021. În lipsa datelor dezagregate pe

criteriile de gen și vârstă a tinerilor cu dizabilități, nu s-a reușit să se stabilească sporul de reprezentativitate conform variabilelor date, fiind însă asigurat sporul de reprezentativitate în profil teritorial. Marja de eroare a eșantionului a constituit $\pm 3\%$. În structura eșantionului au fost incluse persoane cu diferite caracteristici socio-demografice: femei și bărbați, grupe de vârste cuprinse între 14 – 35 ani, persoane din zonele urbane și rurale, din regiunile Centru, Sud și Nord, cu diferite tipuri și grade de dizabilitate, cu statut educațional și profesional diferit. A fost aplicată procedura de selecție aliatoare simplă, la nivel național, din listele cu date de contact ale tinerilor cu dizabilități, oferite de structurile raionale de asistență socială. Datele au fost colectate în perioada Februarie – Aprilie 2021. Prelucrarea și analiza datelor colectate în teren a fost realizată în perioada Mai – August 2021. Pentru obiectivele prezentei teze de doctor, au fost preluate constatările relevante pentru persoanele cu dizabilități intelectuale. Chestionarul elaborat a fost validat de către Ministerul Educației și Cercetării, pretestat și aplicat în limbile română și rusă, în funcție de preferințele respondentului. Rezultatele cercetării au fost reflectate în raportul studiului sociologic „Politici și practici de ghidare în carieră a tinerilor cu dizabilități din Republica Moldova” (2021). Adițional au fost realizate 2 DFG cu participarea a 13 auto-reprezentanți, atât pentru a valida constatările studiului, cât și pentru a identifica eventualele domenii pentru auto-reprezentare și advocacy.

Metodologia elaborată și aplicată a permis realizarea unei cercetări complexe și inovatoare în Republica Moldova. Utilizarea metodelor sociologice de cercetare a permis explorarea fenomenului de auto-reprezentare, verificarea și validarea ipotezelor formulate, și soluționarea problemei științifice propuse. Combinarea metodelor de cercetare a permis o abordare cuprinzătoare și echilibrată, care a oferit o înțelegere mai profundă a fenomenului de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități și a contextului în care acesta are loc. Totodată, utilizarea mai multor metode a fost importantă și pentru a se respecta principiul trianghiulării în procesul de cercetare, asigurând credibilitatea și validitatea rezultatelor cercetării.

Cercetarea a luat în calcul câteva considerații etice precum: consimțământul informat de a participa în cercetare, confidențialitatea datelor obținute prin diverse metode de colectare aplicate, consultarea și validarea instrumentelor de cercetare cu reprezentanți ai OSC active în domeniul dizabilității, printre care: AOPD, Î.P. Keystone Moldova, A.O. Eternitate, cu membrii grupurilor de auto-reprezentare și cu persoanele de suport ale acestora.

1.4. Concluzii la capitolul 1

Capitolul oferă o imagine cuprinzătoare a stadiului actual al cercetărilor privind auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități. Analiza cadrului teoretico-conceptual al auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități a permis introducerea conceptului de auto-reprezentare în literatura de specialitate moldovenească, un domeniu încă neexplorat în cercetările științifice naționale. Astfel, autoarea definește auto-reprezentarea drept implicare activă și directă a persoanelor cu dizabilități în procesele decizionale la nivel individual, comunitar și social, prin exprimarea propriei voci și manifestarea capacității proprii de acțiune, promovând astfel o incluziune socială autentică și durabilă.

Introducerea conceptului de auto-reprezentare în literatura de specialitate moldovenească reprezintă principala contribuție teoretică a tezei, deschizând noi direcții de cercetare în studiul dizabilității în Moldova. Adicional, definirea conceptului a permis stabilirea aspectelor importante a fi luate în considerare în cadrul cercetării, pentru a reflecta integral problemele cu care se confruntă persoanele cu dizabilități intelectuale în procesele de auto-reprezentare.

De asemenea, capitolul a explorat intersecția dintre auto-reprezentare și incluziunea socială, oferind o abordare teoretică integrată care subliniază rolul esențial al auto-reprezentării în procesele de incluziune socială.

Analiza cadrului metodologic al auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități a permis identificarea și aplicarea celor mai potrivite metode de cercetare. Analiza literaturii de specialitate a arătat că studiile existente abordează superficial punctul de vedere al persoanelor cu dizabilități, concentrându-se în principal pe opiniile experților din domeniile relevante. Această teză ia în considerare această observație și se concentrează pe perspectivele directe ale persoanelor cu dizabilități intelectuale, grupul principal studiat. Acestea au participat în toate etapele cercetării, respectându-se astfel principiul "Nimic despre noi, fără noi!". Metodologia cercetării asupra auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități intelectuale din Republica Moldova a fost dezvoltată în conformitate cu principiile cercetării incluzive, reprezentând principala contribuție metodologică a tezei de doctor.

2. PERSPECTIVE SOCIO-POLITICE INTERNAȚIONALE ȘI NAȚIONALE ÎN PROMOVAREA AUTO-REPREZENTĂRII PERSOANELOR CU DIZABILITĂȚI INTELECTUALE

2.1. Cadrul legal internațional și național care asigură premise pentru auto-reprezentarea și incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități intelectuale

Premizele pentru auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități intelectuale în Republica Moldova se regăsesc în prevederile cadrului legal al țării, care este racordat la standardele internaționale în materie de drepturi ale omului în general, și drepturi ale persoanelor cu dizabilități, în mod particular.

Auto-reprezentarea este un element indispensabil al participării persoanelor cu dizabilități intelectuale în viața socială, politică, culturală, economică etc. Auto-reprezentarea este strâns legată de conceptul mai larg al libertății de exprimare, deoarece le permite indivizilor să vorbească în numele lor și să-și afirme opinii fără teama de reprimare sau cenzură. Dreptul la libertatea opiniei și exprimării este recunoscut pentru prima dată prin „Declarația Universală a Drepturilor Omului”, adoptată de Adunarea Generală a ONU în anul 1948. Art. 19 al Declarației menționează că „, orice om are dreptul la libertatea opiniilor și exprimării [...] fără imixtiune din afară, [...] prin orice mijloace și indiferent de frontiere.” (UDHR 1948). Republica Moldova a aderat la Declarație în 1990, angajându-se să protejeze și să promoveze drepturile și libertățile fundamentale ale cetățenilor săi în conformitate cu standardele stabilite în Declarație (HP nr. 217 din 1990) (Cojocaru 2024, p.223).

Declarația a servit ulterior ca fundament pentru diverse tratate internaționale privind drepturile omului. Convenția ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități (Convenția ONU), ratificată de Republica Moldova în anul 2010 reprezintă un exemplu semnificativ în acest sens, stabilind standarde specifice pentru protejarea și promovarea drepturilor persoanelor cu dizabilități, precum și premise pentru auto-reprezentarea lor. Astfel, Preambulul la Convenție recunoaște că persoana ”are responsabilitatea de a lupta pentru promovarea și respectarea drepturilor recunoscute în Declarația Universală a Drepturilor Omului” (lit. w); ”persoanele cu dizabilități trebuie să aibă posibilitatea să se implice activ în procesele de luare a deciziilor, în elaborarea de politici și programe, inclusiv a celor care le privesc în mod direct (lit. 0); persoana cu dizabilități are libertatea de decizie (lit. n). Totodată, premisele pentru auto-reprezentare sunt setate în Principiile generale ale Convenției (art. 3), în mod specific în principiul participării (lit. c). Motto-ul Convenției – Nimic pentru noi, fără noi! – este

construit pe principiul participării, ceea ce înseamnă că persoanele cu dizabilități trebuie implicate în toate procesele și deciziile care le vizează. Participarea reprezintă un cadru propice pentru auto-reprezentare. Atunci când persoanele cu dizabilități intelectuale iau parte la viața publică, inclusiv prin vot, ocuparea unor poziții în serviciile publice, implicarea în discuții politice și altele, ele au oportunitatea să-și exprime opiniile și să influențeze deciziile care le afectează (Convenția nr. 320 din 2007; Cojocaru 2024, p.223).

”Noi spunem: Nimic pentru noi, fără noi! Asta înseamnă că trebuie să participăm la toate lucrurile care ne privesc. Când mergem să votăm, când căutăm de lucru, când avem o problemă de sănătate, trebuie să putem să ne spunem părerea. Așa ne facem vocea auzită!”
DFG, auto-reprezentant_7

Convenția ONU stabilește premise pentru auto-reprezentare și în cadrul Obligațiilor generale (art. 4, p. 3) ”prin consultarea îndeaproape și implicarea în mod activ a persoanelor cu dizabilități în dezvoltarea și implementarea legislației și a politicilor de implementare a Convenției, ca și în alte procese de luare a deciziilor referitoare la problemele privind persoanele cu dizabilități”. În același timp, art. 21 din Convenția ONU – Libertatea de expresie și opinie și accesul la informație – obligă Republica Moldova să ia ”măsurile adecvate pentru a se asigura că persoanele cu dizabilități își pot exercita dreptul la libertatea de expresie și opinie [...] în condiții de egalitate cu ceilalți [...]” (Felder și alții 2022; Cojocaru 2024, p.224).

Convenția ONU subliniază dreptul persoanelor cu dizabilități de a-și forma propriile organizații (art. 29, b, ii), care sunt văzute ca modalitate prin care persoanele cu dizabilități, inclusiv intelectuale, își pot exprima colectiv nevoile și interesele. Participarea în organizații le poate ajuta să-și dezvolte abilități de advocacy și negociere, ceea ce le conferă mai multă putere în a se reprezenta pe ele însele și obiectivele lor (Cojocaru 2024, p.224).

”Persoanele cu dizabilități intelectuale tot au dreptul să facă parte dintr-o organizație sau chiar să-și creeze organizația lor. Acolo ele pot spune ce vor, să se apere, să negocieze cu autoritățile. Prin organizații noi avem mai multă putere parcă.” DFG, auto-reprezentant_6.

Prin urmare, Convenția ONU oferă un cadru cuprinzător pentru drepturile și incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități intelectuale, iar din perspectiva auto-reprezentării – asigură premise solide pentru participarea lor în toate aspectele vieții. În același timp, implementarea practică a prevederilor sale depinde de legislația și politicile naționale, care pot varia semnificativ între țări.

Ratificarea Convenției ONU de către Republica Moldova a fost precedată de un proces de pledoarie intensă din partea societății civile, în care un rol important le-a revenit organizațiilor persoanelor cu dizabilități (OPD) și persoanelor cu dizabilități însele. Circa 63 de organizații active

în promovarea drepturilor persoanelor cu diferite tipuri de dizabilități, inclusiv OPD, au participat activ în avansarea procesului de ratificare a Convenției ONU în Republica Moldova. Prin urmare, demersul societății civile, inclusiv prin aplicarea mecanismelor de auto-reprezentare din partea persoanelor cu dizabilități, a contribuit la reforma substanțială în domeniul dizabilității din țara noastră (Munteanu 2018).

Premize pentru auto-reprezentare se regăsesc în Observațiile finale ale Comitetului ONU pentru drepturile persoanelor cu dizabilități (Comitetul ONU) referitoare la raportul inițial al Republicii Moldova privind implementarea Convenției ONU. Comitetul ONU atenționează asupra unui nivel scăzut de participare a persoanelor cu dizabilități în viața politică, socială, culturală etc. și recomandă statului să întreprindă acțiuni pentru a oferi acestora oportunități de participare. Totodată, Observațiile Comitetului ONU servesc drept bază pentru acțiuni de pledoarie în rândul persoanelor cu dizabilități (ONU 2017; Cojocaru 2024, p.225).

"Eu cred că persoanele cu dizabilități intelectuale din țara noastră nu participă la lucruri importante, cum ar fi politica, cultura sau alte activități. Statul trebuie să creeze condiții ca să le ajute să aibă mai multe posibilități pentru a participa în diverse sfere ale vieții." DFG, persoane de suport

Un mecanism suplimentar pentru aplicarea și protejarea drepturilor stabilite în Convenția ONU este Protocolul Opțional la Convenția Națiunilor Unite privind Drepturile Persoanelor cu Dizabilități (Protocol Opțional). Acest tratat internațional permite persoanelor sau grupurilor să depună plângeri la Comitetul ONU dacă ele consideră că drepturile lor, prevăzute în Convenție, au fost încălcate. Abilitățile de auto-reprezentare sunt cruciale pentru ca persoanele să înțeleagă drepturile lor și să navigheze procesul de depunere a plângerilor. În esență, Protocolul Opțional servește drept o cale semnificativă pentru auto-reprezentare. Acesta permite investigarea de către Comitetul ONU a plângerilor și efectuarea de anchete privind încălcările sistemice ale drepturilor consacrate în Convenția ONU. Persoanele cu dizabilități pot folosi abilitățile de auto-reprezentare pentru a furniza informații și a participa la aceste investigații, asigurându-se că vocile lor sunt auzite. Deși Protocolul Opțional nu se concentrează direct pe auto-reprezentare, acesta creează mecanisme care pot fi utilizate de persoanele cu dizabilități intelectuale pentru a-și susține interesele și pentru a cere guvernelor să-și respecte obligațiile de a le apăra drepturile (UN 2008; Cojocaru 2024, p.224).

În anul 2021, Parlamentul Republicii Moldova a ratificat Protocolul Opțional, reafirmându-și poziția privind respectarea drepturilor persoanelor cu dizabilități în toate domeniile, inclusiv social, economic, cultural, sănătate, educație, informare și comunicare. Odată cu ratificarea, persoanele cu

dizabilități din Republica Moldova au obținut acces la mecanismul internațional de depunere a plângerilor în cazul încălcării drepturilor lor, inclusiv prin modalități de auto-reprezentare (Legea nr. 162 din 2021; Cojocaru 2024, p.224).

Carta Socială Europeană Revizuită este un alt document internațional (ratificat de Republica Moldova în 2001) care oferă un cadru de drepturi economice și sociale pe care persoanele cu dizabilități, inclusiv intelectuale, se pot baza pentru a se auto-reprezenta. De exemplu, prevederile privind asigurarea egalității de șanse și nediscriminării persoanelor cu dizabilități, articulate în Carta Socială, creează premise juridice pentru persoanele cu dizabilități, inclusiv intelectuale, de a-și reprezenta interesele și drepturile în fața autorităților publice și în societate. Prevederile referitoare la participarea persoanelor cu dizabilități în viața economică, socială și politică (art. 15) le oferă oportunități de implicare activă în procesele decizionale care îi vizează. Garantarea dreptului la securitate socială și asistență socială (art. 12 și 13) implică un cadru de sprijin pentru persoanele cu dizabilități, inclusiv pentru a le facilita auto-reprezentarea (Carta Socială Europeană 1996).

Premize pentru auto-reprezentare sunt create și de către cadrul global de acțiune Agenda 2030 pentru Dezvoltare Durabilă (Agenda 2030). Agenda 2030 reprezintă un plan de acțiune global adoptat de către statele membre ONU. Scopul principal al Agendei 2030 este de a crea un viitor mai echitabil, mai sănătos și mai sustenabil pentru toți locuitorii planetei până în anul 2030 (UN 2015).

Unul dintre principiile directoare ale Agendei 2030 este „A nu lăsa pe nimeni în urmă”, subliniind importanța includerii și protejării grupurilor de populație vulnerabile, inclusiv a persoanelor cu dizabilități, în eforturile de implementare a Obiectivelor de Dezvoltare Durabilă (ODD). Înainte ca Agenda 2030 să fie adoptată, s-a recunoscut pe scară largă că Declarația Mileniului (planul global anterior pentru dezvoltare durabilă) nu a luat în considerare în mod adecvat persoanele cu dizabilități. Prin urmare, în timpul pregătirii pentru Agenda 2030, au existat apeluri din partea agențiilor de dezvoltare la nivel internațional și național, precum și din partea organizațiilor și grupurilor de persoane cu dizabilități, pentru a se asigura că noul cadru de dezvoltare abordează explicit problemele și necesitățile persoanelor cu dizabilități. Acestea au depus eforturi semnificative pentru a-și face auzite vocile și pentru a-și promova interesele, iar acest efort a avut rezultate pozitive, deoarece a generat un angajament clar de a asigura că niciun individ nu este uitat în procesul de dezvoltare (Cobley 2023; Cojocaru 2024, p.227).

Agenda 2030 este ghidată de 17 ODD generale care acoperă toate aspectele-cheie ale dezvoltării economice, incluziunii sociale și de protecție a mediului. Fiecare dintre cele 17 ODD a

fost însoțit de un set de 169 obiective specifice, dintre care șapte fac referire explicit la dizabilitate. În contextul unei agende de dezvoltare globală centrată pe nevoile persoanelor cu dizabilități, programele de dezvoltare internaționale și naționale trebuie să includă acțiuni concrete care să abordeze direct barierele de incluziune, cum ar fi legile și politicile discriminatorii, medii inaccesibile, atitudini negative și stigmatizarea etc. De asemenea, este necesară o mai mare investiție în monitorizarea și evaluarea progresului în realizarea ODD în ceea ce privește dizabilitatea și măsuri pentru consolidarea implementării legilor, politicilor și serviciilor pentru persoanele cu dizabilități, inclusiv intelectuale. Agenda 2030 încurajează colaborarea între guverne, organizații internaționale, sectorul privat și societatea civilă (inclusiv persoane cu dizabilități) pentru a atinge aceste obiective și pentru a face față provocărilor globale. Agenda 2030 subliniază importanța participării active a tuturor persoanelor cu dizabilități, creându-le oportunități de a-și exprima opiniile și a-și prezenta perspectivele și nevoile în luarea deciziilor care le afectează viața. Astfel, Agenda 2030 promovează incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități în termeni generali, deși lipsesc prevederile specifice pentru auto-reprezentare (Cojocaru 2024, p.227).

Rolul auto-reprezentării în contextul implementării ODD este crucial. Prin auto-reprezentare persoanele cu dizabilități intelectuale se pot asigura că nevoile lor sunt integrate în strategiile și programele de dezvoltare, ele contribuind la formularea de politici și acțiuni mai relevante și eficiente în ceea ce privește incluziunea și bunăstarea lor. Totodată, prin exprimarea propriilor experiențe și preocupări, persoanele cu dizabilități intelectuale pot atrage atenția asupra aspectelor care ar putea fi trecute cu vederea în procesul de implementare a ODD (Cojocaru 2024, p.227).

În septembrie 2015, Republica Moldova și-a asumat angajamentul de a implementa Agenda 2030 la nivel național, prin adoptarea Declarației Summit-ului privind Dezvoltarea Durabilă desfășurată la New York. A urmat procesul de naționalizare a ODD și alinierea agendei naționale de politici la ODD (Agenda de Dezvoltare Durabilă 2030, 2017). La 17 noiembrie 2022, Parlamentul Republicii Moldova a adoptat Strategia Națională de Dezvoltare "Moldova Europeană 2030" (SND), care stabilește viziunea și direcțiile de dezvoltare ale țării până în 2030, fiind elaborată în strânsă corelare cu Agenda 2030 (2017). În decembrie 2022, a fost aprobat cadrul național de monitorizare a implementării Agendei 2030, care reprezintă fundamentul informațional pentru asigurarea raportării progreselor Republicii Moldova în implementarea acestei Agende la nivel național și internațional, precum și mecanismul de implementare a prevederilor SND privind realizarea Agendei 2030 (2017) (Cojocaru 2024, p.228).

Auto-reprezentarea joacă un rol esențial în asigurarea faptului că principiile incluziunii, echității și justiției sociale sunt integrate în implementarea SND. SND își propune să ghideze progresul Moldovei către dezvoltare durabilă, incluzând asigurarea incluziunii sociale și a egalității de șanse pentru toți cetățenii, inclusiv persoanele cu dizabilități. SND oferă un cadru strategic în care persoanele cu dizabilități, inclusiv intelectuale, pot interacționa cu factorii de decizie și părțile interesate pentru a-și asigura că vocile lor sunt auzite și perspectivele lor sunt luate în considerare în formularea și implementarea politicilor de dezvoltare. Totodată, SND include obiective și ținte legate de îmbunătățirea accesului la servicii esențiale, educație, locuri de muncă, îngrijire medicală și alte oportunități pentru toți cetățenii, inclusiv cu dizabilități. Auto-reprezentarea permite persoanelor cu dizabilități intelectuale să își afirme dreptul de a accesa aceste servicii și oportunități, și să pledeze pentru eliminarea barierelor care împiedică participarea lor deplină. Adicional, SND include mecanisme pentru monitorizarea progresului și asigurarea responsabilității în implementarea ODD. Auto-reprezentarea poate contribui la acest proces prin solicitarea de la autorități și instituții să își respecte angajamentele de a promova drepturile și bunăstarea persoanelor cu dizabilități așa cum sunt prevăzute în SND. Astfel, procesele de auto-reprezentare contribuie la împuternicirea și participarea deplină a persoanelor cu dizabilități intelectuale în societatea moldovenească (Cojocar 2024, p.228).

Principalul document național de referință în materie de drepturi ale omului este Constituția Republicii Moldova, în care se menționează, în art. 4, că ”Dispozițiile constituționale privind drepturile și libertățile omului se interpretează și se aplică în concordanță cu Declarația Universală a Drepturilor Omului, cu pactele și cu celelalte tratate la care Republica Moldova este parte. Dacă există neconcordanțe între pactele și tratatele privitoare la drepturile fundamentale ale omului la care Republica Moldova este parte și legile ei interne, prioritate au reglementările internaționale.” (Constituția Republicii Moldova 1994).

Transpunerea standardelor internaționale în materie de drepturi ale persoanelor cu dizabilități (stipulate în Convenția ONU) în cadrul legal național s-a realizat prin Legea nr. 60 din 30.03.2012 privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități. Premizele pentru auto-reprezentare se regăsesc în cadrul principiilor de aplicare ale legii (art. 5), printre care: libertatea opțiunii și controlul asupra propriei vieți, libertatea de a face propriile alegeri, participarea deplină și efectivă în societate. Respectarea principiilor este obligatorie pentru toate drepturile stipulate în lege (Legea nr. 60 din 2012; Cojocar 2024, p.225).

În vederea realizării prevederilor Convenției ONU și a Legii 60, au fost elaborate și implementate mai multe documente de politici. O realizare importantă în sfera legislativă o reprezintă Programul național de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități pentru anii 2024-2028 (proiect), care conține un Obiectiv specific – 1.3. Extinderea oportunităților pentru toate persoanele cu dizabilități de a se implica activ în viața socială și politică în următorii 5 ani. Realizarea acestui obiectiv are un vast potențial de a contribui la consolidarea auto-reprezentării în Republica Moldova, dar fiind faptul că oferă *tuturor* persoanelor cu dizabilități posibilitatea de a-și exprima opiniile, experiențele și nevoile. Pentru prima dată un document de politici include în mod explicit un obiectiv dedicat participării, prezumând consultarea persoanelor cu dizabilități intelectuale (Cojocaru 2024, p.225).

Acesta a fost precedat de Programul național de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități pentru anii 2017-2022 (HG nr. 723 din 2017), liniile prioritare de intervenție ale căruia au fost stabilite ca rezultat al consultărilor cu diverși actori, inclusiv persoane cu diferite tipuri de dizabilități. Autoarea prezentei teze de doctor a facilitat participarea auto-reprezentanților în procesul de consultare a documentului de politici, iar în rezultat – pentru prima dată vocea persoanelor cu dizabilități intelectuale s-a materializat în obiectivele politicii de incluziune socială (Cojocaru 2024, p.225).

”În calitate de persoană de suport am oferit asistență auto-reprezentanților să participe la consultările pentru Programul național de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități din 2017-2022. A fost un moment foarte important, pentru că, pentru prima dată, vocea persoanelor cu dizabilități intelectuale a fost ascultată și inclusă direct în obiectivele acestui program. Munca noastră a contribuit la crearea unei politici care să răspundă mai bine nevoilor lor.” DFG, persoană de suport

Acest Program a fost precedat, la rândul lui, de Strategia de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități (2010-2013) (Lege nr. 169 din 2010), dar la acea etapă organizațiile societății civile au fost cele care au pledat pentru obiectivele politicii de incluziune, mai puțin persoanele cu dizabilități însele (Cojocaru 2024, p.225).

Prin urmare, din perspectiva auto-reprezentării, constatăm că odată cu creșterea nivelului de conștientizare a necesității și importanței participării în procesele decizionale, dar și datorită experiențelor de auto-reprezentare pozitive înregistrate în perioada dintre cele trei documente strategice, persoanele cu dizabilități, inclusiv intelectuale, s-au angajat în procesele decizionale, prin formularea și consultarea politicilor publice.

Un alt document de politică în vigoare este Programul național de dezinstituționalizare a persoanelor cu dizabilități intelectuale și psihosociale din instituțiile rezidențiale gestionate de Agenția

Națională Asistență Socială pentru anii 2018-2026 și Planul de acțiuni privind implementarea acestuia (HG nr. 893 din 12.09.2018). Acesta a fost elaborat în contextul reformei de dezinstituționalizare a persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova. Reforma a pornit ca răspuns la angajamentul statului de a asigura dreptul persoanelor cu dizabilități de a trăi în comunitate în condiții de egalitate cu ceilalți, prin ratificarea Convenției ONU. Reforma a fost avansată datorită semnalărilor de abuzuri, încălcări de drepturi și a demnității umane în instituțiile rezidențiale, semnalări parvenite chiar de la persoanele cu dizabilități plasate în aceste instituții (Cojocaru 2021, p. 471-472).

În formularea Programului de dezinstituționalizare au fost luate în considerare recomandările Raportului Special ONU pentru drepturile persoanelor cu dizabilități, urmare a vizitei de monitorizare întreprinse în anul 2015 în Republica Moldova. Raportul a punctat o serie de provocări, printre care existența instituțiilor rezidențiale și disponibilitatea redusă de servicii sociale comunitare pentru persoanele cu dizabilități intelectuale și psihosociale. Aceste aspecte au fost analizate și în cadrul audierii la Geneva (martie 2017) a primului Raport de țară privind implementarea Convenției ONU. În urma prezentării Raportului, Comitetul pentru drepturile persoanelor cu dizabilități, în Observațiile finale la punctul 37, recomandă statului să accelereze procesul de dezinstituționalizare și să implice persoanele cu dizabilități în toate etapele procesului (planificare, implementare, evaluare și monitorizare) (UN 2017). Această recomandare a creat premise pentru auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități atât în contextul elaborării programului de dezinstituționalizare, cât și ulterior, în procesul de implementare a acestuia. Existența acestui document de politici, constituie o oportunitate pentru persoanele care au trăit experiența traiului în instituții rezidențiale și, ulterior, în mediu comunitar, să participe în acțiuni de pledoarie pentru dezinstituționalizare.

Liniile directoare de intervenție ale Programului de dezinstituționalizare au fost stabilite în urma consultărilor cu autoritățile publice centrale și locale, OSC, mediul academic și persoanele cu dizabilități. În acest fel, persoanele cu dizabilități intelectuale și psihosociale și-au exprimat opiniile privind traiul în instituții rezidențiale și în comunitate, în cadrul consultărilor publice organizate de Guvern, o experiență fără precedent pentru Republica Moldova (Munteanu 2018).

"Am povestit despre cum e să trăiești într-o instituție și cum e în comunitate. E foarte important ca lumea să știe cât de rău e în instituții, și cât de bine e în comunitate." IA, auto-reprezentant

Deși legislația din Republica Moldova creează un cadru general favorabil pentru implicarea persoanelor cu dizabilități în diferite aspecte ale vieții și recunoaște drepturile lor, există totuși anumite lacune care creează un vid legislativ în ceea ce privește auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități

intelectuale. Aceste lacune includ: absența unor reglementări specifice care să definească și să sprijine auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități, reglementări insuficiente privind consultările transparente și sistematice a opiniilor persoanelor cu dizabilități în procesul decizional, insuficiența prevederilor legale care să instituie cote de reprezentare pentru persoanele cu dizabilități în instituțiile publice, inclusiv în Parlament, Guvern și consilii locale, lipsa unui sistem eficient de monitorizare și evaluare a implementării drepturilor persoanelor cu dizabilități, inexistența unui cadru de monitorizare și colectare a datelor privind indicatorii relevanți pentru auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități. Reglementările existente privind accesul la informații în formate accesibile pentru persoanele cu dizabilități intelectuale sunt insuficient de detaliate și riguroase, ceea ce împiedică asigurarea accesului adecvat și complet la informație pentru persoanele cu dizabilități intelectuale. O altă lacună se referă la absența reglementărilor care să instituie și să sprijine dezvoltarea de programe de formare și educare pentru dezvoltarea abilităților de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități. Adicional, cadrul legal nu include suficiente măsuri pentru a promova sensibilizarea și educarea publicului cu privire la drepturile persoanelor cu dizabilități și la importanța auto-reprezentării acestora. Capitolul „Concluzii și Recomandări” al tezei oferă recomandări detaliate pentru abordarea și eliminarea lacunelor identificate.

În contextul angajamentului Republicii Moldova de a se integra în Uniunea Europeană, este oportună referirea la politicile UE în materie de auto-reprezentare și incluziune socială a persoanelor cu dizabilități. În martie 2021, Comisia Europeană a adoptat Strategia pentru drepturile persoanelor cu dizabilități 2021-2030 (European Commission 2021), care se bazează pe rezultatele Strategiei europene anterioare pentru persoanele cu dizabilități 2010-2020 (European Commission 2010). În contextul premizelor pentru auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități, inclusiv intelectuale, Strategia 2010-2020 își propunea, inter alia, să împuternicească persoanele cu dizabilități, astfel încât acestea să se poată bucura de drepturile lor și să participe pe deplin în societate și economie. Noua Strategie 2021-2030 vine să continue aceste eforturi. Obiectivul noii strategii este de a progresa în vederea garantării că toate persoanele cu dizabilități din Europa, indiferent de sex, origine rasială sau etnică, religie sau convingeri, vârstă sau orientare sexuală să se bucure de drepturile lor, să aibă șanse egale de a participa în societate și economie, să poată decide unde, cum și cu cine să trăiască, să circule liber în UE, indiferent de nevoile lor de sprijin și să nu se mai confrunte cu discriminare. Noua strategie conține un set ambițios de inițiative în diverse domenii: accesibilitatea, dezinstituționalizare și trai independent, participare egală în educație, cultură, sport și turism, serviciile de sănătate, justiție, și

promovarea, la nivel mondial, a drepturilor persoanelor cu dizabilități, inclusiv prin susținerea eforturilor lor de auto-reprezentare. Strategia UE 2021-2030 include sprijin explicit pentru auto-reprezentare, dar se bazează pe implementarea de către statele membre, aspect de luat în considerare de către Republica Moldova în eventualitatea aderării la UE.

În afară de aspectele generale ale cadrului legal, prezentate anterior, există un aspect transversal în asigurarea oportunităților de auto-reprezentare pentru persoanele cu dizabilități: accesibilitatea. Strategia UE pentru drepturile persoanelor cu dizabilități 2021-2030 stipulează că ”accesibilitatea la mediile fizice și virtuale, la tehnologiile informației și ale comunicațiilor (TIC), la bunuri și servicii, inclusiv transport și infrastructură, este un factor de sprijinire a drepturilor și o condiție prealabilă pentru participarea deplină a persoanelor cu dizabilități, în condiții de egalitate cu ceilalți”. În ultimul deceniu, Uniunea Europeană a adoptat o serie de reguli în diferite domenii pentru a deveni mai accesibilă pentru persoanele cu dizabilități: Actul european privind accesibilitatea (care stabilește cerințe comune de accesibilitate, acoperind și anumite produse și servicii TIC), Directiva privind accesibilitatea Web (care stabilește cerințe comune de accesibilitate, astfel încât oricine să poată citi, înțelege și finaliza procedurile administrative pe paginile web și aplicațiile mobile din sectorul public), Directiva privind serviciile media audiovizuale (care se referă la limbajul semnelor, subtitrarea pentru persoane cu deficiențe de auz, suport audio pentru persoanele cu deficiențe de văz) și altele (Directive of the European Parliament no. 2102 of 2016; no. 1808 of 14 2018; no. 882 of 2019). Pentru persoanele cu dizabilități intelectuale și psiho-sociale, UE sprijină inițiativele de elaborare a ghidurilor privind adaptarea informației în limbaj ușor de citit și înțeles (Inclusion Europe).

Comisia Europeană recomandă statelor-membre să dezvolte și să aprobe mecanisme de asigurare a accesibilității mediului fizic, informațional și comunicațional pentru persoanele cu dizabilități, în corespundere cu standardele aprobate. Cadrul legal al Republicii Moldova recunoaște importanța accesibilității fizice, informaționale și de comunicare pentru persoanele cu dizabilități. Convenția ONU și Legea cu privire la incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități definesc accesibilitatea ca un set de măsuri, care includ identificarea și eliminarea obstacolelor față de accesul deplin, în condiții de egalitate cu ceilalți, la mediul fizic, transport, informație și mijloace de comunicare, inclusiv la tehnologiile și sistemele informatice și de comunicații și la alte facilități și servicii deschise sau furnizate publicului, atât în zonele urbane, cât și rurale. Principiul accesibilității este inclus în politicile și actele legislative și normative naționale, carențe se înregistrează însă la

transpunerea în realitate a principiului. Până în prezent, nu s-a reușit să se impună un cadru stabil instituțional și organizațional de asigurare a accesibilității.

Implementarea cadrului legal în vigoare, recomandările obținute de la Comitetul ONU pentru drepturile persoanelor cu dizabilități și de la raportori speciali ONU, urmare a misiunilor lor de monitorizare în Republica Moldova, dar și experiențele persoanelor cu dizabilități de implicare în acțiuni de pledoarie multiple, promovate de OSC active în domeniul dizabilității contribuie la avansarea instrumentului de auto-reprezentare. Demararea procesului de asociere a Republicii Moldova la Uniunea Europeană presupune alinierea politicilor și practicilor naționale la standardele europene, cu un eventual impact pozitiv asupra auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități.

2.2. Rolul instituțiilor publice din Republica Moldova în susținerea și promovarea auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități

Rolul instituțiilor guvernamentale în susținerea și promovarea auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități intelectuale este vital pentru o societate incluzivă. Statul poate sprijini acest proces prin diverse mijloace: dezvoltarea și implementarea unor politici publice care să faciliteze și să încurajeze auto-reprezentarea, alocarea de resurse financiare necesare pentru susținerea persoanelor cu dizabilități intelectuale, crearea unui mediu favorabil incluziunii sociale, stabilirea de parteneriate cu societatea civilă pentru promovarea auto-reprezentării, educarea publicului cu privire la drepturile și nevoile acestor persoane etc.

Sub-capitolul anterior a analizat în ce măsură legislația națională oferă cadrul necesar pentru exercitarea dreptului la auto-reprezentare al persoanelor cu dizabilități intelectuale. Concluzia principală rezultată este că, deși auto-reprezentarea nu este prevăzută explicit în documentele legislative și de politici, există premise care o susțin. Prin modificările legislative, statul a demarat mai multe reforme cu impact asupra auto-reprezentării, printre care reforma sistemului de luare a deciziilor, reforma educației incluzive, reforma dezinstituționalizării – toate înscriindu-se în eforturile mai largi de a transforma paradigma dizabilității de la una medicală la una bazată pe drepturi, centrată pe persoana cu dizabilități.

Cu referire la reforma sistemului de luare a deciziilor (reforma capacității juridice), aceasta a stabilit premise pentru auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități intelectuale. Capacitatea juridică se referă la abilitatea unei persoane de a lua decizii legale și de a încheia contracte. Persoana cu capacitate juridică devine subiect de drept, dobândind drepturi și obligații legale. Lipsirea de

capacitate juridică înseamnă transferarea acestor drepturi unei alte persoane sau instituții, denumită „tutore”. Persoana declarată incapabilă pierde capacitatea de a se implica în relații socio-juridice de bază, cum ar fi căsătoria, divorțul, semnarea unui contract de muncă, deținerea bunurilor, accesul la alocații sociale, consimțământul pentru tratament medical, accesul la justiție, exercitarea dreptului de vot etc. Lipsirea de capacitate juridică expune persoana la tratamente medicale forțate, abuzuri, detenție arbitrară, privarea de viața privată, lipsirea de proprietate și alte practici nedorite (Cojocaru 2021, p. 472; OHCHR 2013).

Republica Moldova a făcut progrese semnificative în reformarea acestui sistem, înlocuind regimul de substituție în luarea deciziilor (tutela) cu unul de suport. Persoanele cu dizabilități au avut un rol esențial în reformarea sistemului prin consultări, mărturii și pledoarie, în colaborarea cu OSC active în domeniul dizabilității. Asistența în luarea deciziilor permite persoanelor cu dizabilități intelectuale să ia decizii importante cu sprijin adecvat, oferindu-le mai multă independență și oportunități. Datorită reformei capacității juridice, persoanele cu dizabilități (mai ales intelectuale, mentale, psiho-sociale) au obținut o reafirmare a tuturor drepturilor. Totodată, a fost creat un cadru favorabil pentru acțiuni de auto-reprezentare din partea acestor persoane în raport cu toate drepturile consfințite prin legislația Republicii Moldova în domeniul dizabilității (Codul civil al Republicii Moldova: nr. 1107 din 2002; Cojocaru 2021, p. 472). În același timp, aplicarea practică a reformei, este adesea deficitară, deoarece nu există mecanisme de suport în luarea deciziilor.

”Chiar dacă avem cadru legal în acest sens, totuși în practică lucrurile nu-s întotdeauna ca pe hârtie. Cred că deseori nu se mai respectă această reformă. Sunt multe cazuri în care se face abuz și persoanele cu dizabilități intelectuale nu sunt ajutate să ia decizii, ci se iau decizii în locul lor.” IA, expert_5

O altă reformă importantă este reforma dezinstituționalizării. Aceasta urmărește tranziția de la instituții rezidențiale către servicii comunitare și a avut ca scop promovarea vieții independente și a incluziunii sociale. Înlocuirea instituțiilor cu servicii bazate în comunitate a creat oportunități pentru persoanele cu dizabilități intelectuale să trăiască în medii mai favorabile auto-reprezentării, unde pot participa activ la viața socială și își pot exprima opiniile și dorințele. Cu toate acestea, implementarea lentă și infrastructura insuficient dezvoltată în unele regiuni au limitat impactul acestei reforme asupra persoanelor care încă depind de instituții rezidențiale.

”Reforma dezinstituționalizării este foarte importantă pentru persoanele cu dizabilități intelectuale. Aceasta presupune trecerea de la traiul în instituții rezidențiale la servicii în comunitate, ceea ce le oferă șansa să ducă o viață mai independentă și să fie incluse în societate. Totuși, implementarea acestei reforme merge încet: fie că populația generală nu

acceptă persoanele cu dizabilități intelectuale, fie că infrastructura nu este încă suficient de bine dezvoltată, adică nu-s încă servicii suficiente create, fie că nu este suficient personal care să lucreze în aceste servicii etc. Dar și persoane cu dizabilități care să militeze activ pentru această reformă tot nu prea sunt deocamdată.” IA, expert_5

O altă reformă esențială este cea a educației incluzive, care vizează incluziunea persoanelor cu dizabilități, inclusiv intelectuale, în sistemul de învățământ general. Acest proces a fost marcat de adaptarea infrastructurii educaționale și a metodologiilor de predare pentru a asigura acces egal la educație. Reforma contribuie la dezvoltarea abilităților de auto-reprezentare, deoarece participarea activă în mediul educațional oferă persoanelor cu dizabilități intelectuale oportunități de a-și exprima nevoile și de a lua parte la deciziile care le influențează viața. Totuși, dificultățile întâmpinate în adaptarea completă a infrastructurii și a personalului calificat pentru a răspunde nevoilor speciale nu a permis, în unele cazuri, eficiența acestei reforme.

Analizate prin prisma teoriei valorizării rolului social, aceste reforme crează oportunități pentru auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități, recunoscând dreptul lor de a participa activ în procesul decizional.

Un alt aspect important în reflectarea rolului instituțiilor guvernamentale în susținerea și promovarea auto-reprezentării se referă la faptul că Republica Moldova a întreprins multiple acțiuni pentru instituționalizarea mecanismelor de asigurare și promovare a egalității, pe care persoanele cu dizabilități, inclusiv intelectuale, le utilizează pentru a semnală încălcarea sau nerespectarea drepturilor, sau pentru a sesiza prevederi discriminatorii în legislația moldovenească în raport cu persoanele cu dizabilități și familiile lor (Cojocar 2021). Un exemplu în acest sens este Oficiul Avocatului Poporului, o entitate de stat independentă, cu un mandat constituțional de a proteja și a promova drepturile omului la nivel național conform prevederilor stabilite în Principiile de la Paris. Acesta are rolul de a interveni atunci când anumite decizii, acțiuni sau inacțiuni ale demnitarilor, funcționarilor publici, conducătorilor de instituții publice și private, afectează drepturile și libertățile omului în Republica Moldova. De asemenea, Avocatul Poporului examinează plângerile privind abuzurile, oferind recomandări pentru repunerea în drepturi.

Un alt exemplu semnificativ este Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității – autoritate publică autonomă, imparțială și independentă, responsabilă de prevenirea și protecția împotriva discriminării, asigurarea egalității, promovarea oportunităților egale și a diversității. O atribuție esențială a Consiliului este examinarea plângerilor și restabilirea drepturilor persoanelor care au fost victime ale discriminării. Conform datelor furnizate de Consiliu,

persoanele cu dizabilități constituie grupul cu cel mai mare număr de petiții depuse și soluționate (Consiliul pentru egalitate 2023, 2021).

Un alt mecanism este Serviciul de asistență telefonică gratuită pentru persoanele cu dizabilități. Acesta a fost inițial creat de o OSC ca răspuns la nevoile persoanelor cu dizabilități intelectuale din șase instituții rezidențiale, care aveau nevoie să raporteze neregulile, nerespectarea drepturilor și tratamentele inumane la care erau supuse. La momentul înființării, linia telefonică fierbinte era singurul mijloc prin care persoanele cu dizabilități intelectuale și psihosociale instituționalizate își puteau face vocea auzită. Serviciul și-a demonstrat eficiența, devenind un mecanism de plângere la scară națională și un instrument folosit de persoanele cu dizabilități pentru acțiuni de pledoarie. Analiza datelor privind numărul de apeluri recepționate de la înființarea serviciului și pînă în 2023, atestă o creștere constantă a apelurilor în fiecare an (Fig. 2.1).

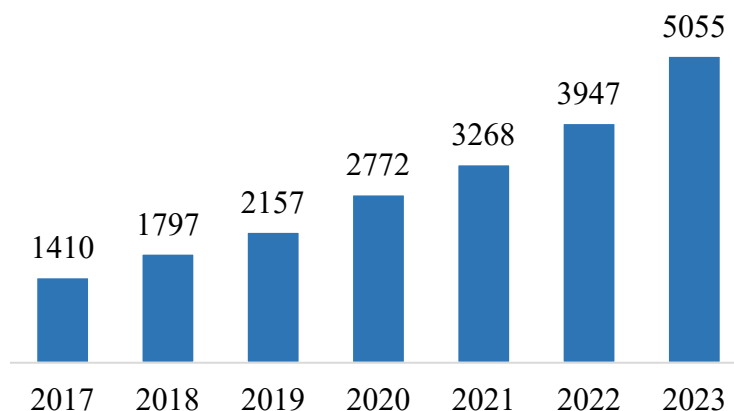

Fig. 2.1. Numărul total de apeluri telefonice pentru perioada 2017-2023 (elaborat de autoare în baza SATGPD 2023, pag.5)

Din 2019, acest serviciu este gestionat de Î.P. Keystone Moldova, prin contractare de către Ministerul Muncii și Protecției Sociale (SATGPD 2024; Cojocar 2021). Astfel, serviciul constituie și un exemplu de parteneriat cu societatea civilă, reprezentînd o altă modalitate prin care instituțiile statului pot susține și promova auto-reprezentarea.

Alte exemple de parteneriat cu societatea civilă, inclusiv persoanele cu dizabilități intelectuale, este invitarea acestora să participe la consultările publice pentru elaborarea documentelor de politici. În acest sens, reprezentanții diverselor instituții publice au organizat consultări pentru documentele de politici naționale (de exemplu, Programul național de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități 2017-2022 (HG nr. 723 din 2017) și Programul național de dezinstituționalizare a persoanelor cu dizabilități intelectuale și psihosociale 2018-2026 (HG nr. 400-409, art. 1077) și locale

(strategiile de incluziune socială din mai multe raioane ale țării). Participarea în procesele de consultare a permis auto-reprezentanților să articuleze direct problemele și soluțiile propuse din perspectiva lor, contribuind astfel la formularea unor politici publice care să răspundă mai bine nevoilor persoanelor cu dizabilități. Totuși, aceste inițiative rămân insuficiente pentru a asigura o reprezentare efectivă și un impact real asupra vieții de zi cu zi a persoanelor cu dizabilități.

Rolul instituțiilor guvernamentale în susținerea și promovarea auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități intelectuale rezidă și în alocarea de resurse financiare adecvate. În unele țări, auto-reprezentarea a fost inclusă în prioritățile de finanțare ale guvernelor centrale. În acest mod, acestea și-au asumat responsabilitatea de a crea condiții în care auto-reprezentarea poate să se dezvolte, fiind în concordanță cu obiectivele lor de incluziune socială (Buchanan și Walmsley 2006). În Moldova, însă, auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități intelectuale nu a fost încă inclusă ca o prioritate clar definită în strategiile de finanțare guvernamentale. Deși există progrese în ceea ce privește reformele legislative și inițiativele de incluziune socială, alocarea resurselor financiare specifice pentru susținerea acțiunilor de auto-reprezentare rămâne un deziderat. Lipsa unor fonduri dedicate îngreunează dezvoltarea autonomiei și implicarea activă a persoanelor cu dizabilități, inclusiv intelectuale, în procesele decizionale, subminând astfel eforturile de promovare a unei societăți cu adevărat incluzive.

Responsabilitatea instituțiilor guvernamentale în susținerea și promovarea auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități intelectuale include și asigurarea accesibilității universale la informație și comunicații, dar și la infrastructura fizică și transporturi, eliminând barierele de participare a acestor persoane în toate sferele vieții. În Republica Moldova, accesul la informații și comunicații este limitat, în special pentru persoanele cu dizabilități intelectuale, care întâmpină dificultăți suplimentare în utilizarea serviciilor. Deși există inițiative de adaptare a clădirilor publice și a mijloacelor de transport, acestea sunt insuficiente și neuniform implementate. Aceste deficiențe îngreunează exercitarea dreptului la auto-reprezentare și participarea activă în societate, afectând negativ incluziunea socială.

O altă modalitate prin care instituțiile guvernamentale pot susține auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități este implementarea unor cursuri de instruire obligatorii pentru reprezentanții din sistemul public, axate pe principiile incluziunii și respectării diversității. Cu toate acestea, în Republica Moldova, astfel de programe sunt fie absente, fie insuficient integrate în formarea profesională a funcționarilor publici. Lipsa acestor instruirii face ca mulți reprezentanți din

sistemul public să nu fie pregătiți corespunzător pentru a răspunde nevoilor persoanelor cu dizabilități intelectuale, ceea ce afectează negativ procesul de incluziune și de susținere a auto-reprezentării.

Principalele teorii științifice aplicate în analiza diferitor aspecte din acest sub-capitol sunt: interacționismul simbolic (potrivit acestuia acțiunile autorităților au potențialul de a schimba percepțiile asupra rolului persoanelor cu dizabilități intelectuale în societate), teoria valorizării rolului social (autoritățile publice creând contexte care să sprijine dezvoltarea unor roluri sociale valorizate pentru persoanele cu dizabilități) și teoria dizabilității (autoritățile publice având un rol-cheie în adoptarea unui model al dizabilității bazat pe drepturi, ceea ce implică eliminarea barierelor care împiedică auto-reprezentarea).

2.3.Evoluția mișcării de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități intelectuale la nivel global și național

Apariția mișcării de auto-reprezentare datează de la sfârșitul anilor 1960 și a fost o reacție la abordările paternaliste și tutelare ale organizațiilor tradiționale față de persoanele cu dizabilități. Înainte de această perioadă, organizațiile care se ocupau de problemele persoanelor cu dizabilități erau conduse de profesioniști sau părinți, care luau decizii în locul persoanelor cu dizabilități și le limitau autonomia. Această abordare paternalistă era bazată pe ideea că persoanele cu dizabilități nu erau capabile să ia propriile decizii și să-și gestioneze singure viețile. Mișcarea de auto-reprezentare a contestat vehement acest model, susținând că persoanele cu dizabilități au dreptul de a-și lua propriile decizii, de a-și exprima opiniile și de a participa activ în societate. Mișcarea a pus accent pe autonomia și autodeterminarea persoanelor cu dizabilități, promovând ideea că acestea au drepturi și capacități egale cu ale celorlalți membri ai societății. Schimbarea de paradigmă a marcat o tranziție de la o viziune asupra persoanelor cu dizabilități ca fiind simple beneficiare de servicii, la una care le recunoaște autonomia și capacitatea de a-și lua propriile decizii (Cojocaru și Malcoci 2024, p. 216).

Unul dintre pionierii mișcării de auto-reprezentare a fost dr. Bengt Nirje din Suedia. Nirje a fondat în 1968 un club unic, unde persoanele cu și fără dizabilități se puteau reuni, planifica și petrece timpul împreună, și ulterior, puteau discuta experiențele trăite. Scopul lui Nirje era de a oferi persoanelor cu dizabilități experiențe "normale" în cadrul comunității. Această abordare a fost considerată radicală la acea vreme. Credința dominantă era că persoanele cu dizabilități de dezvoltare nu aveau capacitatea de a lua decizii independente, iar părinții și profesioniștii prioritizau, de obicei, protecția în detrimentul autonomiei. Viziunea dr. Nirje a fost diferită, acesta considerând cu tărie că

persoanele cu dizabilități ar trebui să aibă dreptul de a lua propriile decizii și de a face greșeli. Această viziune este cunoscută în prezent sub numele de "demnitatea riscului" și a devenit o piatră de temelie a mișcării de auto-reprezentare. Sintagma a fost propusă de Perske în 1981, referindu-se la dreptul de a face alegeri care afectează propria viață, chiar și atunci când aceste alegeri ar putea duce sau chiar duc la greșeli, permițându-le indivizilor cu dizabilități să învețe din greșelile lor, la fel ca orice persoană fără dizabilități (Cojocaru și Malcoci 2024, p. 217; <https://mn.gov/mnddc/parallels/seven/7b/1.html>; Nirje 1996; Perske 1972).

Angajamentul Dr. Nirje față de auto-reprezentare a depășit cadrul clubului. Anul 1968 a marcat un moment crucial cu organizarea unei conferințe în Suedia, unde persoanele cu dizabilități intelectuale s-au reunit pentru a-și exprima opiniile și speranțele pentru un trai independent. Un an mai târziu, în 1969, Nirje a prezentat o lucrare inovatoare intitulată "Adultul cu retard mintal în comunitate: către independență" la cel de-al 11-lea Congres Mondial al Societății Internaționale pentru Reabilitarea Persoanelor cu Dizabilități. Lucrarea a documentat evoluții semnificative ale mișcării de auto-reprezentare aflată în plină ascensiune în Suedia, unde dr. Nirje subliniază dorința emergentă a persoanelor cu dizabilități de dezvoltare pentru autodeterminare și incluziune socială. El compară mișcarea cu o "revoltă decentă", evidențiind aspirațiile persoanelor cu dizabilități pentru un rol nou în societate și o imagine de sine redefinită: "Aceasta este asemănătoare oricărei revolte decente. Unii adulți cu dizabilități mintale doresc cu siguranță să joace un rol nou în societate, să creeze o nouă imagine a lor în ochii lor, în ochii părinților lor și în ochii publicului larg." (<https://mn.gov/mnddc/parallels/seven/7b/1.html>; Cojocaru și Malcoci 2024, p. 217).

Munca inovatoare a dr. Nirje a pus bazele pentru mișcarea globală de auto-reprezentare. Urmând exemplul Suediei, alte țări au organizat propriile conferințe de auto-reprezentare, soldate cu crearea de grupuri de auto-reprezentare. Anglia a găzduit prima sa conferință în 1972, urmată de Canada în 1973 și SUA în 1974. Conferința din SUA a avut genericul "People First" (oameni, înainte de orice) pentru a sublinia dorința persoanelor cu dizabilități de a fi recunoscute ca indivizi, nu ca etichete (handicapați, retardați mental etc.). Mai târziu, această denumire a fost aleasă pentru a da nume unei noi organizații a auto-reprezentanților, marcând începutul mișcării de auto-reprezentare (Cojocaru și Malcoci 2024, p. 217; Buchanan și Walmsley 2006).

Mișcarea a cunoscut o creștere semnificativă în deceniile următoare, cu apariția a sute de grupuri la nivel global. În multe țări ale lumii, cu tradiție în dezvoltarea mișcării de auto-reprezentare, există rețele bine dezvoltate de grupuri de auto-reprezentare, sau chiar organizații formale la nivel de

stat cu funcționari aleși și personal plătit (Brunk 1991; Cojocaru și Malcoci 2024, p. 217). Un exemplu în acest sens este SUA cu organizația ”Self Advocates Becoming Empowered” (SABE), misiunea căreia este să asigure că persoanele cu dizabilități sunt tratate ca fiind egale și că li se oferă aceleași decizii, alegeri, drepturi, responsabilități și șanse de a se pronunța pentru a se împuternici; și oportunități egale de a-și face noi prieteni și de a învăța din greșelile lor. SABE este o organizație națională, cu grupuri de auto-reprezentare în toate statele SUA (SABE 2024).

Dintre organizațiile cele mai vocale ale auto-reprezentanților din Marea Britanie face parte ”People First”, viziunea căreia este o rețea extinsă a organizațiilor conduse de persoane cu dizabilități de învățare, care au o voce puternică la nivel local și național (People First 2024; Cojocaru și Malcoci 2024, p. 217).

European Platform of Self-Advocates (EPSA) este un alt exemplu în acest sens. Înființată în anul 2000, EPSA împuternicește persoanele cu dizabilități intelectuale la nivel european să își exprime opiniile și să lupte pentru drepturile lor. EPSA joacă un rol crucial în promovarea drepturilor, incluziunii și împuternicirii persoanelor cu dizabilități intelectuale în întreaga Europă. Principalele aspecte ale activității EPSA includ: auto-reprezentare (încurajarea și sprijinirea persoanelor cu dizabilități intelectuale să își exprime punctele de vedere și să ia decizii cu privire la viețile lor), instruire (oferirea de cursuri și resurse pentru a dezvolta abilități de auto-reprezentare în rândul persoanelor cu dizabilități intelectuale), colaborare *sau networking* (crearea unei platforme pentru auto-reprezentanți din diferite țări pentru a se conecta, a-și împărtăși experiențele și a se sprijini reciproc), reprezentare *sau advocacy* (asigurarea că vocile auto-reprezentanților sunt auzite în procesele de luare a deciziilor la nivel european) (EPSA ©2024; Cojocaru și Malcoci 2024, p. 217).

Mișcarea de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități a parcurs un drum semnificativ începând cu originile sale la sfârșitul anilor 1960. De la primele cluburi de auto-reprezentare și conferințe organizate în Suedia, până la apariția a sute de grupuri la nivel global, acest demers a contribuit la transformarea fundamentală a modului în care persoanele cu dizabilități intelectuale sunt percepute și integrate în societate. Un rol esențial în conturarea mișcării de auto-reprezentare l-a avut principiul solidarității, care subliniază că auto-reprezentarea nu este doar un efort individual, ci o luptă colectivă pentru incluziune și justiție (Bulgaru și Bulgaru 2024).

În unele țări, auto-reprezentarea a fost inclusă în prioritățile de finanțare ale guvernelor centrale. În acest mod, guvernele și-au asumat responsabilitatea de a crea condiții în care auto-

reprezentarea poate să se dezvolte, acest fapt fiind în concordanță cu obiectivele lor de incluziune socială (Buchanan și Walmsley 2006; Cojocaru și Malcoci 2024, p. 218).

Principiile fundamentale ale mișcării de auto-reprezentare precum autonomia, autodeterminarea și demnitatea riscului, au contestat abordările paternaliste din trecut și au pus accent pe capacitatea persoanelor cu dizabilități intelectuale de a-și lua propriile decizii și de a-și controla viețile (Cojocaru și Malcoci 2024, p. 219).

Potrivit lui Brunk, progresul remarcabil al auto-reprezentării în rândul persoanelor cu dizabilități intelectuale poate fi înțeles prin analizarea conflictului dintre două aspecte fundamentale. Pe de o parte, exista o construcție socială preexistentă a dizabilității care perpetua o viziune de inferioritate și segregare a acestor persoane în societate. Pe de altă parte, în același interval de timp, a apărut o nouă ideologie și practică care promova egalitatea și integrarea persoanelor cu dizabilități. Acest conflict a devenit deosebit de accentuat în anii '70, generând atât motivație, cât și un cadru propice care a susținut dezvoltarea mișcării de auto-reprezentare (Brunk 1991, p.10).

Exemplele și practicile internaționale de auto-reprezentare au inspirat și au servit drept model pentru inițiative similare în Republica Moldova, ajutând formarea și dezvoltarea grupurilor și programelor de auto-reprezentare locale. Mișcarea de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități intelectuale din Republica Moldova, inspirată de modelele internaționale, se află în stadii incipiente. Un prim efort a fost inițiat de Î.P. Keystone Moldova, în cadrul proiectelor ”Implicare prin acțiuni de advocacy și auto-reprezentare” (derulat în perioada 2014 - 2018) și ”Self-advocacy 2.0” (derulat în perioada 2019 - 2021) cu suportul IM Swedish Development Partner – Reprezentanța în Republica Moldova. În 2014, această organizație a înființat primul grup de auto-reprezentare în contextul dezinstituționalizării persoanelor cu dizabilități din centrele rezidențiale. Membrii grupului erau câțiva bărbați cu dizabilități intelectuale, care treceau la traiul în comunitate după decenii petrecute în instituții rezidențiale de tip închis. Grupul a fost conceput pentru a sprijini dobândirea abilităților de autodeterminare și auto-reprezentare, pentru a facilita tranziția spre un trai independent în comunitate. Prin inițierea grupurilor de auto-reprezentare, I.P. Keystone Moldova a planificat și implementat un program de dezvoltare și consolidare a unei rețele naționale neformale de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități în Republica Moldova (Cojocaru și Malcoci 2024, p. 218).

”Deși există legi care permit persoanelor cu dizabilități să își revendice drepturile, să participe la luarea deciziilor și să beneficieze de condiții egale pentru a se bucura de toate drepturile omului, nivelul participării lor și capacitatea de a influența societatea în care trăiesc sunt foarte scăzute. Nivelul lor de autodeterminare și auto-reprezentare este slab. Majoritatea acestora depind de familiile lor, de persoanele de suport și nu au cunoștințele și

încrederea necesare pentru a-și revendica drepturile, a influența factorii de decizie și a aduce schimbări. În acest context, Keystone Moldova a dezvoltat un program de împuternicire pentru persoanele cu dizabilități, având ca scop "creșterea" auto-reprezentanților care ar putea pleda pentru respectarea și promovarea drepturilor acestui grup." IA, expert _1

Rezultatele activităților acestui grup au demonstrat un impact pozitiv asupra capacităților de auto-reprezentare ale membrilor săi, cu efecte benefice semnificative asupra incluziunii lor sociale. Ca urmare, modelul a fost extins prin replicarea grupurilor similare în diverse regiuni ale țării. Astfel, în 2016, existau deja peste 15 grupuri de auto-reprezentare, cu membri din diferite raioane ale țării. Aproximativ 150 persoane cu diferite dizabilități, provenind din medii diferite (instituții și comunități, rurale și urbane), cu vârste cuprinse între 18 și 35 de ani, constituiau membrii grupurilor de auto-reprezentare (Cojocaru și Malcoci 2024; p. 218).

Pe parcursul a doi ani, grupuri din mai multe raioane au inițiat schimburi de vizite și organizarea de întâlniri, culminând într-o conferință națională la Chișinău, pe 20 decembrie 2016, cu genericul „Ascultă-mă! Am și eu ceva de spus.”. Scopul conferinței a fost discutarea problemelor cu care se confruntă persoanele cu dizabilități intelectuale din Republica Moldova și împărtășirea bunelor practici în materie de auto-reprezentare. Conferința a marcat prima articulare organizată a unei dorințe de autodeterminare la nivel național, prin semnarea unei rezoluții pentru crearea rețelei naționale a auto-reprezentanților din Republica Moldova. Caracterul inedit al conferinței a constatat în faptul că persoanele cu dizabilități intelectuale au participat în toate aspectele planificării, organizării și facilitării conferinței, fiind ajutate de persoane de suport într-un mod care să încurajeze dezvoltarea abilităților și a liderilor printre auto-reprezentanți. Această practică a devenit obișnuită, conferințele fiind organizate anual și servind ca sursă de inspirație pentru formarea altor grupuri de auto-reprezentare în întreaga țară (Keystone Moldova 2020, Cojocaru și Malcoci 2024; p. 218).

În ciuda eforturilor de a încuraja unirea grupurilor de auto-reprezentare pentru formarea unei organizații naționale reprezentative, acest demers a întâmpinat anumite provocări. Gradul redus al pregătirii persoanelor cu dizabilități intelectuale de a se organiza într-o structură formalizată (nivel insuficient de maturitate), lipsa sprijinului din partea autorităților publice, insuficiența resurselor financiare, dar și rivalitățile interne între organizațiile care au sprijinit crearea grupurilor, au contribuit la faptul că acestea există într-o relativă izolare unele față de altele. Aceste aspecte ridică problema durabilității și sustenabilității rețelei de auto-reprezentare în Republica Moldova (Cojocaru și Malcoci 2024, p. 218).

”Deși s-au făcut eforturi pentru a sprijini grupurile de auto-reprezentare să se consolideze într-o organizație națională care să le reprezinte mai bine, procesul s-a dovedit complicat. Persoanele cu dizabilități intelectuale nu sunt pregătite să se organizeze într-un mod independent, nu au suficiente resurse financiare etc. Din aceste motive, grupurile deja create și susținute rămân separate și nu colaborează suficient, ceea ce pune în pericol succesul pe termen lung al rețelei de auto-reprezentare.” IA, expert

În Republica Moldova, rolul principal în formarea și dezvoltarea grupurilor a fost preluat de către organizații externe dedicate sprijinirii acestor persoane. Prin urmare, grupurile de auto-reprezentare au fost constituite în cadrul OSC și sunt, de obicei, mixte, cu membri care se întâlnesc regulat pentru a discuta aspecte legate de drepturile persoanelor cu dizabilități și strategii de revendicare a acestor drepturi prin auto-reprezentare. Aceste grupuri nu sunt complet autonome, fiind ghidate de persoane de suport. Acestea au un rol central în menținerea activităților de abilitare, socializare și auto-reprezentare, asigurând că grupurile funcționează eficient și răspund nevoilor membrilor lor. Persoanele de suport au fost pregătite în lucrul cu auto-reprezentanții, astfel încât să poată oferi asistență de calitate acestora în eforturile lor de auto-reprezentare și pledoarie pentru drepturile persoanelor cu dizabilități. Prin urmare, dinamica grupurilor și modalitatea de organizare sunt stabilite de persoanele de suport (Cojocaru și Malcoci 2024, p. 219).

”Grupurile de auto-reprezentare sunt ghidate de persoane de suport. Modul în care grupurile sunt organizate și activitățile lor sunt determinate de persoanele de suport.” DFG, persoană de suport

Grupurile de auto-reprezentanți nu sunt omogene, manifestând diferențe semnificative în termeni de autodeterminare și capacitate de auto-reprezentare, atât în interiorul grupurilor, cât și între grupuri. Astfel, dacă unele persoane cu dizabilități intelectuale au atins un nivel de independență care le permite să trăiască pe cont propriu și să își întemeieze familii, altele necesită sprijin coordonat continuu (Cojocaru și Malcoci 2024, p. 219).

De asemenea, modalitatea în care grupurile de auto-reprezentanți sunt organizate și funcționează în raioane, variază semnificativ. Unele grupuri funcționează independent, desfășurând activități și socializând în locații publice deschise, în timp ce altele sunt relativ dependente de facilitățile oferite de instituții publice, cum ar fi centrele de zi, sau de resursele OSC locale (Cojocaru și Malcoci 2024, p. 219).

În evoluția lor, grupurile de auto-reprezentare au parcurs un traseu complex, trecând inițial prin activități bazate pe dezvoltarea autodeterminării și instruire în domeniile drepturilor persoanelor

cu dizabilități, egalității și nediscriminării. Pe măsură ce membrii grupurilor au consolidat aceste abilități, au început să desfășoare acțiuni de auto-reprezentare și advocacy. Primele inițiative în acest sens au inclus utilizarea instrumentelor de photovoice și interviu narativ de tip povestea vieții, care s-au dovedit a fi eficiente în promovarea mesajelor lor și în sensibilizarea opiniei publice. Metoda photovoice a permis persoanelor cu dizabilități intelectuale să folosească fotografiile pentru a împărtăși aspecte importante ale vieții lor cotidiene, evidențiind provocările și oportunitățile cu care se confruntă. La rândul său, interviul narativ de tip povestea vieții a permis împărtășirea de povești personale care reflectă experiențele individuale ale membrilor grupurilor de auto-reprezentare. Ulterior, auto-reprezentanții au demarat campanii de sensibilizare a opiniei publice cu privire la drepturile persoanelor cu dizabilități intelectuale, au inițiat dialog cu factorii de decizie pentru soluționarea diverselor probleme cu care se confruntă etc. (Cojocaru și Malcoci 2024, p. 219).

Evoluția mișcării de auto-reprezentare reflectă, în special, principiile teoriei participării (care subliniază importanța implicării active a persoanelor cu dizabilități intelectuale în inițiative care le afectează viața) și principiile teoriei identității sociale (care evidențiază modul în care identificarea cu un grup de auto-reprezentare poate consolida sentimentul de valoare personală și colectivă, oferind persoanelor cu dizabilități intelectuale o platformă pentru a-și exprima drepturile și a-și revendica locul în societate). Complementar, teoria valorizării rolurilor sociale explică apariția mișcării de auto-reprezentare ca reacție la lipsa rolurilor sociale valorizate. Persoanele cu dizabilități intelectuale au fost percepute mult timp doar ca beneficiari de servicii, nu ca actori activi în societate, iar mișcarea de auto-reprezentare a avut rolul de a contesta această percepție și de a revendica dreptul acestora la participare activă în procesul decizional. Mișcarea de auto-reprezentare este mai mult decât suma eforturilor individuale de auto-reprezentare; este un efort concertat pentru a crea o societate mai incluzivă și echitabilă prin abordarea problemelor sistemice și promovarea împuternicirii colective. În Moldova, acest obiectiv nu este încă realizat, deoarece lipsesc structurile și resursele necesare pentru a sprijini și coordona un astfel de efort la nivel național. Lipsa unei organizații de auto-reprezentare consolidată și a unei voci unificate ale persoanelor cu dizabilități intelectuale îngreunează abordarea problemelor sistemice și obținerea recunoașterii drepturilor acestora la nivel instituțional și societal. De asemenea, există o nevoie continuă de conștientizare și susținere din partea autorităților și a societății în general pentru a promova și a consolida mișcarea de auto-reprezentare în Republica Moldova (Cojocaru și Malcoci 2024, p. 219).

2.4. Concluzii la capitolul 2

Analiza contextului politic al Republicii Moldova, a cadrului legal național și internațional privind drepturile persoanelor cu dizabilități, precum și explorarea experiențelor și practicilor de auto-reprezentare din Uniunea Europeană și la nivel național, a oferit o mai bună înțelegere a poziționării țării noastre în acest domeniu și a direcțiilor de acțiune pentru viitor.

Legislația moldovenească se aliniază la standardele internaționale în materie de drepturi ale persoanelor cu dizabilități, oferind persoanelor cu dizabilități, inclusiv intelectuale, un cadru favorabil pentru auto-reprezentare. Deși conceptul nu este definit explicit ca un drept distinct în cadrul legal național sau internațional, auto-reprezentarea se regăsește ca un element indispensabil al principiilor fundamentale care stau la baza promovării și protejării drepturilor persoanelor cu dizabilități.

Orientarea strategică actuală de asociere cu Uniunea Europeană facilitează accesul la legislația, practicile și resursele financiare europene, care pot fi valorificate pentru a impulsiona auto-reprezentarea. Astfel, factorii de decizie pot promova participarea și auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități, asumându-și angajamentul pentru medii și informații accesibile tuturor. La rândul lor, persoanele cu dizabilități intelectuale pot folosi aceste resurse ca oportunități pentru a formula și a avansa propriile lor probleme pe agenda publică, pentru a obține sprijin și a-și consolida puterea în situații de construire a unor coaliții, și pentru a-și extinde spațiul de manevră.

Transferul de standarde, norme, valori și practici dinspre Uniunea Europeană a contribuit la conturarea unei mișcări incipiente de auto-reprezentare în Republica Moldova. Conectarea cu organizațiile și rețelele europene dedicate promovării auto-reprezentării a oferit modele de bune practici și a inspirat crearea grupurilor de auto-reprezentare în diverse raioane ale țării. Deși această mișcare se află la un stadiu incipient de dezvoltare, ea a reușit deja să participe în diverse acțiuni de pledoarie cu impact pozitiv, contribuind la reforme semnificative în domeniul dizabilității, la îmbunătățirea accesibilității, a legislației și a accesului la servicii, având un impact considerabil asupra vieții persoanelor cu dizabilități, inclusiv intelectuale, din Republica Moldova.

În același timp, în contextul social, instituțional, politic și economic actual al țării, există riscuri care amenință sustenabilitatea grupurilor de auto-reprezentare. Aceste grupuri se confruntă cu diverse provocări, cum ar fi lipsa de sprijin instituțional, resurse financiare limitate, și reticența societății față de incluziune, care pot împiedica dezvoltarea și funcționarea eficientă a grupurilor de auto-reprezentare pe termen lung. Prin urmare, sunt necesare intervenții strategice care să abordeze aceste probleme și să asigure durabilitatea și continuitatea lor.

3. AUTO-REPREZENTAREA PERSOANELOR CU DIZABILITĂȚI INTELECTUALE DIN REPUBLICA MOLDOVA DIN PERSPECTIVA INCLUZIUNII SOCIALE

În capitolele anterioare s-a realizat o analiză aprofundată a conceptelor, teoriilor și metodologiilor fundamentale legate de auto-reprezentare și incluziune socială. Acest capitol adâncește analiza prin aplicarea acestora în contextul specific al Republicii Moldova.

Capitolul contribuie direct la atingerea scopului principal al tezei – de a evalua impactul auto-reprezentării asupra incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități intelectuale. Se oferă o perspectivă detaliată asupra contextului național în care persoanele cu dizabilități exercită auto-reprezentarea, explorând provocările și soluțiile legate de acest fenomen, rezultatele auto-reprezentării, precum și direcțiile necesare pentru avansarea auto-reprezentării în Republica Moldova.

Rezultatele studiului efectuat în Republica Moldova sunt în concordanță cu datele prezentate în literatura de specialitate din alte țări, evidențiind similitudini și tendințe la nivel internațional. Această constatare sugerează o validitate crescută a concluziilor obținute.

3.1.Percepții asupra auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova în contextul incluziunii sociale

Capitolul 1.2. a oferit o diversitate de definiții ale conceptului de auto-reprezentare, acoperind un spectru larg de aspecte, printre care: comunicare, rezolvarea problemelor, luare a deciziilor și autoconștientizare. Numeroasele cercetări la nivel internațional analizează modul în care auto-reprezentarea este înțeleasă de persoanele cu dizabilități (Mineaur și alții 2017; Anderson și Bigby 2015; Gilmartin și Slevin 2010; Brunk 1991). O sursă importantă pentru înțelegerea auto-reprezentării sunt scrierile persoanelor cu dizabilități însele (Wright 2019; Zubal și alții 1997). În esență, auto-reprezentarea este definită drept abilitate a persoanei de a-și exprima punctele de vedere și de a-și dezvolta competențele necesare pentru a fi mai autonomă și în controlul propriei vieți (Goodley și alții 2012; Atkinson 2002; Callus 2013).

În contextul prezentei teze de doctor, a fost analizat modul în care auto-reprezentarea este înțeleasă în Republica Moldova. În acest sens, au fost colectate opiniile persoanelor cu dizabilități, a reprezentanților OSC active în domeniul dizabilității membre ale AOPD, persoanelor de suport ale grupurilor de auto-reprezentare și membrilor familiilor lor.

Auto-reprezentarea are diverse semnificații pentru persoanele cu dizabilități intelectuale, bazate atât pe propriile lor experiențe, cât și pe opiniile lor despre ceea ce înseamnă auto-reprezentarea. În înțelegerea persoanelor cu dizabilități, a fi auto-reprezentant înseamnă:

"Să-mi spun părerea.", "Să-mi exprim gândurile", "Să crezi în propriile păreri"; "Să-mi cunosc drepturile."; "Să-ți cunoști problemele și să găsești soluții pentru a le rezolva. Nimeni nu știe mai bine decât noi problemele cu care ne confruntăm.", "Să mă bazez pe propriile forțe. Să nu contez doar pe părinți sau persoana de suport.", "Să fii propriul avocat.", "Să-ți dai seama că schimbările vin de la tine."; "Să fiu responsabil [pentru viața mea].", "Să nu lași pe nimeni să ia decizii în locul tău."; "Să fiu activ.", "Să-ți demonstrezi abilitățile."; "Când pot avea propria casă, familie, copii, loc de muncă." (Keystone Moldova).

"Pentru mine auto-reprezentarea este ... Iată vă dau un exemplu. Eu am nevoie de un scaun, pentru că, câteodată, nu pot sta mult în picioare. I-am spus angajatorului de asta. Angajatorul s-a dus, a chemat altă persoană care se ocupă cu așa chestii și i-a spus: "Vă rog frumos, faceți pentru bărbatul ăsta ca el să poată lucra." Și mi-a acceptat dorința care am avut-o." IA, auto-reprezentant_1

"Pentru mine auto-reprezentarea e... un grup de persoane cu dizabilități... care sokoate toate drepturile persoanelor cu dizabilități. Adică auto-reprezentarea este că vrem să fim în rând cu toată lumea." IA, auto-reprezentant_1

Sintetizând "definițiile" persoanelor cu dizabilități intelectuale, auto-reprezentarea este înțeleasă prin prisma diferitor aspecte: exprimare a opiniilor și gândurilor proprii, cunoaștere și revendicare a drepturilor, soluționare a problemelor și autonomie, activism, responsabilitate personală pentru propria viață. Aceste "definiții" subliniază interconexiunea dintre auto-reprezentare și autodeterminare. De asemenea, acestea arată cum vocile care anterior nu erau auzite, se exprimă acum despre dorința de a face propriile alegeri, de a lua propriile decizii, de a-și asuma responsabilitatea pentru propriile vieți.

Persoanele de suport ale grupurilor de auto-reprezentare și părinții persoanelor cu dizabilități intelectuale, care au fost sau sunt membri ai grupurilor de auto-reprezentare, adaogă acestor înțelesuri pe cel de *"modalitate a persoanelor cu dizabilități de a ieși din umbră"*.

În Republica Moldova, organizațiile societății civile sunt cele care sprijină persoanele cu dizabilități intelectuale în procesul de devenire ca auto-reprezentanți. Prin urmare, opiniile acestui grup de asemenea a fost luat în considerare în identificarea percepțiilor cu privire la auto-reprezentare. Astfel, din 35 OSC, 78% sunt familiarizate cu noțiunea de auto-reprezentare. În percepția acestor organizații, auto-reprezentarea înglobează trei aspecte esențiale: capacitatea persoanelor cu dizabilități intelectuale de a vorbi în nume propriu și de a-și exprima propriile nevoi și interese, abilitatea

persoanelor cu dizabilități intelectuale de a lua decizii cu referire la diferite aspecte care le afectează viața, și capacitatea persoanelor cu dizabilități intelectuale de a-și promova drepturile în societate.

Fiecare a cincea organizație din țară, specializată în domeniul drepturilor persoanelor cu dizabilități, nu cunoaște termenul auto-reprezentare. În acest context, se prezumă faptul că acestea pot subestima rolul auto-reprezentării în activitățile și politicile lor, dar și beneficiile pe care auto-reprezentarea le-ar avea pentru persoanele cu dizabilități intelectuale și incluziunea lor socială. Totodată, aceasta ar putea afecta capacitatea organizațiilor de a fi voci puternice și incluzive în promovarea drepturilor persoanelor cu dizabilități, în general, și a celor cu dizabilități intelectuale, în mod particular.

Analiza percepțiilor a arătat că auto-reprezentarea aduce beneficii semnificative pentru persoanele cu dizabilități intelectuale. Prin auto-reprezentare, aceste persoane își pot îmbunătăți viața, având mai multă putere de a-și exprima nevoile, dorințele și drepturile. Cu toate acestea, se subliniază că cunoașterea despre auto-reprezentare este limitată în societatea moldovenească. Familiarizarea cu auto-reprezentarea a fost posibilă doar pentru persoanele care au avut contact direct cu rețele sau programe de suport care promovează acest concept. Această situație evidențiază faptul că persoanele cu dizabilități intelectuale, dar și populația generală din Moldova, nu sunt suficient informate despre auto-reprezentare, articulând nevoia de intervenții specifice în acest sens.

Un aspect important în analiza percepțiilor privind auto-reprezentarea ține de corelarea acestora cu tipul de dizabilitate. În literatura de specialitate auto-reprezentarea este atribuită dizabilităților intelectuale. În contextul Republicii Moldova auto-reprezentarea este înțeleasă ca referindu-se la dizabilitățile intelectuale, dar și la alte tipuri de dizabilități. 22 OSC active în domeniul dizabilității, care implementează acțiuni în domeniul auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități, au menționat că acestea acoperă diferite tipuri de dizabilități: fizice – 82%, senzoriale – 64%, intelectuale și psihosociale – 73%.

”La noi persoanele cu dizabilități, indiferent de tipul de dizabilitate, nu-și cunosc drepturile, nu știu cum să le revindică, nu știu să vorbească în limbajul autorităților și instituțiilor responsabile ca să le ofere contra-argumente la poziția neobiectivă și neincluzivă. Adică nu doar cele cu dizabilități intelectuale, dar toate. Și de asta zic că auto-reprezentarea, în contextul Moldovei, este actuală pentru toate tipurile de dizabilitate.” IA, expert_2

”Dar cum rămâne cu celelalte tipuri de dizabilități [altele decât dizabilitățile intelectuale]? La noi nu-i mare diferență între persoanele cu dizabilități intelectuale și alte tipuri: majoritatea lor nu știu ce înseamnă auto-reprezentarea, nu știu cum să se auto-reprezinte. Poate în viitor vom putea face o separare între tipuri de dizabilități, dar deocamdată cred că e relevant pentru toate tipurile.” IA, expert_3

Există mai mulți factori care contribuie la formarea percepției potrivit căreia auto-reprezentarea ține de orice tip de dizabilitate. Unul dintre ei se referă la provocările comune întâmpinate de persoanele cu diferite tipuri de dizabilități în exercitarea drepturilor, accesarea serviciilor și participarea activă în societate. În Republica Moldova, persoanele cu dizabilități, indiferent de tipul acesteia, nu au avut oportunități adecvate de a învăța despre cum să-și exprime nevoile și dorințele proprii în mod independent și eficient. Situația a fost și continuă să fie exacerbată de abordarea paternalistă și hiperprotectivă a sistemelor de suport (OSC active în domeniul dizabilității, părinți, persoane de suport), care adesea preiau controlul asupra deciziilor și alegerilor persoanelor cu orice tip de dizabilitate, limitându-le astfel autonomia și dezvoltarea abilității de auto-reprezentare.

Un alt factor care influențează percepția auto-reprezentării ca fiind atribuită tuturor tipurilor de dizabilitate, nu doar celor intelectuale, are legătură cu procesul de dezinstituționalizare, inițiat în 2008 în Republica Moldova (cu aproximativ 5 decenii mai târziu decât în Occident). Începutul târziu al acestui proces a creat o nevoie urgentă și generalizată de suport pentru toate persoanele cu dizabilități, indiferent de tipul acestora. Necesitatea de a oferi sprijin și educație în auto-reprezentare pentru toate persoanele, indiferent de tipul dizabilității, a condiționat abordarea inclusivă, manifestată prin crearea unor grupuri de auto-reprezentare mixte.

O altă percepție este că persoanele cu dizabilități din zonele rurale ale țării sunt mai puțin capabile să se auto-reprezinte decât cele din mediile urbane. Această percepție este influențată de o combinație de factori, inclusiv accesul limitat al persoanelor din zonele rurale la rețele de sprijin, normele culturale tradiționale, lipsa de conștientizare și educație, constrângeri economice și inegalități în accesul la servicii și programe. În zonele rurale rețelele de sprijin, cum ar fi organizații comunitare sau grupuri de suport pentru persoanele cu dizabilități, sunt adesea insuficiente sau complet absente, limitând accesul persoanelor cu dizabilități la resursele necesare pentru dezvoltarea auto-reprezentării. Un alt factor ține de normele culturale tradiționale, care pot descuraja auto-reprezentarea și practicarea activă a acesteia. Totodată, este posibil să existe mai puțină conștientizare și înțelegere a dizabilităților în comunitățile rurale, ceea ce duce la mai puține inițiative comunitare care să sprijine auto-reprezentarea. Adicional, nivelurile mai ridicate de sărăcie și dificultăți economice în zonele rurale pot face dificilă pentru persoanele cu dizabilități și/sau familiile lor să prioritizeze și să acceseze resursele necesare pentru auto-reprezentare.

O altă percepție identificată în procesul de cercetare se referă la faptul că persoanele cu dizabilități intelectuale din instituțiile rezidențiale sunt mai puțin capabile să se auto-reprezinte decât cele din comunitate, confirmând rezultatele cercetărilor internaționale și naționale din domeniu (Heller și alții 2021; Munteanu 2014). Există mai mulți factori care explică această percepție. Instituțiile rezidențiale funcționează adesea pe baza unor programe și rutine rigide, lăsând puțin loc pentru alegeri personale. Structura puternic ierarhizată a instituțiilor poate crea dezechilibre de putere, unde rezidenții au mai puține oportunități de a-și exprima opiniile sau de a participa la procesele de luare a deciziilor. Politicile instituționale restricționează autodeterminarea și libertatea rezidenților, făcând mai dificilă practicarea auto-reprezentării de către persoanele cu dizabilități, inclusiv intelectuale. Din cauza izolării sociale, rezidenții pot avea mai puține oportunități de a interacționa cu o gamă diversă de persoane, limitându-le experiențele sociale și dezvoltarea abilităților de comunicare, esențiale pentru auto-reprezentare. Nu în ultimul rând, stigmatul asociat cu instituționalizarea poate afecta negativ stima de sine, reducând probabilitatea eforturilor de auto-reprezentare. Îmbunătățirea auto-reprezentării în mediile instituționale necesită o schimbare către abordări mai centrate pe persoană, creșterea autonomiei și integrarea mai mare în comunitate.

Potrivit unor participanți la cercetare, grupurile de auto-reprezentare din Moldova s-au format în jurul ideii de a sprijini reciproc membrii, indiferent de tipul de dizabilitate, pentru a îmbunătăți calitatea vieții și pentru a promova incluziunea socială. Aceste grupuri facilitează exprimarea opiniilor personale, cunoașterea drepturilor și promovarea auto-determinării, contribuind astfel la creșterea stimei de sine și a încrederii în propriile capacități ale participanților. În acest context, auto-reprezentarea în Republica Moldova nu se limitează doar la un anumit tip de dizabilitate, ci reflectă angajamentul și dorința de a crea o societate mai incluzivă și respectuoasă față de toate categoriile de persoane cu dizabilități, indiferent de natura lor.

Prezentul sub-capitol reflectă principiile teoriei construcționismului social, care evidențiază faptul că înțelegerea auto-reprezentării este construită social, fiind modelată de cadrele culturale și de dinamica relațiilor de putere din societate. De asemenea, sunt reflectate principiile teoriei identității sociale, demonstrând cum modul în care apartenența la un grup social – în acest caz, grupurile de auto-reprezentare – influențează percepțiile despre sine și despre ceilalți. Complementar, teoria valorizării rolurilor sociale explică modul în care statutul persoanelor cu dizabilități este influențat de rolurile sociale pe care le dețin. Percepute tradițional ca beneficiari pasivi ai serviciilor sociale,

persoanele cu dizabilități își revendică, prin auto-reprezentare, roluri valorizante, contribuind la schimbarea percepțiilor sociale și la promovarea incluziunii reale.

În concluzie, percepțiile persoanelor cu dizabilități intelectuale, ale persoanelor de suport și ale reprezentanților OSC asupra auto-reprezentării sunt, în general, consistente cu sensul noțiunii de auto-reprezentare. Acestea reflectă aspecte esențiale ale auto-reprezentării, precum exprimarea liberă a opiniei personale și afirmarea propriilor perspective, subliniind importanța auto-cunoașterii, responsabilității personale, participării active și altor trăsături fundamentale ale auto-reprezentării. Percepțiile analizate asupra auto-reprezentării confirmă faptul că auto-reprezentarea are un impact benefic asupra vieților persoanelor cu dizabilități intelectuale. Cu toate acestea, cunoașterea despre auto-reprezentare este limitată și adesea apare doar atunci când cineva interacționează cu rețele de suport care promovează această practică. Aceasta arată că societatea moldovenească, inclusiv persoanele cu dizabilități intelectuale, nu sunt conștiente de importanța și beneficiile auto-reprezentării decât dacă sunt expuse la aceste rețele sau programe specializate. De aici rezultă nevoia de a educa atât persoanele cu dizabilități, cât și alți actori (cum ar fi profesioniștii, autoritățile și populația generală) despre ce este auto-reprezentarea și de ce este importantă. Informarea și educarea corectă pot ajuta la dezvoltarea unor percepții pozitive și corecte despre auto-reprezentare, ceea ce va contribui la o mai bună incluziune socială și la îmbunătățirea calității vieții persoanelor cu dizabilități, în general, și cu dizabilități intelectuale, în special.

3.2. Bariere în auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități intelectuale din Republica Moldova

În literatura de specialitate se menționează că mișcările de auto-reprezentare se află într-o fază incipientă, iar dinamica activismului și implicării civice este lentă. Această afirmație este valabilă și în cazul Republicii Moldova, fiind confirmată de rezultatele cercetării asupra auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități intelectuale și impactul acesteia asupra incluziunii sociale.

Potrivit rezultatelor cercetării realizate în țara noastră, provocările cu care se confruntă persoanele cu dizabilități în a se auto-reprezenta sunt multiple. Există numeroase bariere care pot limita capacitățile și posibilitățile persoanelor cu dizabilități, mai ales intelectuale, de a-și face auzite vocile și de a-și exercita drepturile într-un mod egal și autentic. Acestea pot fi clasificate în externe (provenite din mediu și structurile sociale) și de ordin personal (care țin de specificul dizabilității persoanei și rezultă din experiențele personale ale acesteia) (Cojocaru 2023).

Barierile de ordin **personal** pot fi de natură psihologică, cognitivă și comportamentală, și pot limita dorința sau capacitatea persoanei de a se auto-reprezenta. Potrivit rezultatelor obținute prin intermediul DFG și a IA, barierele de ordin personal includ: un nivel redus al încrederii în sine, cunoștințe și experiență limitate, bariere de comunicare și neputința învățată, nivel scăzut al autodeterminării. Astfel, limitările funcționale ale persoanelor cu dizabilități intelectuale pot afecta capacitatea de a realiza anumite activități la același nivel ca și persoanele fără dizabilități, ducând la sentimente de inferioritate. Atitudinile negative ale societății pot contribui la experiențe de traumă, marginalizare și devalorizare, consolidând o imagine de sine negativă. Frica de consecințele auto-reprezentării (pierderea sprijinului, respingere, răzbunare etc.) împiedică persoanele cu dizabilități intelectuale să-și facă vocile auzite. Toate acestea educă un *nivel redus al încrederii în sine*, care împiedică persoanele cu dizabilități intelectuale să se auto-reprezinte (Cojocaru 2023, p. 244).

"Mie îmi vine greu uneori să cer ajutor. Parcă cred că sunt o povară pentru alții." DFG, auto-reprezentant_1

"Eu sunt mai încrezută acum, dar încă nu mă simt sigură să discut cu autoritățile." DFG, auto-reprezentant_2

O altă barieră de ordin personal, identificată în cadrul DFG și a IA, se referă la lipsa sau insuficiența de cunoștințe relevante auto-reprezentării. Multe persoane cu dizabilități intelectuale nu sunt informate cu privire la drepturile lor, resursele și oportunitățile disponibile lor, modalitățile de accesare a acestora. Anumite dizabilități pot afecta abilitățile cognitive și procesele de învățare, făcând mai dificilă dobândirea cunoștințelor și abilităților necesare. *Lipsa / insuficiența de cunoștințe și experiență* descurajează și limitează implicarea în acțiuni de auto-reprezentare (Cojocaru 2023, p. 244).

"În teorie noi știm cum trebuie, dar totuși avem nevoie de suport. Că noi ne temem întotdeauna ca să nu facem ceva greșit. Nu știu dacă am făcut corect..., totuși nu suntem atât de pregătiți." DFG, auto-reprezentant_4

Din cauza limitărilor funcționale, persoanele cu dizabilități intelectuale pot întâmpina dificultăți în exprimarea verbală sau non-verbală a propriilor opinii și idei într-o manieră clară și eficientă (*bariere de comunicare*). Limitările funcționale pot împiedica înțelegerea mesajelor livrate de alte persoane. Aceste bariere comportamentale pot reprezenta o provocare serioasă în procesele de auto-reprezentare.

"Cumva, la mine, vocabularul nu e atât de... nu știu cum se spune. Eu spun idei, dar nu spun întotdeauna clar." DFG, auto-reprezentant_3

O altă barieră de ordin personal se referă la *neputința învățată*. Rezultatele obținute în cadrul DFG și a IA arată că persoanele cu dizabilități intelectuale care au fost dependente de sistemele de sprijin pentru o perioadă lungă de timp (familie, instituții rezidențiale etc.) pot dezvolta o lipsă de inițiativă și o reticență de a-și asuma responsabilitatea pentru propria reprezentare.

Astfel, lipsa încrederii în sine, frica de confruntare sau de reacțiile negative din partea societății, abilitățile limitate ale asertivității, lipsa de cunoștințe despre drepturi și resursele disponibile condiționează un nivel redus al auto-determinării, împiedicând capacitatea de a susține în mod eficient dorințele, nevoile, interesele, capacitatea de a participa în activități de pladoarie și auto-reprezentare (Cojocaru 2023, p. 242).

"Persoanele cu dizabilități intelectuale au nivel scăzut al autodeterminării și asta împiedică auto-reprezentarea lor în continuare. Uneori este nevoie de ani de zile ca să le formezi abilitățile de autodeterminare." IA, expert_1

Barierile **externe** pot fi de natură fizică, informațională și socială, și crează impedimente pentru participarea persoanelor cu dizabilități intelectuale în acțiuni de auto-reprezentare. Acestea includ: barierele juridice și de politici publice precum legislație discriminatorie, insuficientă sau implementată ineficient; barierele instituționale precum medii și informații inaccesibile, proceduri birocratice și complicate; impedimente educaționale care nu asigură acumularea de capital cultural suficient pentru auto-reprezentare eficientă; atitudini discriminatorii sau stigmatizare din partea societății; bariere economice care pot limita accesul la resurse necesare pentru auto-reprezentare (Cojocaru 2023; p. 239-240).

O analiză mai riguroasă a barierelor de ordin *legal și de politici* arată că aceasta se poate exprima în mai multe moduri. Unul dintre acestea se referă la existența unor prevederi legale discriminatorii care limitează direct sau indirect drepturile și/sau oportunitățile persoanelor cu dizabilități. Un exemplu în acest sens îl reprezintă prevederile legale în materie de capacitate juridică a persoanelor cu dizabilități. Astfel, constrângerile impuse de mecanismele de substituire a deciziei persoanei (tutela), limitează capacitățile persoanelor cu dizabilități intelectuale de a lua decizii și de a se auto-reprezenta, încălcând principiul etic al autorității suficiente. Acest principiu stipulează că orice formă de autoritate trebuie să fie suficient justificată și proporțională, fără a suprima autonomia persoanei în mod nejustificat. În acest sens, impunerea unor restricții generale asupra capacității juridice, fără o evaluare individualizată și fără alternative precum decizia asistată, reprezintă o utilizare disproporționată a autorității, contravenind principiilor etice ale autodeterminării și drepturilor

fundamentale ale persoanelor cu dizabilități. Cadrul legal al Republicii Moldova crează suficiente premize pentru auto-reprezentare, fiind înlăturate barierele de acest gen. Problemele rămân la nivel de implementare: nu există mecanisme de suport în luarea deciziilor (Cojocaru 2023, p. 240).

Un alt mod prin care cadrul legal poate crea impedimente în auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități intelectuale este lipsa unor prevederi legale necesare. De exemplu, lipsa de reglementare a unor cerințe și standarde de accesibilitate pentru spații publice, transport, tehnologii, comunicare și informații poate limita participarea persoanelor cu dizabilități în toate sferele vieții. Un alt exemplu relevant din perspectiva auto-reprezentării este când cadrul legal nu asigură o reprezentare adecvată a persoanelor cu dizabilități intelectuale în organismele de luare a deciziilor, în procesele legislative sau în dezvoltarea politicilor. Această lipsă de reprezentare poate duce la politici și legi care nu abordează în mod corespunzător nevoile și preocupările persoanelor cu dizabilități intelectuale (Cojocaru 2023, p. 240).

În același timp, chiar și în condițiile în care legislația unei țări respectă principiile incluziunii, egalității în drepturi și echității, pot lipsi mecanismele de implementare a cadrului legal și de politici – fapt care se soldează cu eșec în promovarea egalității de șanse, în asigurarea participării depline și includerii persoanelor cu dizabilități intelectuale în toate aspectele vieții sociale, economice și politice (Cojocaru 2023, p. 241).

Modificările legislative din Republica Moldova din ultimii ani, realizate inclusiv sub presiunea persoanelor cu dizabilități intelectuale, au creat premize pentru auto-reprezentare. Totuși schimbările în cadrul legislativ și de politici nu sunt întotdeauna susținute de voință politică la toate nivelurile și nu au condus, deocamdată, la schimbări majore la nivel instituțional, individual, atitudinal etc. Aceasta limitează oportunitățile persoanelor cu dizabilități intelectuale să se facă auzite și să-și exercite drepturile într-un mod echitabil.

O altă barieră importantă pentru auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități o constituie *accesibilitatea* mediilor fizice și virtuale, ale bunurilor și serviciilor, ale tehnologiilor informației și ale comunicațiilor (TIC). Accesibilitatea reprezintă o condiție inerentă pentru participarea deplină a persoanelor cu dizabilități în toate sferele vieții, în condiții de egalitate cu ceilalți. În ciuda faptului că principiul accesibilității este inclus în politicile și actele legislative și normative naționale, rezultatele discuțiilor focus grup și a interviurilor aprofundate demonstrează deficiențe în punerea în practică a acestuia. Infrastructură fizică (inclusiv transporturi) nu este, în general, adaptată nevoilor persoanelor cu dizabilități locomotorii. Lipsa rampelor de acces în majoritatea clădirilor publice, a lifturilor pentru

accesul la etaje superioare, toaletele ne-adaptate, locuri de parcare ne-rezervate pentru persoanele cu mobilitate redusă etc. fac dificilă angajarea în acțiuni de pledoarie cu participare fizică (Cojocaru 2023, p. 241)..

"Eu am probleme când mă duc undeva, la primărie sau la asistența socială. Ei se află la etajul doi, și mie îmi vine greu să mă urc ca să discut cu ei." DFG, auto-reprezentant_5

Carențele la nivelul accesibilității informaționale reprezintă o barieră pentru auto-reprezentarea persoanelor cu deficiențe senzoriale și/sau intelectuale. Eforturi trebuie canalizate spre asigurarea că informația este accesibilă în formate alternative precum Braille, ușor-de-citit și înțeles, audio, subtitrări, interpretare în limbaj mimico-gestual. Este necesară promovarea alfabetizării digitale care ar putea oferi posibilitatea de a accesa informații de interes și a susține eforturile de auto-reprezentare în mod eficient. Tehnologiile asistive (echipamente precum computere cu software specializate, ecrane tactile sau dispozitive de comunicare alternativă și augmentativă etc.) ar avea un rol crucial în facilitarea eforturilor de auto-reprezentare al persoanelor cu orice tip de dizabilitate. Nu în ultimul rând, este necesară respectarea standardelor internaționale de accesibilitate a paginilor web (WCAG), asigurând accesul la informații a persoanelor cu dizabilități (Cojocaru 2023, p. 241).

O provocare importantă, indentificată în cadrul DFG și a IA, este neasigurarea accesului la informațiile de interes pentru persoanele cu dizabilități intelectuale. Informațiile nu sunt, de regulă, adaptate la nivelul de înțelegere al acestei categorii de persoane. Odată ce informația nu este înțeleasă, persoanele sunt excluse de la procesele de luare a deciziilor.

Asigurarea accesibilității fizice, informaționale, procedurale, de comunicare în toate aspectele vieții, inclusiv în infrastructură, transport, servicii și tehnologie, este esențială în asigurarea oportunităților de auto-reprezentare pentru toate persoanele cu dizabilități. Prin urmare, asigurarea accesibilității trebuie să fie o preocupare continuă și evolutivă, care contribuie la crearea unui mediu inclusiv pentru toți. Rolul persoanelor cu dizabilități intelectuale ar putea fi crucial în acest sens, acestea putând participa la etapele de planificare a evenimentelor, politicilor etc., de dezvoltare de produse și servicii, și de evaluare continuă a măsurilor de accesibilitate (Cojocaru 2023, p. 242).

Potrivit rezultatelor DFG și a IA, un impediment instituțional pentru auto-reprezentare se referă la lipsa unor *programe educaționale* dedicate cultivării abilităților de autodeterminare și auto-reprezentare în rândul persoanelor cu dizabilități intelectuale. Generațiile actuale de persoane (în special adulți) cu dizabilități intelectuale nu au avut context favorabil pentru a învăța abilitățile de autodeterminare și auto-reprezentare (or schimbările în domeniul dizabilității au început relativ recent în Republica Moldova). Absența unor asemenea programe limitează oportunitățile de acumulare de

cunoștințe și experiență necesare pentru a se implica în revendicarea drepturilor și pentru a se auto-reprezenta eficient.

"Ar fi bine să existe programe. Elementar, la Universitatea Pedagogică, la Universitatea de Stat, acolo unde se pregătesc profesori, asistenți sociali, psihologi și așa mai departe. De ce să nu le faci niște programe în care să le vorbești despre dizabilitate, despre auto-reprezentare, egalitate, nediscriminare? În felul acesta vor veni generații noi de profesori care s-ar duce în școli și s-ar uita cu alți ochi la dizabilitate. Și de aici s-ar începe schimbările. Asta nu va fi mâine - poimâine, probabil nici peste 10, 20, 30 de ani. Dar oricum mișcare o să fie." DFG, părinți

O barieră importantă în procesele de auto-reprezentare o constituie *atitudinile stigmatizante* ale societății în raport cu persoanele cu dizabilități. Potrivit participanților în cadrul DFG și a IA, stigma și prejudecățile din partea societății pot eroda încrederea și stima de sine ale persoanelor cu dizabilități intelectuale. Odată internalizate percepțiile și convingerile negative, acestea pot simți că nu sunt suficient de capabile să își apere drepturile și nevoile. Atitudinile reprobatoare crează frica de a fi judecate și respinse. Astfel, anticipând atribuirea de etichete în cazul în care își exprimă punctele de vedere, persoanele cu dizabilități aleg să tacă sau să ascundă experiențele lor reale. Fiind conștienți de stereotipurile negative asociate identității lor, persoanele cu dizabilități intelectuale pot simți presiunea de a se conforma acestor stereotipuri sau de a evita comportamente care le contestă. Această amenințare poate împiedica auto-reprezentarea prin limitarea voinței indivizilor de a-și exprima perspectivele și nevoile unice. Atitudinile stigmatizante contribuie la faptul că persoanele cu dizabilități intelectuale se confruntă adesea cu marginalizare și excludere socială. Această izolare poate face mai dificilă găsirea rețelelor de suport, aliaților sau unui sentiment de apartenență, elemente esențiale pentru o auto-reprezentare eficientă. Fără o comunitate de sprijin, indivizii pot simți că sunt izolați și nu au puterea de a contesta practici discriminatorii sau de a-și revendica drepturile (Cojocaru 2023, p. 242).

"Oamenii se uită cu ochi răi la noi, persoanele cu dizabilități. Și asta, cum să spun, e o problemă." DFG, auto-reprezentant_3

"Mai sunt persoane în societate care trăiesc așa, cu ochii negativi, dar eu oricum sunt optimist." DFG, auto-reprezentant_4

În Republica Moldova, de aproape un deceniu sunt întreprinse eforturi periodice de măsurare a egalității și nediscriminării. Sunt măsurate atitudinile și percepțiile populației generale cu privire la diferite grupuri minoritare și/sau marginalizate din țară, printre care inclusiv persoanele cu dizabilități mintale și intelectuale. Nivelul de acceptare al grupurilor a fost măsurat prin Indicele Distanței Sociale

(IDS), cu ajutorul scalei de distanță socială Bogardus. Pe scala distanței sociale, cel mai înalt grad de acceptare a unui grup minoritar ia valoarea 0 (zero), iar cel mai mic grad de acceptare ia valoarea 6 (șase). Persoanele cu dizabilități mintale și intelectuale fac parte din categoria grupurilor minoritare cu cel mai mare grad de neacceptare, alături de persoanele LGBT, persoanele care trăiesc cu HIV, persoanele fost deținute, de religie musulmană, de etnie romă și altele.

Rezultatele măsurărilor din ultimii ani (perioada 2015 - 2022) arată că valorile IDS pentru persoanele cu dizabilități mintale și intelectuale sunt în general mai mari decât valorile medii, ceea ce indică faptul că acest grup se confruntă cu un nivel mai ridicat de prejudecăți și discriminare în comparație cu alte grupuri minoritare (Fig. 3.1). Astfel, în anul 2015 IDS reprezenta valoarea 3.6 în cazul persoanelor cu dizabilități mentale și intelectuale, în comparație cu valoarea medie de 2.8. În anul 2018 IDS reprezenta valoarea 2.6 în cazul persoanelor cu dizabilități mentale și intelectuale, în comparație cu valoarea medie de 2.4. În anul 2021 IDS reprezenta valoarea 2.8 în cazul persoanelor cu dizabilități mentale și intelectuale, în comparație cu valoarea medie de 2.7. (Equality Council 2015; Consiliul pentru egalitate 2021).

În 2022, dintre toate grupurile minoritare, cel mai mic nivel de acceptare se atestă în raport cu persoanele cu dizabilități mintale și intelectuale. Atitudinile societății moldovenești față de aceste persoane sunt dominate de prejudecăți negative, acestea fiind considerate periculoase, inadecvate etc. Doar 7% dintre cetățeni le-au perceput pozitiv (Covrig și Cantarji 2022).

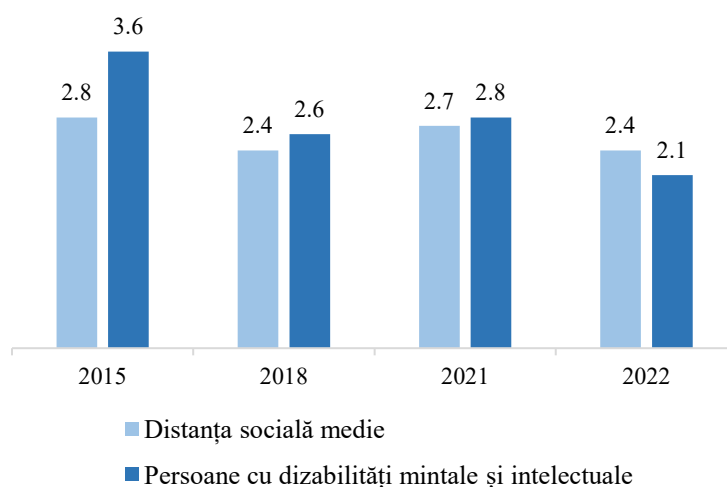

Fig. 3.1. Indicele distanței sociale în Republica Moldova (elaborat de autoare în baza datelor Consiliului pentru Egalitate 2021 și 2022).

Rezultatele DFG arată că percepția generală despre persoanele cu dizabilități intelectuale este că nivelul lor de înțelegere nu este suficient pentru a face judecăți de valoare, pentru a lua decizii corecte, pentru a-și controla propriile vieți etc. În contextul dezvoltării politicilor publice în domeniul dizabilității, această percepție vine din partea factorilor de decizie care formulează politici, creează bunuri și servicii pentru persoanele cu dizabilități intelectuale. În plus, există o rezistență din partea autorităților la eforturile oricăror grupuri de advocacy de a aduce pe agenda publică anumite probleme. La rândul lor, auto-reprezentanții nu se consideră ”luați în serios” din cauza dizabilității lor, chiar dacă în ultimii ani percepția față de ei s-a schimbat spre bine.

”Autoritățile nu iau în serios persoanele cu dizabilități. Se fac doar că îi ascultă, dar până la urmă nu țin cont de părerea lor.” DFG, persoane de suport

Potrivit rezultatelor acelorași studii, se observă o tendință de scădere a valorii IDS pentru persoanele cu dizabilități mintale și intelectuale în perioada analizată (de la 3.6 în 2015 la 2.1 în 2022). Aceasta indică o creștere a nivelului de acceptare socială a acestui grup în rândul populației generale. Oamenii sunt mai dispuși să interacționeze cu persoanele cu dizabilități mintale și intelectuale. Această tendință se explică prin eforturile OSC active în domeniul dizabilității de a promova imaginea pozitivă a persoanelor cu dizabilități în societate, dar și prin acțiunile de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități intelectuale însele.

Deși există o tendință generală de îmbunătățire, se observă unele fluctuații ale valorilor IDS de la un an la altul. Aceasta sugerează că procesul de schimbare a atitudinilor este gradual. În acest context, este important să se intensifice eforturile de conștientizare și de schimbare a atitudinilor, atât la nivel individual, cât și la nivel instituțional, inclusiv prin acțiuni de auto-reprezentare. Acțiunile de educare continuă a societății, campaniile de informare și sensibilizare a opiniei publice, dar și împuternicirea persoanelor cu dizabilități intelectuale de a-și promova și apăra drepturile pot contribui la reducerea stereotipurilor și prejudecăților și la promovarea unei atitudini pozitive față de ele. Un nivel redus de stigmatizare, la rândul său, poate contribui la încurajarea comportamentelor de auto-reprezentare.

Un alt impediment pentru auto-reprezentare îl constituie *insuficiența resurselor financiare*. Rezultatele DFG și a IA arată că în condițiile unor resurse financiare limitate, persoanele aleg să prioritizeze nevoile de bază (precum alimentație, sănătate), în defavoarea celor de formare a unor cunoștințe și abilități care să-i ajute în revendicarea drepturilor. Constrângerile financiare limitează opțiunile persoanelor cu dizabilități intelectuale în accesarea oportunităților de informare, educație și dezvoltare personală, făcând dificilă obținerea de cunoștințe și abilități necesare pentru o auto-

reprezentare eficientă la nivel individual. Totodată, auto-reprezentarea ca mișcare este posibilă doar în contextul unor rețele de sprijin social. Constrângerile financiare pot izola indivizii, reducându-le oportunitățile de a se conecta cu colegi care îi susțin sau mentori care îi pot ghida în eforturile lor de advocacy. Resursele financiare limitate fac dificil accesul la rețelele profesionale de auto-reprezentare (precum cele europene sau internaționale), împiedicând capacitatea auto-reprezentanților de a căuta și a găsi sprijin, și de a construi alianțe la scară mai largă. Fără finanțare adecvată, organizațiile persoanelor cu dizabilități și grupurile neformale ale auto-reprezentanților ar întâmpina dificultăți în operare. Până în prezent, în Republica Moldova inițiativele de creare și fortificare a grupurilor de auto-reprezentare au fost susținute din resursele financiare ale donatorilor externi, în cadrul câtorva proiecte implementate de organizațiile societății civile (Petri și alții 2020; Cojocaru 2023, p. 243-244).

O altă barieră în auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități intelectuale, identificată în cadrul DFG și a IA, se referă la *sistemele de sprijin* insuficiente sau ineficiente. Un exemplu semnificativ în acest sens este lipsa accesului la organizații și/sau la persoane de suport care nu adoptă o atitudine paternalistă în raport cu persoanele cu dizabilități, ci le oferă autonomie și le încurajează să-și exprime propriile perspective. Persoanele cu dizabilități au nevoie de suport în luarea deciziilor, iar acest lucru este cu atât mai important pentru cele cu dizabilități intelectuale. Deseori, însă, suportul este interpretat în mod eronat, manifestându-se în mod excesiv. Suportul adecvat este când persoana este ajutată să înțeleagă cum anumite decizii o pot afecta. Prin suport excesiv, însă, persoana cu dizabilități este direcționată spre a lua anumite decizii, pe care persoana de suport le crede ca fiind cele mai potrivite. Aliații și susținătorii sunt necesari pentru a sprijini eforturile de auto-reprezentare, dar forța reală trebuie să vină de la persoanele cu dizabilități însele. Deseori nu există o voce „adevărată” a persoanelor cu dizabilități (în special intelectuale), mai ales când activitatea de auto-reprezentare se desfășoară în cadrul organizațiilor active în domeniul dizabilității, serviciilor sociale etc. Astfel, există riscul ca persoanele cu dizabilități să nu aibă puterea reală de a se face auziți.

”Părinții sunt cei cu care în primul rând trebuie de lucrat ca ei să știe cum să educe abilitățile de auto-reprezentare sau să susțină inițiativele astea de auto-reprezentare la copiii lor.” DFG, persoane de suport

”Ca părinte? Să fi lucrat cineva cu noi din start, când era copilul mai mic, poate că ne schimbam și noi atitudinea. Altfel ne uitam la potențialul copiilor noștri.” DFG, părinte

”Este nevoie ca toți actorii cu care interacționează persoanele cu dizabilități să contribuie la cultivarea autodeterminării: și părinții, și persoanele de suport, și instituțiile, OSC etc. Doar în cazul unui anumit nivel al autodeterminării, acestea se vor putea auto-reprezenta.” IA, expert_1

Cercetătorii tematicii auto-reprezentării utilizează un termen pentru acest risc – *tokenism* – un termen englez, care desemnează o practică socială de a efectua acțiuni simbolice pentru incluziunea membrilor aparținând unor grupuri minoritare, subreprezentate. Din perspectiva tokenismului, reprezentanții acestor grupuri nu au o voce proprie reală, nu au o putere proprie, iar incluziunea este doar o aparență. Această stare a lucrurilor este caracteristică și în raport cu procesele de auto-reprezentare din Republica Moldova, fiind confirmată de rezultatele cercetării asupra auto-reprezentării și incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități intelectuale (Beckwith 2016; Hutton și alții 2010; Cojocaru 2023, p. 244).

Prezența în grup a persoanei de suport generează o dependență pe termen mediu. Rolul persoanei de suport în viața grupurilor de auto-reprezentanți se poate diminua treptat, pe măsură ce alte pârghii de suport sunt create în comunitate.

Cumulativ, toate aceste bariere ridică în discuție problema durabilității și sustenabilității rețelei de auto-reprezentare în Republica Moldova. Modalitatea în care au fost dezvoltate grupurile și rețeaua neformală de auto-reprezentanți în țară, este adaptată caracteristicilor peisajului social, instituțional, politic și economic al țării. Într-un mediu încă reticent incluziunii, marcat de sărăcie și lipsa pârghiilor și serviciilor comunitare, un grup de auto-reprezentanți nu se poate dezvolta organic, rolul unei persoane de suport rămânând crucial.

În contextul asigurării durabilității rețelei de auto-reprezentanți, pot fi implementate mai multe măsuri strategice, bazate inclusiv pe experiențele internaționale. Potrivit rezultatelor obținute în procesul de cercetare, una dintre aceste strategii presupune regionalizarea persoanelor de suport, prin dezvoltarea unei rețele profesionale la nivel raional sau regional, ceea ce ar asigura prezența unei persoane de suport în fiecare raion.

O altă strategie presupune transferul gradual al rolului persoanelor de suport către Instituția Avocatului Poporului – măsură care ar avea un impact bugetar minim și ar putea fi gestionată eficient de către Avocatul Poporului.

De asemenea, este importantă identificarea și capacitatea persoanelor resursă în comunități locale, care să ofere suport voluntar și punctual auto-reprezentanților, reducând astfel dependența acestora de persoanele de suport. Persoanele resursă pot include prieteni, vecini, colegi, medici locali, profesori, preoți sau alți actori comunitari.

În paralel, este necesară capacitatea și responsabilizarea OSC locale de a sprijini persoanele de suport și de a identifica și capacita persoanele resursă. Î.P. Keystone Moldova ar putea adopta rol

de „coaching” în raport cu aceste organizații, dezvoltând împreună strategii de schimbare socială și obținând finanțări în acord cu obiectivele comune.

Capacitarea liderilor auto-reprezentanți este, de asemenea, importantă, prin susținerea continuă a acestora prin instruire, facilitarea organizării de activități publice și expunerea la medii diverse. Crearea unui mecanism de comunicare la nivel național, regional și local este necesară pentru a sprijini acești lideri, iar interacțiunea cu lideri din alte țări poate contribui la dezvoltarea abilităților de liderism și sustenabilitatea rețelei de auto-reprezentanți.

O altă strategie de luat în considerare se referă la crearea unor mecanisme care să permită societății civile, inclusiv auto-reprezentanților, să participe activ la procesele decizionale legate de implementarea și monitorizarea implementării Convenției ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități. Acestea ar putea include atât mecanismele naționale de coordonare și monitorizare ale Convenției ONU (ca structuri guvernamentale), cât și organisme independente de monitorizare ale societății civile.

Explorarea barierelor privind auto-reprezentarea a făcut posibilă identificarea **factorilor care influențează eficacitatea auto-reprezentării** în contextul incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități intelectuale din Republica Moldova. Aceștia includ factorii individuali, de sistem și atitudinali.

Factorii individuali includ aspecte precum tipul și severitatea dizabilității, gradul de autodeterminare, nivelul de educație, experiența de viață, stima de sine etc. Rezultatele DFG și a IA demonstrează că persoanele cu dizabilități intelectuale accentuate și medii au mai multe șanse să dezvolte abilități de auto-reprezentare datorită gradului mai mare de autonomie și al capacității de a comunica, comparativ cu persoanele cu dizabilități severe sau multiple. Nivelurile ridicate de autodeterminare permit indivizilor să-și articuleze nevoile, să facă alegeri și să ia decizii despre propriile vieți. Aceasta implică stabilirea de obiective, elaborarea de planuri și acțiuni pentru atingerea acestor obiective. Persoanele autodeterminate, sunt mai susceptibile de a-și revendica drepturile și nevoile. Încrederea în sine și stima de sine joacă un rol important în auto-reprezentare. Persoanele care cred în propria lor valoare și abilități sunt mai susceptibile de a-și revendica drepturile și de a căuta oportunități de incluziune. Experiențele personale pozitive în eforturile de advocacy pot întări încrederea persoanei și contribui la replicarea acestora. Educația oferă cunoștințe despre drepturi, despre resurse pentru auto-reprezentare și modalități de revendicare a acestora, dar și abilități necesare pentru auto-reprezentarea eficientă Cojocaru 2023, p. 244-245).

”Foarte mult depinde de abilitățile persoanei: în ce măsură poate să ia decizii pentru sine, cât de mult are încredere în sine și mai depinde de ceea ce a învățat despre drepturile pe care le are. De asemenea, cât de încrezută se simte persoana să ceară ajutor.” DFG, persoane de suport

Factorii de sistem se referă la cadrul legislativ și politicile publice existente, practicile instituționale de furnizare a serviciilor, accesibilitatea mediului fizic și informațional, accesul la resurse și sisteme de sprijin etc. Astfel, legile și politicile adoptate de guvern, care garantează drepturi egale facilitează auto-reprezentarea. Rezultatele DFG și a IA arată că aplicarea eficientă a acestor legi și practicile instituționale favorabile, cum ar fi oferirea de asistență personalizată și acces la informații relevante, asigură faptul că persoanele au sprijinul legal necesar pentru a se auto-reprezenta. Programele de formare și dezvoltare a capacităților pot contribui la educarea și cultivarea abilităților de auto-reprezentare. Accesibilitatea mediului fizic (spații publice, clădiri, transport) și informațional elimină barierele de participare activă în societate, creând oportunități pentru auto-reprezentare eficientă. Accesul la tehnologii asistive și instrumente adaptive sporește independența și capacitatea de auto-reprezentare. De asemenea, accesul la resurse și sisteme de sprijin, cum ar fi familiile și persoanele de suport, grupurile de sprijin, echipamente asistive și resurse financiare, este crucial pentru susținerea eforturilor de auto-reprezentare. Astfel, persoanele de suport joacă un rol important în ajutarea persoanelor cu dizabilități intelectuale să înțeleagă și să navigheze diverse situații, să-și exprime nevoile și dorințele și să participe activ în comunitate. Aceste persoane pot oferi asistență în interpretarea informațiilor complexe, în luarea deciziilor și în comunicare.

”Când avem acces la informații, la transport și la tehnologii, putem participa mai bine în societate și putem să ne apărăm drepturile.” DFG, Auto-reprezentanți_1

Opiniile exprimate în cadrul DFG și a IA demonstrează că *factorii atitudinali* sunt la fel de importanți în modelarea mediului pentru auto-reprezentare. O societate care valorizează diversitatea și incluziunea creează un mediu în care auto-reprezentarea este încurajată și sprijinită. Atitudinile pozitive ale societății față de persoanele cu dizabilități intelectuale, recunoscând capacitățile și contribuțiile acestora, promovează o cultură a acceptării și a împuternicirii. Prezența modelelor de persoane cu dizabilități intelectuale care au reușit în auto-reprezentare poate inspira și motiva pe alții. Acești indivizi pot oferi îndrumare, împărtăși experiențe și oferi sfaturi practice despre strategii eficiente de auto-reprezentare. Exemple servesc studiile de caz (Anexa 9 și Anexa 10).

”Atitudinile oamenilor sunt foarte importante pentru ca noi [persoanele cu dizabilități intelectuale] să ne putem reprezenta. Dacă societatea ne acceptă și ne sprijină, putem să ne exprimăm mai ușor.” DFG, auto-reprezentanți_2

Factorii care influențează pozitiv auto-reprezentarea sunt interdependenți. Prin îmbunătățirea factorilor personali (cum ar fi autodeterminarea, educația și încrederea în sine), sprijinirea factorilor sistemici (cum ar fi legislația, accesibilitatea și rețelele de sprijin) și promovarea atitudinilor sociale pozitive, se pot crea premise pentru o auto-reprezentare eficientă a persoanelor cu dizabilități intelectuale. Acest lucru, la rândul său, promovează incluziunea socială, egalitatea și bunăstarea generală a acestora.

Constatările prezentului sub-capitol s-au fundamentat pe mai multe teorii științifice, printre care teoria dizabilității (demonstrând că barierele sociale, instituționale și atitudinale limitează participarea persoanelor cu dizabilități), teoria puterii (evidențiind că dezechilibrele de putere dintre persoanele cu dizabilități și ceilalți actori sociali limitează accesul acestora la resurse și decizii), teoria participării (evidențiind că excluderea persoanelor cu dizabilități din procesele de luare a deciziilor reprezintă o barieră majoră pentru auto-reprezentare). Complementar, teoria valorizării rolurilor sociale explică modul în care lipsa accesului la roluri sociale valorizate contribuie la marginalizarea persoanelor cu dizabilități intelectuale. Barierele auto-reprezentării nu sunt doar de natură structurală, ci și de percepții, fiind perpetuate de viziuni care plasează persoanele cu dizabilități intelectuale în roluri pasive, limitându-le oportunitățile de participare activă.

În concluzie, barierele în auto-reprezentare nu doar limitează participarea activă și egală în societate a persoanelor cu dizabilități, ci și restricționează accesul acestora la drepturile lor fundamentale. În același timp, în identificarea barierelor, s-a reușit evidențierea factorilor pozitivi care influențează eficacitatea auto-reprezentării. Acești factori pot contrabalansa impactul negativ al obstacolelor și pot îmbunătăți semnificativ capacitatea persoanelor cu dizabilități de a-și exprima nevoile și de a se implica în procesele decizionale.

În acest context, este imperativă adoptarea unor strategii care nu doar să elimine barierele, ci și să fortifice și valorifice elementele favorabile, asigurând tuturor persoanelor cu dizabilități oportunitatea de a-și exercita pe deplin dreptul la auto-reprezentare și contribuind astfel la o societate mai inclusivă și echitabilă.

3.3.Sisteme de suport în auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități intelectuale din Republica Moldova

Sistemele de suport joacă un rol esențial în promovarea auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități intelectuale și se referă la resursele umane și materiale care facilitează participarea activă

a acestora în diverse domenii ale vieții. Sistemele de suport cuprind o gamă largă de resurse care oferă sprijin emoțional, practic, informațional și financiar persoanelor cu dizabilități intelectuale. Ele pot fi formale, referindu-se la organizații, instituții publice și programe specializate sau informale, incluzând familia și prietenii (Agran și alții 2014; Smith și alții 2020).

Prezenta teză recunoaște existența și importanța sistemelor de suport pentru auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități intelectuale. Cu toate acestea, teza nu își propune să exploreze acest aspect în detaliu, în schimb, ea urmărește să ofere o privire generală asupra acestor resurse și să evidențieze rolul lor în contextul grupurilor de auto-reprezentare din Republica Moldova. Totodată, teza subliniază necesitatea pentru viitoarele cercetări de a investiga mai profund acest aspect.

Prezentul sub-capitol a fost analizat prin prisma mai multor teorii. Teoria autodeterminării subliniază importanța autonomiei și a capacității persoanelor cu dizabilități de a lua decizii proprii, iar sistemele de suport joacă un rol esențial în crearea unui mediu care facilitează această autonomie. Teoria participării evidențiază că implicarea activă în procesele decizionale depinde de existența unor mecanisme care sprijină accesul egal la resurse și oportunități. Complementar, teoria valorizării rolurilor sociale arată că persoanele cu dizabilități pot ocupa roluri sociale valorizate atunci când au acces la sisteme de suport eficiente, cum ar fi rețelele de sprijin, educația incluzivă și politicile care promovează participarea activă.

Experiența internațională arată că auto-reprezentarea este, în mare parte, susținută și promovată de către **organizațiile societății civile**, active în domeniul dizabilității, prin intermediul grupurilor de auto-reprezentare. Un rol esențial în acest context le revine persoanelor de suport ale grupurilor. Persoana de suport este un facilitator care împuternicește indivizii să se exprime și să-și revendice drepturile, asigurând un echilibru între oferirea de asistență și promovarea autonomiei. Potrivit lui Shoultz B., persoana de suport (numită ”consilier”) are menirea de a ajuta grupul de auto-reprezentare, în timp ce grupul trebuie să fie auto-direcționat, cu activități bazate pe dorințele și ideile membrilor săi, nu ale consilierului. Rolul consilierului trebuie să fie evolutiv, pe măsura dezvoltării auto-reprezentanților și achiziționării de noi cunoștințe și abilități. Astfel, în etapa de înțiere a grupului, consilierii se concentrează pe oferirea de sfaturi, realizarea întâlnirilor și coordonarea grupului. Odată cu maturizarea grupului, rolul consilierului devine unul de sprijin, încurajând și oferind cât mai multă independență. În faza inițială, dezvoltarea grupurilor de auto-reprezentare depinde în mare măsură de sprijinul oferit de persoanele de suport. Pe măsură ce sprijinul inițial se diminuează, grupurile devin mai autonome și apare necesitatea ca ele să colaboreze pentru a-și susține

reciproc activitatea, a împărtăși resurse și a-și consolida eforturile comune de auto-reprezentare (Shoultz 1997; Cone 2000, p.44; Šiška 2006).

”Eu înainte vorbeam mai greu. De exemplu, în public, eu nu puteam să vorbesc. Nu că nu puteam, dar aveam emoții. Dar, cu ajutorul grupului și a persoanei de suport, eu m-am dezvoltat și am început să fiu mai dezghețată. Adică pot să vorbesc mai ușor.” DFG, auto-reprezentant_2

Domeniile de competență ale persoanei de suport includ: facilitarea proceselor de grup, capacitatea de a fi un instructor competent, cunoștințe despre și angajament față de auto-reprezentare, acces la resursele comunitare, cunoștințe despre sistemele de servicii, abilități de rezolvare a problemelor și gestionare a conflictelor, abilități de dezvoltare a planurilor de acțiune și redactare a granturilor (Cone 2000, p.44).

Consilierul trebuie să fie atent să nu preia controlul proceselor de luare a deciziilor în cadrul grupului de auto-reprezentare pe care îl sprijină. În acest sens, sunt necesare programe de instruire instituționalizate și continue, care să integreze aspectele relaționale și etice ale acestui proces. Acest lucru implică recunoașterea relațiilor de reciprocitate în cadrul auto-reprezentării și includerea atât a auto-reprezentanților, cât și a persoanelor de suport în crearea și implementarea programelor de formare (Brunk 1991, p. 22; Tilley și Chapman 2013).

O altă resursă importantă în dezvoltarea abilităților de autodeterminare și auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități este **familia**. Potrivit lui Shoultz B., rolul familiilor este de a învăța membrii cu dizabilități să vorbească, să facă alegeri și să se înțeleagă pe ei înșiși și lumea din jurul lor. Rolul familiei este de a dezvolta componentele principale ale auto-reprezentării, care includ: cunoașterea de sine, înțelegerea și cunoașterea drepturilor și obligațiilor, comunicare și liderism. Prin încurajarea cunoașterii de sine, familia ajută o persoană să-și modeleze identitatea personală, care, la rândul ei, determină comportamentele persoanelor cu dizabilități, inclusiv pe cel de auto-reprezentare. Doar un nivel suficient al cunoașterii de sine permite persoanelor cu dizabilități intelectuale să exprime idei, dorințe și aspirații, să articuleze nevoile de suport, să conteste barierele sistemice cu care se confruntă, să pledeze pentru resurse și oportunități (Cojocaru 2022, p. 74-75; Shoultz 1997; Shogren și Raley 2022).

Familia este responsabilă și de dezvoltarea abilităților de comunicare ale persoanei cu dizabilități, ca element esențial al auto-reprezentării. Multe persoane cu dizabilități, inclusiv intelectuale, se confruntă cu dificultăți de exprimare și relaționare, care le pot limita capacitatea de a se auto-reprezenta. Din cauza lipsei / insuficienței abilităților de comunicare, persoanele cu

dizabilități, mai ales intelectuale, sunt mai predispuse să se confrunte cu diverse tipuri de vulnerabilități sociale (stigmatizare, discriminare, excluziune socială etc.) și pot experimenta o stimă de sine scăzută, frustrare și izolare socială. Învățarea abilităților de comunicare va ajuta persoanele cu dizabilități să își poată exprima opiniile și sentimentele, să controleze situațiile stresante și să devină mai asertivi. Un aspect important în acest sens îl constituie educarea de către familie a abilităților de comunicare asertivă ale persoanei cu dizabilități, fiind o abilitate care îi va ajuta să-și crească independența și auto-reprezentarea. În funcție de tipul și gradul de dizabilitate, familia poate dezvolta / încuraja comunicarea verbală sau non-verbală, convențională sau non-convențională. Rolul familiei este să învețe persoana cu dizabilități intelectuale să adreseze întrebări atunci când ceva nu-i este clar sau are nevoie de precizări sau clarificări. Este important ca persoana cu dizabilități intelectuale să poată formula mesaje prin care să-și facă cunoscute opiniile, preferințele, aspirațiile, propriile nevoi, și să poată pleda pentru respectarea drepturilor, la necesitate (Hartley și Maclean 2009; Anderson și Bigby 2015; Brady și alții 2016; Cojocaru 2022, p. 76).

”Familia este importantă, pentru că ajută persoana să vorbească despre ce vrea, ce are nevoie și să își exprime gândurile. De asemenea, familia trebuie să ajute persoana să învețe să comunice mai bine, ca să poată ulterior apăra drepturile.” DFG, părinți

Familia are rolul de a educa abilitățile de lider ale persoanelor cu dizabilități, manifestând încredere în potențialul lor, încurajând persoana să ia decizii cu referire la diverse aspecte ale vieții, ajutând în dezvoltarea abilităților de comunicare și negociere, de exprimare a opiniilor, de adaptare la diverse situații și medii, încurajând construirea de relații sociale, învățându-i să poată rezolva situații de conflict, încurajând orice inițiativă a persoanei, implicând persoana în acțiuni care presupun soluționare de probleme etc. Liderismul (leadership) presupune că persoana cu dizabilități trece de la etapa de luare a unor decizii cu privire la propria viață și de comunicare și revendicare a propriilor interese și necesități, la susținerea altor persoane cu nevoi și preocupări similare. Liderismul presupune ca o persoană să fie capabilă să motiveze, influențeze și să convingă alți oameni cu referire la atingerea anumitor obiective – caracteristici considerabil mai rar întâlnite în rândul persoanelor cu dizabilități intelectuale. Un factor important în dezvoltarea liderismului îl constituie încurajarea de către părinți a autonomiei persoanei cu dizabilități intelectuale. Aceasta presupune ca părinții să încurajeze independența, să permită și să ajute persoana să facă propriile alegeri, să ia propriile decizii. Joussemet, Landry, și Koestner au realizat o analiză cuprinzătoare a literaturii de specialitate în acest domeniu și au constatat că, de regulă însă, părinții manifestă comportamente opuse, exprimate prin control excesiv, presiune și supra-protecție în raport cu persoana cu dizabilități, mai ales intelectuale.

Aceste comportamente sunt condiționate de diverși factori: vina asumată pentru deficiența copilului cu dizabilități, neîncrederea familiei că persoana cu dizabilități ar putea dezvolta și manifesta un grad suficient al autonomiei, mila și compătimirea în raport cu deficiențele persoanei, mediul social și informațional inaccesibile, insuficiența / lipsa unor servicii de suport pentru persoanele cu dizabilități, stigma și discriminarea în raport cu persoanele cu dizabilități etc. Prin urmare, rolul părinților este să susțină autonomia persoanei cu dizabilități, să o învețe că eșecurile și rezultatele negative sunt inevitabile, să încurajeze perseverența și insistența – toate fiind precondiții ale autodeterminării și auto-reprezentării (Cojocaru 2022, p. 77; Stancliffe și alții 2020; Smith și alții 2020; Joussemet și alții 2008).

Cercetările sociologice în domeniul dizabilității demonstrează că persoanele cu dizabilități intelectuale care au trăit în familii au avut șanse considerabil mai mari să dezvolte abilități de autodeterminare și auto-reprezentare și să le aplice ulterior, pe parcursul vieții, decât persoanele cu dizabilități care au trăit în instituții de tip rezidențial, precum case-internat, centre de plasament etc. Acest fapt demonstrează rolul familiei în dezvoltarea abilităților de autodeterminare și auto-reprezentare (Cojocaru 2022, p. 78; Heller și alții 2021; Shoultz 1991).

În concluzie, rolul familiei este esențial, deoarece membrii acesteia pot contribui la dezvoltarea abilităților de auto-reprezentare ale persoanelor cu dizabilități sau, dimpotrivă, pot crea, în mod conștient sau nu, impedimente în auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități intelectuale.

O altă resursă pentru sprijinirea auto-reprezentării este **suportul de la egal la egal**, cunoscut și sub denumirea de "peer support" sau suport colegial. Suportul de la egal la egal reprezintă o formă de asistență reciprocă oferită între persoane care împărtășesc experiențe similare. Mead, Hilton și Curtis susțin că "suportul de la egal la egal este un sistem de oferire și primire de ajutor, bazat pe principii fundamentale precum respectul reciproc, responsabilitatea partajată și acordul comun asupra a ceea ce este util". Prin acest sistem, persoanele care oferă suport pot empatiza și înțelege mai bine ce trăiesc ceilalți, pentru că au trecut prin situații similare. Această înțelegere comună creează o legătură mai profundă și mai autentică între cei care oferă și cei care primesc suport (Mead și alții, 2001, p.135).

Cowie și Wallace menționează că sprijinul reciproc se bazează pe resursele pe care persoanele și le oferă spontan unul altuia și poate avea loc oriunde. În cadrul grupurilor de auto-reprezentare, acest tip de suport este esențial, deoarece membrii grupului pot înțelege mai bine nevoile unii altora

datorită experiențelor comune. Membrii grupului pot oferi perspective și soluții bazate pe propriile experiențe, contribuind astfel la rezolvarea problemelor comune (Cowie și Wallace 2000).

”Mie îmi place să le povestesc la cei din instituții despre experiența mea. Cred că așa îi ajut. Atunci când ajutăm pe alții, ne simțim mai bine.” Ia, auto-reprezentant_2.

Suportul de la egal la egal poate aduce beneficii atât pentru beneficiarii, cât și pentru furnizorii de suport. Astfel, beneficiarii suportului de la egal la egal beneficiază de creșterea stimei de sine, încrederii în sine și auto-determinării, împuternicire, creșterea capacității de a gestiona provocările, sentimentul de apartenență și comunitate, precum și reducerea sentimentului de izolare. Furnizorii suportului de la egal la egal experimentează aceleași beneficii, împreună cu creșterea auto-eficacității rezultată din experiența de a ajuta pe alții, îmbunătățirea auto-cunoașterii prin comunicarea cu alți colegi, stimularea dezvoltării abilităților altora, îmbunătățirea abilităților de comunicare, auto-reprezentare și advocacy, și asumarea unui rol social nou și valorizant (Solomon 2004, p. 394; Miyamoto și Sono 2012).

Literatura academică existentă explorează suportul de la egal la egal preponderent în contextul sănătății, iar cercetările viitoare ar putea să exploreze modul în care suportul de la egal la egal poate fi utilizat și în sectorul social și al drepturilor omului (Watson și Repper 2023; Davidson și alții 2012).

Un alt factor important pentru dezvoltarea auto-reprezentării este **sprijinul instituțional**, care implică organizațiile și instituțiile guvernamentale. Acestea sunt importante în susținerea eforturilor de auto-reprezentare deoarece pot oferi resurse și expertiză valoroasă pentru persoanele cu dizabilități în eforturile lor de auto-reprezentare, pot implementa politici incluzive și asigura accesibilitatea mediilor fizice și informaționale. În SUA, de exemplu, statele care au cunoscut cea mai rapidă creștere a grupurilor de auto-reprezentare au fost acelea în care a fost disponibil sprijinul financiar din partea altor organizații, acoperind anumite nevoi administrative, de comunicare și asistență tehnică (Brunk 1991, p.22).

În cazul Republicii Moldova, auto-reprezentarea este susținută și promovată, prioritar, de *organizațiile societății civile* active în domeniul dizabilității. 60% din cele 35 OSC membre ale AOPD, care au fost chestionate în cadrul cercetării privind auto-reprezentarea în Republica Moldova, au menționat că implementează acțiuni în domeniul auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități. În acest sens, OSC întreprind diverse acțiuni, printre care capacitate, sensibilizare a opiniei publice, grupuri de suport etc.

Implicarea în sensibilizarea opiniei publice privind înțelegerea dizabilității și incluziunea persoanelor cu dizabilități, ca modalitate de sprijinire a auto-reprezentării, este realizată de toate OSC

parte la sondaj. 96% dintre OSC s-au referit la crearea de parteneriate și colaborări cu alte organizații și instituții pentru a sprijini și amplifica eforturile de auto-reprezentare în comunitate (Fig. 3.2). 91% dintre OSC care sprijină auto-reprezentarea se implică în facilitarea dialogului între persoanele cu dizabilități și factorii de decizie la nivel local și național, pentru a promova includerea vocii acestora în procesele decizionale. 82% dintre OSC care acoperă auto-reprezentarea cu activitățile lor, organizează ateliere de instruire și sesiuni de formare pentru persoanele cu dizabilități, pentru a le dezvolta cunoștințele despre drepturile lor, abilitățile de comunicare și de prezentare a propriilor nevoi și interese. 73% elaborează și distribuie materiale informative și resurse practice despre auto-reprezentare și despre drepturile persoanelor cu dizabilități.

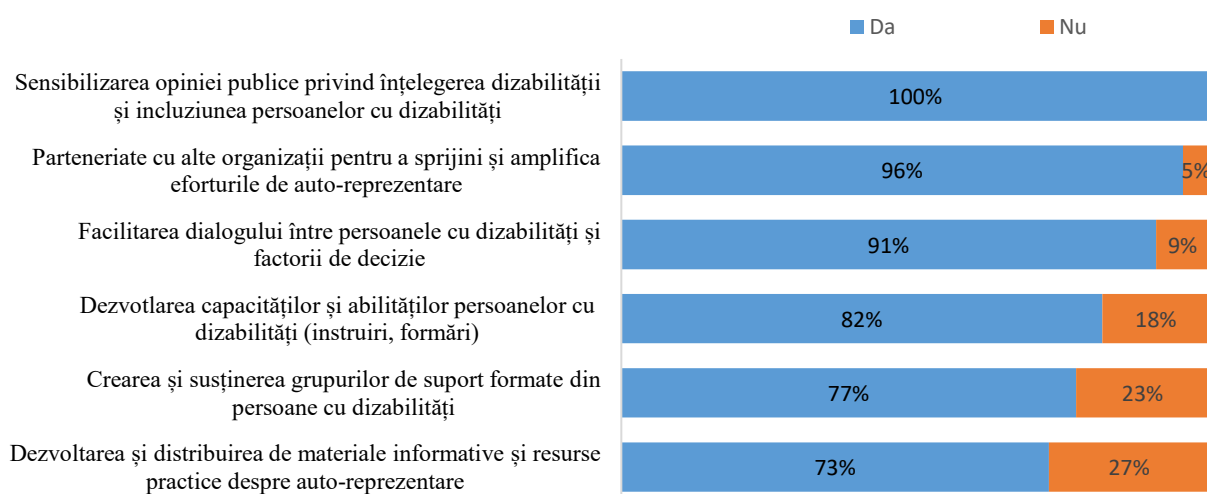

Fig. 3.2. Acțiuni de auto-reprezentare ale persoanelor cu dizabilități implementate de OSC din Republica Moldova

77% dintre OSC creează și susțin grupuri de suport formate din persoane cu dizabilități, care să ofere un spațiu sigur și de sprijin reciproc pentru exprimarea experiențelor și a perspectivelor individuale. Susținerea grupurilor se realizează prin intermediul *persoanelor de suport*, care sunt angajate de aceste OSC.

Statutul de angajat vine cu avantaje și dezavantaje deopotrivă. Printre avantaje se numără faptul că persoanele de suport au, în general, o înțelegere profundă și personală a provocărilor cu care se confruntă persoanele cu dizabilități, fiind astfel capabile să ofere sprijin empatic și informativ. De asemenea, prin experiența și cunoștințele acumulate în domeniul dizabilității, ele pot facilita accesul la resurse și informații valoroase pentru grupurile de auto-reprezentare.

Pe de altă parte, fiind angajați ai OSC, persoanele de suport pot avea tendința de a prelua controlul asupra deciziilor grupului, reducând astfel autonomia și vocea reală a persoanelor cu dizabilități. Această dinamică poate împiedica dezvoltarea independenței și a abilităților de auto-reprezentare ale membrilor grupului, deoarece persoanele de suport pot involuntar să domine procesele de luare a deciziilor, făcând loc tokenismului.

Rezultatele DFG cu persoanele de suport demonstrează că una din problemele cu care s-au confruntat acestea, odată asumându-și acest rol, a fost că nu aveau cunoștințe despre auto-reprezentare și cum să ofere sprijin persoanelor cu dizabilități în acest sens. Fiind o practică fără precedent în Republica Moldova, persoanele de suport învățau *"din mers, din propriile greșeli"*, cea mai mare provocare fiind să adopte strategii de sprijin, în locul strategiilor de protecție și control.

În cazul grupurilor de auto-reprezentare din Republica Moldova, se constată că acestea nu au atins încă nivelul de autonomie observat în alte țări precum Marea Britanie, SUA, Canada și altele. Acestea rămân dependente de îndrumarea și ghidarea din partea persoanelor de suport.

Deși conștiente de necesitatea unei tranziții de la o abordare mai directivă la una mai colaborativă și de susținere, încurajând independența și capacitățile în creștere ale membrilor grupului de auto-reprezentare, persoanele de suport încă nu au reușit să implementeze pe deplin aceste practici în cadrul grupurilor de auto-reprezentare din Republica Moldova.

Pentru a contracara aceste dezavantaje, sunt necesare programe de instruire instituționalizate, formalizate pe segmentul auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități, a rolului persoanelor de suport în susținerea auto-reprezentării și a modalităților de sprijin eficient a persoanelor cu dizabilități în eforturile lor de autodeterminare și auto-reprezentare.

40% dintre OSC nu au auto-reprezentarea în portofoliile lor. În același timp, fiind întrebate dacă ar fi interesate să susțină auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități, toate OSC au confirmat acest interes. Această confirmare indică angajamentul și sprijinul acestor organizații pentru îmbunătățirea capacităților de auto-reprezentare ale persoanelor cu dizabilități în comunitățile lor. Prin susținerea auto-reprezentării, organizațiile își propun să promoveze autonomia, drepturile și incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități, facilitând astfel participarea lor activă în societate și luarea de decizii care le afectează direct viața și bunăstarea.

În pofida intențiilor pozitive ale organizațiilor de a sprijini auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități, există o nevoie persistentă de a îmbunătăți participarea acestora în conducerea și orientarea activităților OSC. Aceasta este crucială pentru a asigura că nevoile și interesele lor sunt

adecvat reflectate în procesele decizionale și politicile adoptate. Conform rezultatelor, aproximativ 51% dintre OSC au indicat că persoanele cu dizabilități nu sunt reprezentate în structurile de conducere ale organizațiilor. 49% au menționat contrariul. În ceea ce privește distribuția pe tipuri de dizabilități, se constată o sub-reprezentare a persoanelor cu dizabilități intelectuale și psihosociale în structurile de conducere ale OSC: doar 17% comparativ cu celelalte tipuri de dizabilități (78% fizice 28% senzoriale). Cu toate acestea, chiar și în cazul în care persoanele cu dizabilități intelectuale sunt prezente în structurile de conducere, se pare că acestea nu dețin o influență semnificativă în procesul decizional și în gestionarea activităților organizațiilor. Această lipsă de participare și control poate limita eficacitatea și durabilitatea inițiativelor de auto-reprezentare în contextul organizațional. Pentru a depăși aceste obstacole, este esențial să se promoveze o mai mare participare a persoanelor cu dizabilități în procesele decizionale, să li se ofere oportunități reale de a contribui la formularea și implementarea politicilor, și să li se recunoască și să li se respecte rolul și contribuția în gestionarea și orientarea organizațiilor.

Mai mult, în Republica Moldova nu există exemple de creare a organizațiilor care să fie conduse și gestionate integral de auto-reprezentanți cu dizabilități intelectuale. Această absență indică o lacună semnificativă în peisajul auto-reprezentării, sugerând că, deși persoanele sunt încurajate și sprijinite să se auto-reprezinte, lipsesc cadrele structurale și organizaționale necesare pentru a susține și amplifica eforturile de advocacy în mod independent. Înființarea organizațiilor de auto-reprezentare, unde auto-reprezentanții dețin un control real, ar putea întări impactul la nivel organizațional, asigurând o reprezentare și o audiere mai eficientă a vocilor persoanelor cu dizabilități.

”În Republica Moldova nu există organizații ale persoanelor cu dizabilități intelectuale. Și ar fi bine ca ele să existe. Este una când o organizație de profesioniști rezolvă probleme, și e alta când titularii de drepturi vorbesc de problemele lor. El știe mai bine problemele. O organizație, un prestator de serviciu la un moment dat, poate să-și schimbe direcția sau să-și lărgască domeniul de activitate. Pe când o persoană cu dizabilitate în asta trăiește și motivația ei este intrinsecă.” IA, expert_2

În Republica Moldova, unele organizații sprijină auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități, dar inițiativele sunt limitate. Asociația Nevăzătorilor și Asociația Surzilor oferă informare, consiliere și advocacy pentru persoanele cu deficiențe senzoriale, însă nu acoperă diversitatea nevoilor, mai ales ale celor cu dizabilități intelectuale. Este necesară o organizație consolidată care să reprezinte aceste persoane, asigurându-le participarea la decizii și garantarea drepturilor fundamentale.

Rezultatele cercetării au scos în evidență anumite provocări cu care se confruntă OSC din Moldova în susținerea auto-reprezentanților (Fig. 3.3). Cea mai mare provocare este accesul limitat la resurse financiare (91%). Aceasta este urmată de lipsa sprijinului sau a interesului din partea autorităților și instituțiilor guvernamentale pentru a recunoaște și a susține auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități (82%). În opinia a 77% dintre OSC, atitudinile sociale caracterizate prin stigmatizare și discriminare împiedică participarea activă a persoanelor cu dizabilități în inițiative de auto-reprezentare. Alte 77% consideră că lipsa accesului la tehnologii și infrastructură adecvată pentru a facilita participarea persoanelor cu dizabilități în programe de auto-reprezentare reprezintă un impediment. Bariera geografică sau logistică în furnizarea serviciilor și programelor de auto-reprezentare în zonele rurale sau izolate a fost menționată de mai mult de o treime din OSC (68%). Lipsa sprijinului din partea comunității și a familiilor pentru participarea persoanelor cu dizabilități la inițiative de auto-reprezentare constituie o barieră pentru 59% dintre OSC. Puțin peste jumătate dintre organizații consideră o provocare lipsa unei rețele extinse de parteneri pentru a sprijini auto-reprezentarea și a amplifica eforturile de auto-reprezentare. 41% dintre organizații nu dispun de suficiente capacități și expertiză pentru a dezvolta și a implementa programe eficiente care să sprijine auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități.

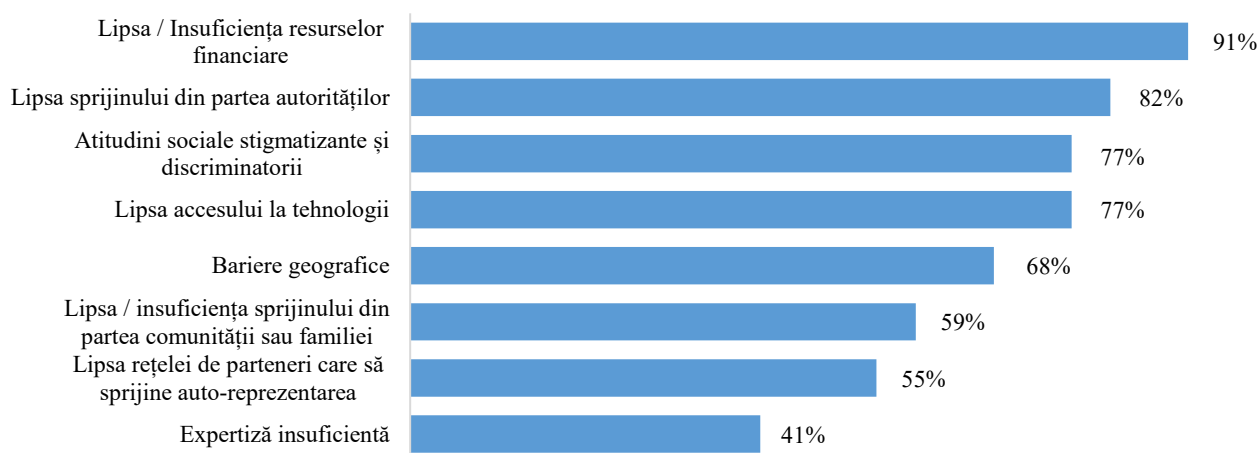

Fig. 3.3. Provocări cu care se confruntă OSC din Republica Moldova în susținerea auto-reprezentanților

Pentru a fi mai eficiente și mai efective în dezvoltarea și promovarea auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități, OSC au menționat mai multe necesități de suport. Cele mai mari necesități se referă la accesul la resurse informative și instrumente practice pentru promovarea auto-reprezentării (95%) și finanțare pentru inițiative și proiecte de auto-reprezentare (95%). 78% dintre OSC simt necesitate în dezvoltarea capacităților pentru persoanele cu dizabilități implicate în auto-reprezentare,

în timp ce aproximativ $\frac{3}{4}$ dintre OSC (76%) au nevoie de dezvoltare a capacităților pentru personalul implicat în lucrul cu persoanele cu dizabilități cu referire la dezvoltarea abilităților de auto-reprezentare (76%).

Un alt sistem de suport prezent în contextul moldovenesc este *familia*. Observațiile autoarei pe parcursul a 9 ani de coordonare a proiectelor în domeniul auto-reprezentării în Republica Moldova, confirmate prin DFG și IA, arată că familia se implică, în general, în cultivarea cunoașterii de sine a persoanelor cu dizabilități intelectuale. Acestea sunt învățate să-și cunoască specificul dizabilității (a propriilor abilități și părți forte, dar și a propriilor deficiențe), să știe de ce fel de suport sau adaptări ar avea nevoie, reieșind din anumite limitări funcționale pe care le are, să poată identifica cine sunt persoanele cheie care pot ajuta în soluționarea problemelor cu care se confruntă și cum poate să le contacteze în caz de necesitate. Totuși, implicarea familiei poate varia semnificativ în funcție de nivelul de conștientizare și resursele disponibile. Aceasta poate dezvolta și încuraja auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități intelectuale, sau dimpotrivă – o poate inhiba (Cojocar 2022, p. 74).

Rezultatele DFG au arătat că familiile au și responsabilitatea să valideze abilitățile noi achiziționate ale tinerilor cu dizabilități, membri/e ai grupurilor de auto-reprezentare.

O altă responsabilitate a familiei constă în a cultiva cunoștințe despre drepturi și modalități de apărare, revendicare și promovare a acestora. Multe dintre persoanele cu dizabilități din Republica Moldova, în special cele cu deficiențe intelectuale, persoanele care locuiesc în medii rurale și cele plasate în instituții rezidențiale, nu-și cunosc drepturile. Neștiind ce drepturi au, ele nu pot pleda pentru acestea. Observațiile autoarei și rezultatele obținute în cadrul DFG, demonstrează o legătură pozitivă între inițiativele de auto-reprezentare și gradul de cunoaștere a drepturilor dobândit de tinerii cu dizabilități intelectuale în mediul familial. Totuși, această legătură este puternic influențată de nivelul de implicare al familiei și de accesul la resursele necesare pentru educarea în acest sens (Malcoci și Munteanu 2017).

Rolul real al părinților este de a oferi sprijin și îndrumare, nu a dicta alegerile. Un sprijin excesiv poate duce la lipsa de încredere în propriile capacități. Echilibrarea dintre sprijinul necesar și autonomia individuală este esențială pentru a permite persoanelor cu dizabilități intelectuale să-și dezvolte abilitățile de auto-reprezentare și să devină membri activi și independenți ai societății.

În Republica Moldova familia este principalul responsabil de cultivarea abilităților de comunicare ale persoanelor cu dizabilități, care să-i ajute să interacționeze cu mediul social. În cazul dizabilităților senzoriale, intelectuale și psihosociale, sau în cazul dizabilităților severe, un rol esențial

Îl au diferitele tipuri de limbaje alternative de comunicare care urmează a fi învățate și aplicate de membrii familiilor acestora (limbajul Braille pentru deficiențe de vedere, limbajul mimico-gestual pentru deficiențe de auz, limbajul ușor de înțeles pentru deficiențele intelectuale sau psihosociale) și mijloacele asistive precum dispozitivele de comunicare augmentative și alternative (de la cele mai simple precum pix și foaie pe care persoana să poată scrie mesajele, cartele cu litere, simboluri sau imagini pe care persoana le poate avea oricând la îndemână pentru a-și exprima gândurile, până la mijloacele și aplicații înalt tehnologizate precum smartphone-uri, tablete, calculatoare, tastaturi specializate, soft-uri specializate etc.). Rezultatele discuțiilor de grup arată că lipsa de cunoștințe sau de acces la tehnologii asistive, precum și dificultatea în a învăța și aplica limbaje alternative, pot limita capacitatea familiilor de a sprijini eficient aceste persoane (Cojocar 2022, p. 76).

Prin urmare, deși asistența părintească este esențială pentru dezvoltarea abilităților de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități, există limitări semnificative în capacitatea părinților de a oferi un sprijin eficient. Uneori, asistența este interpretată greșit, devenind excesivă și intruzivă în viața persoanelor cu dizabilități intelectuale, limitându-le oportunitățile de a-și dezvolta autonomia și a lua propriile decizii. Familia deseori are tendința să-și "normalizeze" copiii cu dizabilități, sau dimpotrivă, să trateze deficiențele lor de o manieră agravantă. Ambele tendințe nu fac decât să submineze calitatea actului de cunoaștere de sine, cu un eventual impact negativ asupra auto-reprezentării. În primul caz, părinții subapreciază abilitățile și potențialul persoanei cu dizabilități intelectuale, iar în al doilea caz supraestimează potențialul persoanei, setând obiective și standarde greu de atins pentru persoana cu dizabilități (Cojocar 2022, p. 75).

"Ca părinte, am realizat că, deși sprijinul meu este esențial pentru dezvoltarea abilităților copilului meu cu dizabilități, am făcut greșeli importante. Uneori am fost prea protector și prin asta l-am descurajat să ia decizii singur, să fie autonom. În alte situații, am pus așteptări prea mari, ceea ce l-a făcut să se simtă incapabil." DFG, părinți

Rezultatele DFG cu părinții auto-reprezențaților arată că deseori aceștia au nevoie de suport – informațional, financiar, servicii de suport, tehnologii etc. – care să-i ajute în traseul de împuternicire a persoanelor cu dizabilități intelectuale în calitate de auto-reprezențați. În acest sens este necesară intervenția statului cu programe de parenting, servicii sociale de suport, asigurarea accesului la informații, mentorat etc.

"Nimeni nu ne învață cum să creștem un copil cu dizabilități intelectuale. Dar noi tare multă nevoie avem de asemenea programe." DFG, părinți

Un alt pilon esențial al suportului este *suportul de la egal la egal*. Grupurile de auto-reprezentare din Republica Moldova au inițiat eforturi pentru a încorpora și dezvolta suportul de la

egal la egal în activitățile lor. Eforturile lor s-au concentrat pe două direcții principale: în interiorul grupurilor de auto-reprezentare și în exterior. În interiorul grupurilor, suportul de la egal la egal s-a axat pe oferirea de sprijin reciproc între membrii grupurilor pentru a crește încrederea în sine, a obține cunoștințe necesare auto-reprezentării și a îmbunătăți abilitățile de advocacy. În exterior, suportul de la egal la egal s-a axat pe sprijinirea procesului de dezinstituționalizare și promovarea traiului în comunitate a persoanelor cu dizabilități.

Aceste inițiative sunt în faza incipientă și se desfășoară în absența unor programe structurate și clare privind oferirea suportului de la egal la egal, bazându-se exclusiv pe experiențele individuale ale membrilor grupurilor de auto-reprezentare. Cu toate acestea, ele reflectă angajamentul grupurilor de auto-reprezentare de a furniza suport colegial și de a contribui la îmbunătățirea calității vieții persoanelor cu dizabilități intelectuale, atât în cadrul grupurilor, cât și în societatea mai largă.

Un alt factor crucial pentru auto-reprezentare este *sprijinul instituțional*, care implică organizațiile și instituțiile guvernamentale. Implicarea și sprijinul instituțiilor guvernamentale sunt esențiale pentru a crea un mediu favorabil auto-reprezentării, dar în Republica Moldova resursele financiare și expertiza necesare pentru susținerea auto-reprezentării sunt limitate. Lipsa unei infrastructuri adecvate și a politicilor bine implementate face ca persoanele cu dizabilități să întâmpine dificultăți majore în eforturile lor de auto-reprezentare. Este nevoie de un efort concertat pentru a îmbunătăți accesibilitatea, a oferi formare și asistență tehnică resurselor umane din sectorul public, și a implementa politicile de o manieră incluzivă, în sprijinul activ al persoanelor cu dizabilități în Moldova.

În plus, sprijinul instituțional trebuie să includă monitorizarea și evaluarea constantă a politicilor și programelor destinate persoanelor cu dizabilități intelectuale, pentru a se asigura că acestea răspund nevoilor reale ale beneficiarilor. Instituțiile guvernamentale ar trebui să colaboreze cu organizațiile non-guvernamentale și cu comunitatea pentru a dezvolta soluții sustenabile care să permită persoanelor cu dizabilități să participe activ în societate și să își exercite drepturile depline. Este esențial ca aceste instituții să adopte o abordare intersectorială, implicând diferite domenii precum educația, sănătatea, protecția socială și angajarea, pentru a crea o rețea de sprijin integrată și eficientă. De asemenea, sprijinul instituțional ar trebui să includă inițiative de sensibilizare și formare a funcționarilor publici, astfel încât aceștia să înțeleagă și să susțină importanța auto-reprezentării pentru persoanele cu dizabilități.

Pe lângă crearea și implementarea unor politici adecvate, instituțiile guvernamentale trebuie să asigure finanțarea necesară pentru programele de auto-reprezentare, să faciliteze accesul la serviciile publice, și să promoveze participarea activă a persoanelor cu dizabilități în procesele decizionale. Doar printr-o implicare activă și continuă a instituțiilor, se poate asigura un mediu propice în care persoanele cu dizabilități să se auto-reprezinte cu succes și să-și îmbunătățească calitatea vieții.

3.4.Impactul auto-reprezentării asupra incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități intelectuale din Republica Moldova

Capitolul de față explorează impactul auto-reprezentării asupra incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități intelectuale din Republica Moldova, evidențiind cum dezvoltarea abilităților de auto-reprezentare contribuie la sporirea participării active în societate și la creșterea autonomiei acestora. Având în vedere că incluziunea socială implică nu doar accesul la servicii și resurse, ci și posibilitatea de a contribui activ în comunitate, auto-reprezentarea devine un factor esențial. Prin abordări practice și teoretice, capitolul examinează modul în care auto-reprezentarea influențează percepțiile sociale, accesul la oportunități și reducerea stigmatizării, contribuind astfel la realizarea unui mediu mai incluziv pentru persoanele cu dizabilități intelectuale.

Cercetătoarea canadiană Yanicki S. abordează incluziunea și excluziunea socială la mai multe niveluri, care includ: a) nivelul intrapersonal, care se referă la sentimente, experiențe și răspunsuri internalizate; (b) nivelul interpersonal, care vizează procesul relațional în interacțiunile interpersonale; (c) nivelul organizațional, care presupune interacțiuni cu profesioniștii și impactul rutinei, politicilor și practicilor organizaționale; (d) nivelurile comunitar și societal, care face referință la condițiile sociale, structurile și contextul la nivel comunitar și societal; și (e) nivelul global, care se concentrează pe condițiile și structurile sociale din diverse societăți (Yanicki 2022).

Inspirată de modelul Yanicki, autoarea prezentei teze de doctor a măsurat impactul auto-reprezentării pe fiecare dintre aceste 6 niveluri, concentrându-se pe grupurile de auto-reprezentare coordonate în cadrul proiectelor implementate de Î.P. Keystone Moldova. Pentru a evalua impactul auto-reprezentării la aceste niveluri, au fost utilizate mai multe metode, inclusiv interviuri aprofundate, focus grupuri și observația participativă. Aceste metode de cercetare au permis colectarea de date calitative și cantitative, oferind o imagine complexă asupra modului în care auto-reprezentarea influențează viața persoanelor cu dizabilități intelectuale în diverse contexte sociale și instituționale, specifice Republicii Moldova.

Cele mai multe rezultate pozitive se observă la **nivel intrapersonal**. Grupurile de auto-reprezentare constituie *spații* importante, unde persoanele cu dizabilități intelectuale se pot aduna, comunica, împărtăși experiențele lor de viață și discuta problemele comune cu care se confruntă. Persoanele cu dizabilități intelectuale au declarat că apartenența la grupurile de auto-reprezentare a avut impact transformator la nivel personal, contribuind la îmbunătățirea autoconștientizării și percepției de sine, și sporirea încrederii în sine.

"Simt că m-am schimbat, parcă sunt o altă persoană de când am devenit auto-reprezentant".
IA, auto-reprezentant_2

"Am o părere mai bună despre mine acum." DFG, auto-reprezentant_2

"Eu cred că mai întâi de toate este vorba despre creșterea imaginii sau stimei de sine a auto-reprezentanților. Este unul din rezultatele cele mai vizibile și palpabile în timp. Încă ceva: aș spune că și-au dezvoltat limbajul. Au un vocabular destul de dezvoltat. Utilizează niște cuvinte ... și asta este datorită participării și implicării lor în grupurile de auto-reprezentare. Atunci te dezvolți, când interacționezi." DFG, persoane de suport

În procesul de învățare a abilităților de auto-reprezentare, persoanele cu dizabilități intelectuale au fost încurajate să reflecteze asupra părților lor forte și slabe, asupra obiectivelor personale, promovând o mai bună înțelegere a propriei persoane. O creștere a încrederii în sine a determinat indivizii să se simtă mai confortabil în a articula aspectele care ar îmbunătăți calitatea vieții lor, precum și în a exprima nemulțumirile legate de diverse probleme.

"Abilitatea de a-și exprima nevoile și preferințele și de a se auto-reprezenta, este vizibilă. Unii tineri care s-au angajat și nu le-a plăcut lucrul, l-au lăsat. Altcineva s-a dus în altă parte și s-a angajat și îi place tare mult. Deci, el a avut încrederea că poate să-și schimbe lucrul. A înțeles ce îi place și ce nu." DFG, persoane de suport

"Sau atunci când s-au dus la CREPOR? Fiind informat că are dreptul să ceară catalogul pentru încălțăminte și să selecteze modelul după bunul lui plac, asta a și făcut. Și chiar dacă i s-a spus că poate alege din modelele de pe stand, el a insistat. De ce? Pentru că știa ce vrea și cum să ceară." DFG, persoane de suport

"Eu deacum mă descurc singur. La primărie, la asistența socială, la ajutor de șomaj. Deja nu-i ca la început. Pentru că acum știu unde trebuie să mă aduc, știu ce trebuie să vorbesc și știu ce trebuie să rezolv. Pentru că datorită la grupul de auto-reprezentanți am învățat cum să te lupți singur. Ceva dacă nu știu, apelez la unul, la altul și mă ajută." IA, auto-reprezentant_1

Aceste rezultate au fost confirmate și de către OSC din Republica Moldova care sprijină auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități (Fig. 3.4). Astfel, 82% dintre OSC au constatat că încrederea și stima de sine a persoanelor cu dizabilități pe care le-au susținut în eforturile lor de auto-reprezentare a crescut în mare măsură datorită faptului că au beneficiat de serviciile menite să dezvolte sau să fortifice capacitățile de auto-reprezentare, prestate de OSC. 77% au declarat că s-a îmbunătățit

considerabil nivelul de autoconștientizare al persoanelor cu dizabilități, acestea înțelegându-și părțile forte, părțile slabe și obiectivele personale. Alte 77% dintre OSC au constatat că persoanele cu dizabilități cu care au lucrat pe segmentul auto-reprezentării și-au dezvoltat în mare măsură abilitățile de auto-gestionare, îmbunătățindu-și capacitatea de a lua decizii informate și autonome privind propria viață.

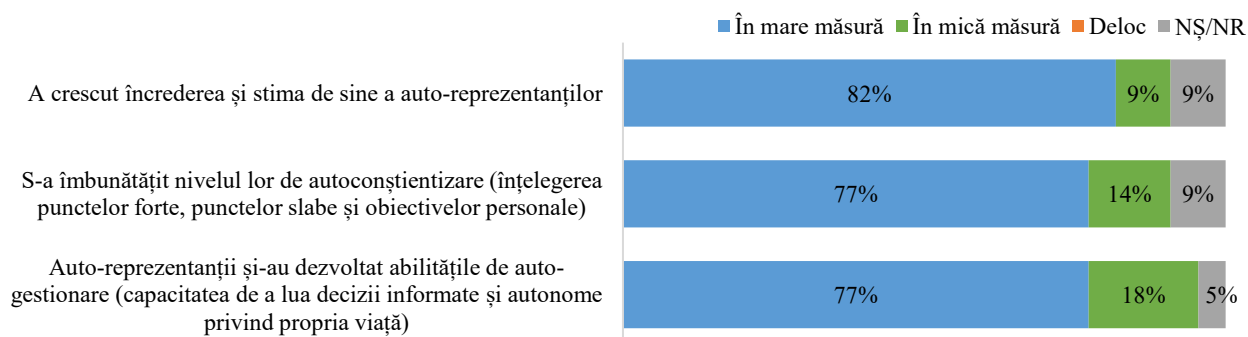

Fig. 3.4. Influența auto-reprezentării la nivel intrapersonal

Apartenența la grupurile de auto-reprezentare demonstrează un impact pozitiv în extinderea capitalului cultural al persoanelor cu dizabilități intelectuale. Gilmartin și Slevin constată că apartenența la grupurile de auto-reprezentare are puterea de a împuternici persoanele cu dizabilități intelectuale, datorită faptului că oferă oportunități de învățare a noi cunoștințe și abilități. Auto-reprezentanții din Republica Moldova au menționat că fiind parte a grupurilor de auto-reprezentare, au fost expuși la diferite experiențe și medii de învățare noi pentru ei: instruirii tematice și ateliere de lucru, consultare a documentelor de politici publice, monitorizarea politicilor, comunicare cu jurnaliști, campanii de sensibilizare, participare în spectacole de teatru social, evaluarea spațiilor publice din perspectiva accesibilității, interacțiune cu factori de decizie, participare în evenimente internaționale pentru a reprezenta persoanele cu dizabilități din Republica Moldova etc. Implicarea în aceste activități a permis dobândirea de cunoștințe, abilități și competențe noi, acoperind domenii precum drepturile persoanelor cu dizabilități, egalitate și nediscriminare, advocacy și auto-reprezentare etc. Acest fapt, la rândul său, i-a încurajat să participe în acțiuni de auto-reprezentare, atât la nivel de grup, cât și individual (Mineur și alții 2017; Gilmartin și Slevin 2010).

"Pe mine grupul de auto-reprezentante m-a învățat ce înseamnă asta dizabilitate. Înainte eu știam de invalid, adică oamenii care sunt handicapați sau bolnavi, care nu pot face nimic. Acum știu că bolnav înseamnă când ești răcit. Acum știu că e corect să spunem oameni cu dizabilități de vedere, auz. Așa e corect și frumos." IA, auto-reprezentant_2

"Am simțit că cu atâta informație care am acumulat, m-am făcut într-un fel mai activ, mai încrezător în forțele proprii." DFG, auto-reprezentant_4

"Multe teme poți să discuți cu el, pentru că el știe ceva, a primit informații pe care, într-adevăr, nu i le-a dat nimeni mai devreme." DFG, părinți

Cercetările printre auto-reprezentanții din Australia, Marea Britanie și Suedia sugerează că apartenența la grupurile de auto-reprezentare are potențial de a schimba identitățile sociale ale membrilor lor. Aceștia au achiziționat noi identități sociale pozitive, precum cele de expert, auto-reprezentant, persoană cu abilități de afaceri și persoană independentă. Unii membri ai grupurilor au avut ocazia de a deveni persoane importante, ocupând poziții semnificative în cadrul organizațiilor de auto-reprezentanți. Dobândirea noilor identități s-a dovedit a fi de mare importanță pentru a le spori încrederea în sine (Anderson și Bigby 2015; Mineur și alții 2017) – Fig. 3.5.

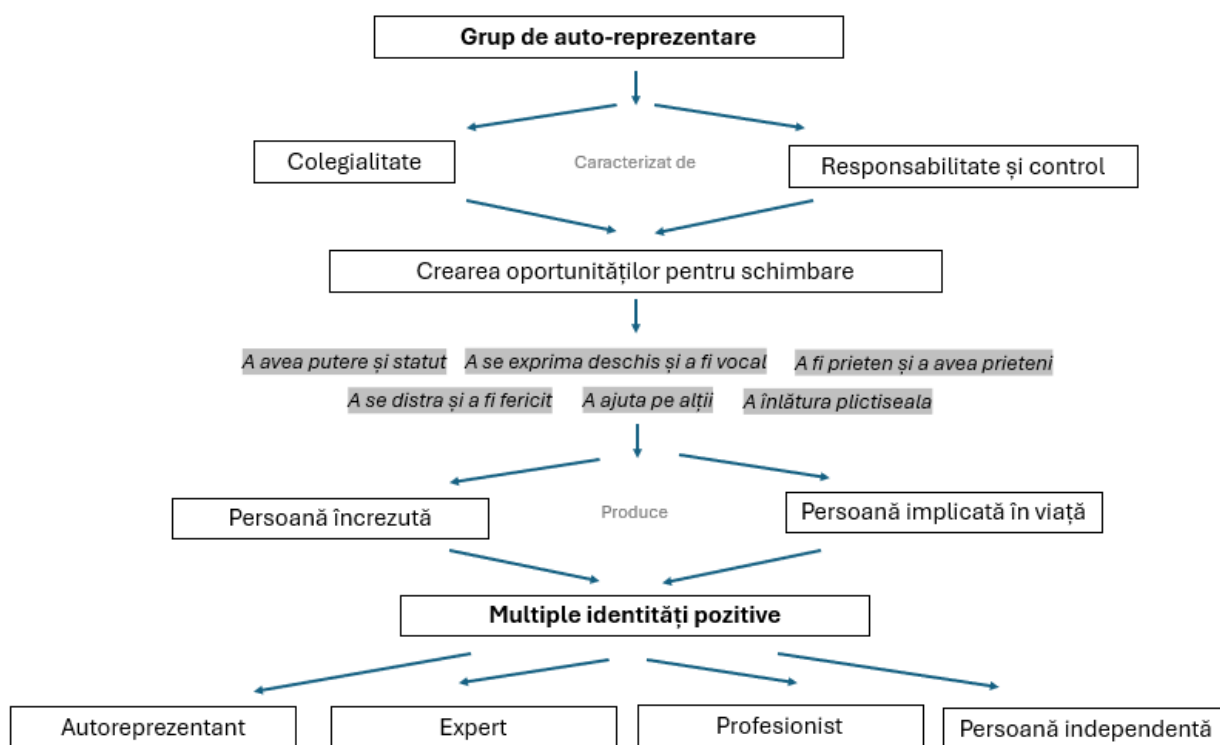

Fig. 3.5. Model al impactului grupurilor de auto-reprezentare asupra identității sociale a persoanelor cu dizabilități intelectuale (Anderson și Bigby 2015, p. 5)

Rezultatele cercetării efectuate în Republica Moldova au confirmat constatările, potrivit cărora apartenența la grupurile de auto-reprezentare are potențialul de a produce multiple identități pozitive pentru persoanele cu dizabilități intelectuale. Auto-reprezentarea i-a plasat în contexte sociale diferite și le-a oferit oportunitatea de a învăța roluri noi.

"Eu datorită grupului lucrez. Eu lucrez la brutărie. Dar până am intrat în brutărie, am avut dificultăți. Pentru că proprietarul de la brutărie ... se temea: "Da ce o să fac cu omul ăsta

fără un picior?”. Și eu am spus: ”Domnule, dă măcar să încercăm. Dacă eu fac față serviciului, m-am plinit. Dar dacă nu, spui, băiețel, mulțumesc și la revedere!” Și eu m-am stăruit câte puțin. Azi oleacă, mâine oleacă, poimâine oleacă. Și el a văzut, omul, că eu fac față lucrului și iată lucrez. Din 2017 lucrez. De când am venit în grup [de auto-reprezentare].” IA, auto-reprezentant _1

”Mie mi-au luat interviu de la televiziune. Au fost de la mai multe canale. Pentru că eu sunt persoană cu dizabilități și vroiau să vadă lumea cum o persoană cu dizabilități face față la serviciu. Eu [înainte] eram ferit de lume. Pentru că eram persoană cu dizabilități, nu aveam ce vorbi. Și am hotărât să particip [la interviu], să arăt că sunt și eu om.” IA, auto-reprezentant _1

”Un alt rezultat este că unii dintre ei au devenit persoane-resursă pentru autorități. Unii au devenit foarte, foarte informați și cunosc tare multe din domeniul dizabilității. De exemplu, despre drepturi, standarde și altele. Autoritățile îi solicită și îi întreabă despre diverse aspecte... T. face parte din grupul de consultare pe asistență socială, la nivel raional. Și ea singură menționa că oamenii se miră: ”Tu cunoști atâtea!”. Oamenii nu cunosc standardele pe accesibilitate, iar ea le știe.” DFG, persoane de suport

”Eu în grup mi-am restabilit capacitatea juridică... Când eram la internat, a venit directorul de la internat și mi-a spus că trebuie să semnez ceva. Și eu am zis da. Acolo, la internat, nimic nu spune: pentru ce? de ce? Și eu n-am înțeles chestiile astea [legate de capacitatea juridică]. Și el, domnul de acolo, de la internat, automat m-a luat, m-a trimis, mi-a făcut documentul, și gata. Dar nu mi-a spus sensul. Apoi, când am ieșit de la internat, doamna [persoana de suport] m-a lămurit: ”Cum te-au lipsit pe tine de capacitate juridică? Tu n-ai dreptul, de exemplu, să te însori, să faci familie, să ai gospodărie. Numai supravegheat de către cineva. Tu n-ai dreptul să lucrezi.” Se primește că te decade din drepturile tale personale. Iată cum s-a întâmplat. Și-am rămas cam obijduit de chestia asta. Și doamna [persoana de suport] încetișor, încetișor m-a ajutat să restabilesc capacitatea juridică. Am fost împreună la ședință, la judecătoria din oraș, mi-a găsit un avocat și am restabilit [capacitatea juridică].” IA, auto-reprezentant _1

”Grupul a dat rezultate pozitive și pentru viața mea, și pentru mine. Sunt și eu om ca și alții. Mi-am format și familie, și multe lucruri le-am învățat. De exemplu: cum să intru în proiecte, cum să gestionez familia. Acum am serviciu. Am învățat cum să pot conduce [triciclu], indiferent că eu sunt fără un picior. Deci, cum n-ai da, fac față, înțelegi? Și cu ajutorul grupului de auto-reprezentanți, cu ajutorul organizației Keystone, fac față. Eu chiar îi zic mulțumesc pentru că au făcut o faptă foarte bună. Și pentru familia noastră, și pentru grupul de auto-reprezentanți, și pentru toți.” IA, auto-reprezentant _1

Nu în ultimul rând, auto-reprezentanții au învățat să ia decizii informate și autonome privind propria viață, dezvoltându-și abilitățile de auto-gestionare. Participarea la un grup de auto-reprezentare a fost considerată de unii auto-reprezentanți drept cea mai bună oportunitate de a obține un grad crescut de control asupra propriei vieți. Unii dintre aceștia au părăsit grupul după ce au atins un nivel înalt de autodeterminare, au renunțat la serviciile sociale comunitare în care erau îngrijiți, stabilindu-și propriile familii și trăind independent în comunitățile lor.

"Viața mea s-a schimbat mult mai bine. Trăiesc la căsuța a mea, am familie, am copii, lucrez. Asta e viața mea". IA, auto-reprezentant_2

"Au devenit mai autonomi. Fac lucruri care înainte nu le făceau. Înainte, s-o fi pus să meargă singură cu transportul – nu. Acum, dacă a zis că are ceva la Chișinău, s-a suit în autobuz, s-a dus singură. Înainte era să refuze. Dar acum – accepta și se descurcă singură." DFG, părinți

"Cred că a crescut nivelul de independență la acești tineri cu care s-a lucrat. Și asta se simte. Ei cunosc autoritățile și toți actorii în comunitatea din care fac parte. Ei știu unde trebuie să se adreseze în caz că au nevoie. Este un rezultat important, pentru că înainte lucrurile acestea ei nu le cunoșteau. Cumva părinții făceau în locul lor, dar acum tinerii sunt mult mai activi." DFG, persoane de suport

Potrivit rapoartelor Î.I. Keystone Moldova privind implementarea proiectelor în domeniul auto-reprezentării, membrii grupurilor și-au revendicat drepturile la viață independentă, muncă, sănătate, educație etc. datorită acțiunilor de auto-reprezentare. Astfel, 60% din cei 150 membri ai grupurilor de auto-reprezentare au beneficiat de educație informală/formală, 23% au fost implicați în activități generatoare de venit, iar 3% au obținut dreptul la beneficii de asistență socială. Cel puțin 10 persoane și-au întemeiat familii, bucurându-se de dreptul la familie. Majoritatea tinerilor cu dizabilități intelectuale și-au exercitat dreptul la vot în cadrul scrutinelor electorale, unii dintre ei – pentru prima dată în viață.

Prin urmare, apartenența la grupurile de auto-reprezentare a avut un puternic impact la nivel individual asupra persoanelor cu dizabilități intelectuale, acesta manifestându-se prin creșterea / obținerea încrederii în sine, conștientizarea propriei valori, grad mai mare al independenței și autonomiei personale, extinderea capitalului cultural, asumarea de noi identități și roluri sociale (părinte, soț/soție, angajat, student, expert, facilitator de la egal la egal etc.). Datorită implicării în activități civice, culturale, economice etc. auto-reprezentanții s-au bucurat de oportunități pentru creștere și dezvoltare personală. Toți tinerii au exprimat îmbunătățiri în starea lor generală de bine.

Impactul auto-reprezentării la nivel individual a fost documentat prin intermediul a două studii de caz (Anexa 9 și Anexa 10), pentru a oferi o perspectivă detaliată asupra modului în care acest proces influențează viața unei persoane cu dizabilități intelectuale. Studiul de caz a permis o analiză aprofundată a experiențelor personale, evidențiind schimbările în atitudini, abilități de comunicare și nivel de încredere în sine, care au rezultat din implicarea în activități de auto-reprezentare.

Un alt nivel la care s-a produs un impact pozitiv al auto-reprezentării este cel **interpersonal**. Persoanele cu dizabilități intelectuale au menționat că și-au dezvoltat abilitățile de comunicare. Instruirile de care au beneficiat auto-reprezentanții, dar și interacțiunile interpersonale frecvente (atât în cadrul grupurilor de suport, cât și în afara acestora) le-au oferit spații de învățare și exersare a

comunicării, contribuind la exprimarea mai clară și mai asertivă a gândurilor, preocupărilor și aspirațiilor. Unii dintre participanții la cercetare au menționat printre rezultatele pozitive îmbunătățirea capacităților de negociere și rezolvare a conflictelor.

Apartenența la grupurile de auto-reprezentare demonstrează un impact pozitiv în extinderea capitalului social (Mineur și alții 2017). Rezultatele cercetării cu auto-reprezentanții din Republica Moldova au arătat că implicarea într-un grup de auto-reprezentare a generat un număr crescut de relații sociale. De cele mai multe ori, acest lucru a implicat dezvoltarea de noi relații atât în cadrul grupului de auto-reprezentare, cât și înafara acestuia – cu membrii altor grupuri de auto-reprezentare locale și internaționale, cu factorii de decizie și alți actori publici, cu OSC active în promovarea drepturilor omului din Republica Moldova. Totodată, dezvoltarea abilităților de comunicare a contribuit, la rândul său, la consolidarea relațiilor cu familia, prietenii, îngrijitorii și colegii.

"A fost o experiență pentru mine foarte plăcută în viață. Am întâlnit persoane cu dizabilități, ca și mine. Eu încă nu cunoșteam pe nimeni și, pe urmă, am făcut cunoștință, am făcut prieteni. Vorbim între noi, discutăm." DFG, auto-reprezentant_6

"De când este în grup, ea comunică cu cineva. Întră în contact cu mai multă lume. Nu-i singură." DFG, părinți

"Au devenit mai sociabili, mai ușor comunică." DFG, părinți

"Fiind în grup, ei se încurajează unul pe altul. Dacă, de exemplu, auto-reprezentantul unui grup de la Cantemir, sau Fălești, sau Chișinău realiza ceva, alții tot vroiau să încerce, ca să demonstreze că poate. În plus, comunicarea e importantă. Tinerii își expuneau părerile, ideile, își cereau sfaturi. Era interesant să admiri asta dintr-o parte, cum ei comunicau și lucrau între ei. Asta se întâmpla destul, destul de des." DFG, persoane de suport

Anderson și Bigby suțin că oportunitatea de a-și face prieteni noi și de a se implica în activități noi previne singurătatea și plictiseala, fapt confirmat și de rezultatele cercetării realizate în Republica Moldova (Anderson și Bigby 2015). Auto-reprezentanții din Moldova au declarat că *"Datorită grupurilor de auto-reprezentare m-am simțit parte a unei colectivități mai mari"* DFG, auto-reprezentant_5.

Experiențele de recunoaștere a competenței individuale erau observate în mod frecvent în cadrul grupurilor de auto-reprezentare, fiind influențate nu doar de sarcinile efectiv îndeplinite de membri, ci și de încrederea manifestată în abilitățile lor de către colegi și persoanele de sprijin. Imaginea lor în comunitate s-a schimbat, ei fiind *"mai bine primiți și văzuți"*.

Grupurile de auto-reprezentare oferă un mediu de susținere și siguranță, în care membrii simt încredere și sprijin.

Impactul pozitiv la nivel interpersonal a fost confirmat și de către OSC din Republica Moldova, care implementează acțiuni de sprijinire a auto-reprezentării (Fig. 3.6). 82% dintre OSC au constatat că auto-reprezentanții pe care i-au susținut și-au dezvoltat în mare măsură abilitățile de comunicare. 77% s-au referit la o îmbunătățire vizibilă a relațiilor cu familia, prietenii și colegii, iar fiecare aproximativ a 3-a organizație (68%) au observat că auto-reprezentanții și-au îmbunătățit capacitățile de negociere și rezolvare a conflictelor.

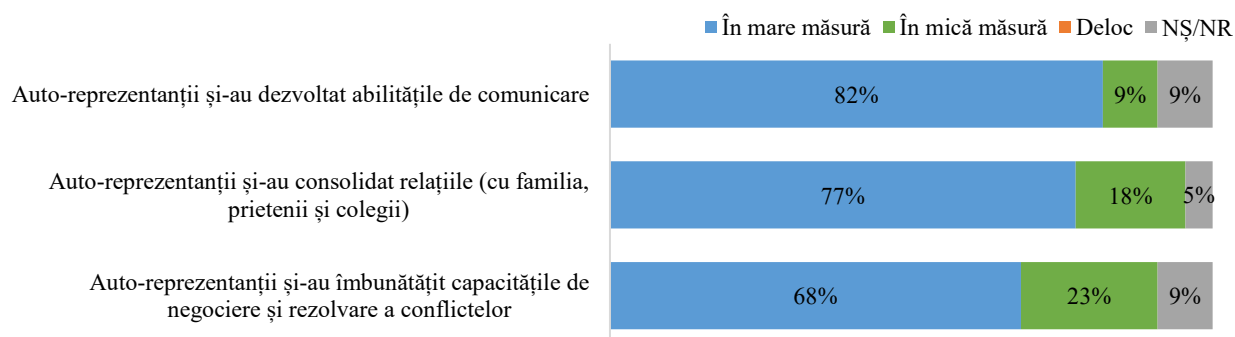

Fig. 3.6. Influența auto-reprezentării la nivel interpersonal

În evaluarea impactului auto-reprezentării **la nivel organizațional** a fost utilizate rezultatele sondajului de opinie realizat cu OSC din Republica Moldova, membre ale AOPD. Din 35 OSC participante la sondaj, 22 au menționat că sprijină auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități prin diverse proiecte, programe, acțiuni și inițiative. Dintre acestea, majoritatea au raportat un impact pozitiv asupra propriilor organizații (Fig. 3.7). Astfel, 77% au declarat că lucrul pe segmentul auto-reprezentare, a crescut nivelul de conștientizare și înțelegere a nevoilor și drepturilor persoanelor cu dizabilități în rândul colegilor și managementului, contribuind la o cultură organizațională mai incluzivă. 73% dintre organizații au adoptat practici de lucru mai incluzive, devenind mai inovatoare, datorită faptului că au lucrat pe segmentul auto-reprezentare. Alte 73% s-au referit la reputația organizației, în sensul că a crescut imaginea pozitivă în interiorul și exteriorul comunității lor datorită susținerii auto-reprezentării. Aproximativ o treime din organizații și-au îmbunătățit programele de formare și suport pentru persoanele cu dizabilități, pliat pe nevoile acestora (68%). În cazul a 64% dintre OSC a crescut gradul de participare a persoanelor cu dizabilități în procesele decizionale din cadrul organizației. Alte 64% dintre OSC au declarat îmbunătățiri ale condițiilor de muncă din organizație, prin asigurarea accesibilității. Impactul pozitiv s-a reflectat și în implementarea politicilor interne echitabile în cazul a 59% dintre OSC, asigurându-se ca toate persoanele, indiferent de abilități, au acces egal la oportunități și resurse.

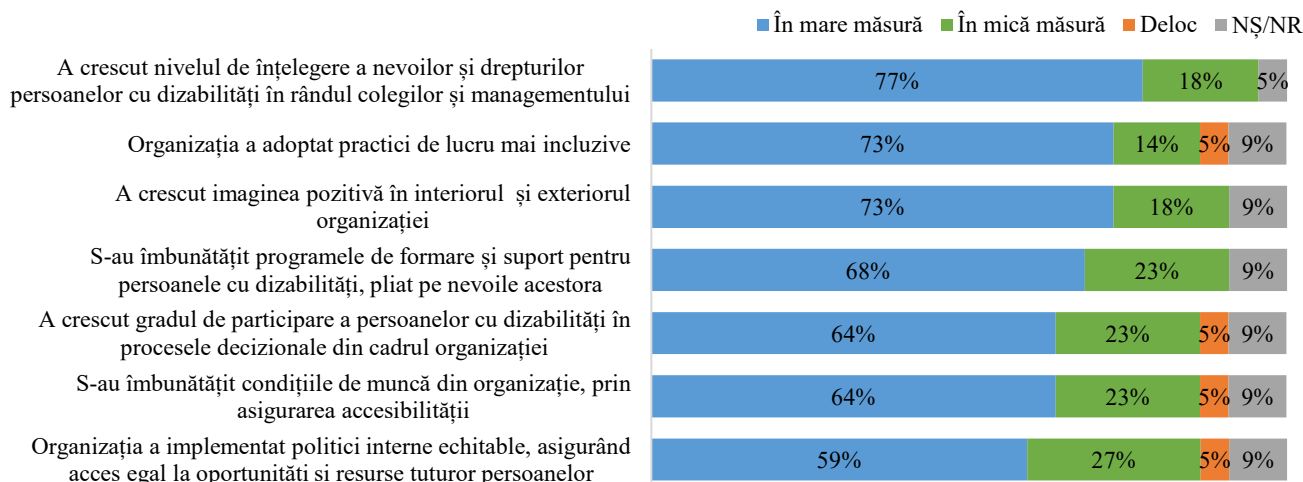

Fig. 3.7. Influența auto-reprezentării la nivel organizațional

Impactul la nivel comunitar. Auto-reprezentarea încurajează persoanele cu dizabilități intelectuale să participe mai activ în activități comunitare, campanii de advocacy și inițiative de voluntariat, contribuind la o viață comunitară mai incluzivă.

”Am participat la un proiect la Centrul Media pentru Tineri, și am făcut un foișor la liceul din localitatea mea. Acum îl folosesc elevii din liceu pentru lecțiile în aer liber... Datorită că facem parte din grupul de auto-reprezentanți... demonstrăm că și noi putem face ceva pentru comunitățile noastre, unde noi locuim.” DFG, auto-reprezentant_4

Eforturile de auto-reprezentare și pledoarie ale persoanelor cu dizabilități intelectuale s-au materializat în politici și practici locale mai incluzive, datorită participării auto-reprezentanților în procesele de consultări publice și mecanismele decizionale la nivel local și national. În acest sens, auto-reprezentanții au participat în consultarea Strategiilor raionale pentru incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități din raioanele Fălești, Ungheni, Călărași și Cantemir.

Un alt rezultat important se referă la infrastructura fizică mai accesibilă pentru persoanele cu dizabilități, datorită participării membrilor grupurilor de auto-reprezentare din diferite raioane în acțiuni de advocacy pentru asigurarea accesibilității drumurilor și clădirilor de menire publică (câteva exemple includ structurile de asistență socială, școli, case de cultură, drumuri publice etc.).

”Mergem pe la autoritățile publice și vorbim despre accesibilitate. Facem advocacy pentru rampe de acces. Pentru că e un pic mai greu cu accesibilitatea la instituțiile publice din satele noastre. De atâta au fost mai multe acțiuni pe accesibilitate.” DFG, auto-reprezentant_5

”Eu, în anul 2023, la sfârșit, am înaintat un demers către primar să se repare porțiunea de drum inaccesibilă pe care eu o parcurg acasă. Am înaintat demers ca să fie rezolvată această problemă. Și urmează în anul 2024, anul ăsta, să fie soluționată această problemă.” DFG, auto-reprezentant_7

Datorită cunoștințelor obținute și a abilităților de auto-reprezentare dezvoltate, a crescut gradul de accesare a serviciilor locale (de sănătate, educație, muncă, sport, transport etc.) de către persoanele cu dizabilități intelectuale.

Un alt rezultat la nivel comunitar se referă la creșterea participării civice a persoanelor cu dizabilități intelectuale. Membrii grupurilor de auto-reprezentare au declarat că participă în procesele electorale și în consiliile comunitare, mulți dintre ei – pentru prima dată.

”Înainte de alegeri, am făcut ședințe în diverse localități, unde am informat persoane cu dizabilități despre faptul că au dreptul să meargă la alegeri, iar dacă nu pot să vină, să cheme urna mobilă. Adică poți fi un cetățean activ și independent, dar trebuie să știi ce trebuie să faci.” DFG, auto-reprezentant_5

Datorită rolului pe care-l au OSC în dezvoltarea și promovarea auto-reprezentării în Moldova, acestea au fost invitate să evalueze impactul programelor și proiectelor lor în dezvoltarea și promovarea auto-reprezentării asupra comunității. Similar altor nivele, descrise anterior, auto-reprezentarea a avut un impact pozitiv și la nivel comunitar (Fig. 3.8). Astfel, a crescut în mare măsură gradul de accesare a serviciilor locale (de sănătate, educație, muncă, sport, transport etc.) de către persoanele cu dizabilități (68%). 1/3 dintre OSC au confirmat că auto-reprezentanții pe care i-au sprijinit se implică activ în promovarea accesibilității în comunitate (63%). 59% dintre OSC confirmă că auto-reprezentanții se implică activ în promovarea politicilor incluzive la nivel de comunitate. Jumătate dintre OSC constată o creștere a participării civice a auto-reprezentanților, prin implicarea lor mai activă în procesele electorale și în consiliile comunitare.

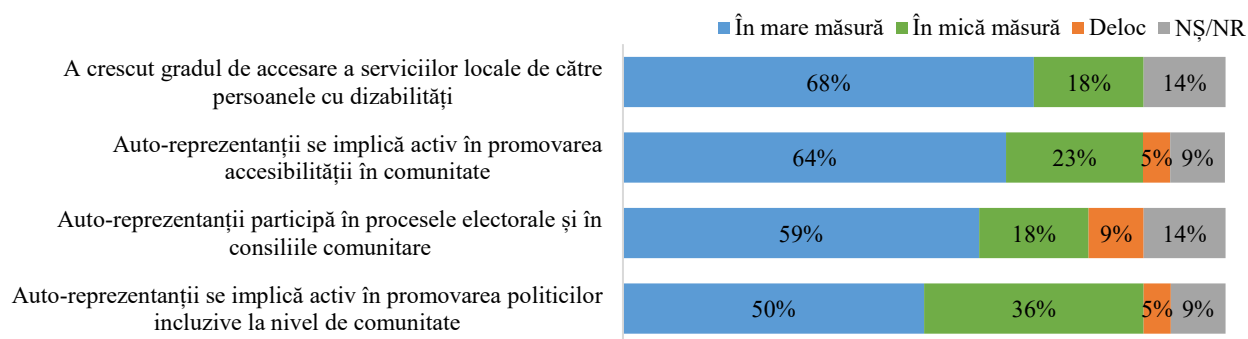

Fig. 3.8. Influența auto-reprezentării la nivel comunitar

Auto-reprezentarea la **nivel național** s-a materializat în politici mai incluzive, atitudini schimbate și accesibilitate mai bună. Un rezultat direct al eforturilor de auto-reprezentare și advocacy a persoanelor cu dizabilități intelectuale în procesele de consultare publică a documentelor de politici

publice la nivel național este adoptarea de politici naționale mai incluzive. Exemple în acest sens sunt: Programul național de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități pentru anii 2017-2022, Programul național de dezinstituționalizare pentru anii 2018-2026, Programul Național de Incluziune socială a persoanelor cu dizabilități 2024 – 2027 (proiect). Astfel, implicarea auto-reprezentanților în procesele de consultare publică, în cadrul cărora și-au exprimat punctele de vedere, preocupările și necesitățile, a fost un factor-cheie în promovarea incluziunii și în asigurarea că politicile naționale reflectă în mod corespunzător diversitatea și complexitatea experiențelor persoanelor cu dizabilități. Adicional, auto-reprezentanții participă prin acțiuni de advocacy pentru modificarea și îmbunătățirea cadrului legal național.

”Am scris petiție pentru sanatorii. Pentru că tinerii cu vârstele între 15 – 18 ani nu pot beneficia de foi la sanatoriu.” DFG, auto-reprezentant_5

”Am scris la Ministerul Educației pentru admiterea persoanelor cu dizabilități la colegiu. Ne-am întâlnit într-o zi în ședința grupului și am decis că trebuie neapărat să scriem un demers ca Ministerul să aibă la cunoștință, ca persoanele cu dizabilități tot să poată studia.” DFG, auto-reprezentant_1

Un alt exemplu de implicare a auto-reprezentanților este în cercetare. Pentru prima dată, persoanele cu dizabilități intelectuale din Moldova au participat direct în cercetarea privind politicile și practicile de ghidare în carieră a tinerilor cu dizabilități din Republica Moldova (Cojocar 2021). În cadrul studiului național, care a inclus 368 de participanți cu dizabilități intelectuale din diverse regiuni ale țării și 13 membri ai grupurilor de auto-reprezentare, s-au descoperit aspecte semnificative ale experiențelor lor. Astfel, majoritatea (60%) dintre persoanele cu dizabilități intelectuale au exprimat nesiguranță legată de pregătirea lor pentru integrarea pe piața muncii, iar mai mult de jumătate (57%) au subliniat necesitatea unor formări profesionale suplimentare pentru a avea șanse echitabile de angajare. O treime dintre persoanele cu dizabilități intelectuale nu au auzit niciodată despre serviciile de ghidare în carieră, reflectând o subutilizare a acestor resurse cruciale în asigurarea incluziunii în muncă a lor. Perspectivile persoanelor cu dizabilități intelectuale au dezvăluit mai multe oportunități pentru auto-reprezentare și pledoarie în ceea ce privește ghidarea în carieră, evidențiind nevoia urgentă de a aborda barierele existente și de a promova accesul egal la servicii educaționale și profesionale adecvate pentru toate tipurile de dizabilități, inclusiv cele intelectuale. Adicional, concluziile și recomandările studiului au fost luate în considerare în formularea Programului Național de Incluziune socială a persoanelor cu dizabilități 2024 – 2027 (Proiect), ceea ce înseamnă că auto-reprezentarea și vocile persoanelor cu dizabilități intelectuale au avut un impact semnificativ în modelarea politicii de o manieră incluzivă.

Un alt exemplu care elucidează impactul auto-reprezentării la nivel național, se referă la participarea auto-reprezentanților în monitorizarea politicilor publice – fapt esențial pentru a asigura ca politicile să fie eficiente, relevante, transparente și responsabile, contribuind la o societate mai incluzivă și mai echitabilă pentru toți. În acest context, menționăm contribuția din anul 2024 a auto-reprezentanților din Republica Moldova la elaborarea Raportului de alternativă pentru Comitetul ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități. Acest raport se referă la punerea în aplicare a Convenției ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități, precum și la evaluarea modului în care guvernul moldovean a răspuns la observațiile finale ale Comitetului ONU. Auto-reprezentanții au participat activ în procesul de redactare a raportului, concentrându-se în special pe articolul 24 al Convenției, care se referă la dreptul la educație. Prin această participare, ei au adus în prim-plan perspectivele și experiențele individuale ale persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova, evidențiind provocările și obstacolele cu care se confruntă în accesarea unei educații de calitate și incluzive. Această contribuție este semnificativă, deoarece auto-reprezentanții au putut să ofere o perspectivă autentică și directă asupra problemelor existente, bazată pe experiențele lor reale. Participarea lor în acest proces nu doar că aduce o valoare adăugată raportului, dar și promovează o mai bună implementare a drepturilor prevăzute de Convenție, având un impact pozitiv asupra politicilor și practicilor viitoare în domeniul educației pentru persoanele cu dizabilități. Nu în ultimul rând, implicarea în procesul de elaborare a raportului de alternativă consolidează importanța vocii persoanelor cu dizabilități în monitorizarea și implementarea drepturilor lor.

Adițional, auto-reprezentanții au participat în promovarea dezinstituționalizării și traiului în comunitate pentru persoanele cu dizabilități din Republica Moldova, în condiții de egalitate cu alți cetățeni ai țării – unul din obiectivele politicilor publice din domeniului incluziunii sociale ale statului. În acest sens, auto-reprezentanții dezinstituționalizați au realizat vizite în centrele de plasament, unde au împărtășit experiențele lor de trai în comunitate cu persoanele instituționalizate, acționând astfel în rol de suport de la egal la egal. Totodată, auto-reprezentanții au participat în acțiuni de sensibilizare a opiniei publice privind dreptul la un trai decent în comunitate pentru persoanele cu dizabilități în cadrul diverselor campanii de informare și conștientizare.

"Eu vreau ca instituțiile să fie închise. Persoanele cu dizabilități trebuie să trăiască în comunitate. Eu am vorbit despre asta la radio. Și am fost și în instituții și le-am spus oamenilor de acolo despre viața mea după ce am ieșit din internat. Le-am spus că am casă, am de lucru, primesc salariu." IA, auto-reprezentant_2

"Am făcut advocacy pentru locuri de parcare pentru persoanele cu dizabilități la magazine". DFG, auto-reprezentant_4

Pentru a promova incluziunea în societate, auto-reprezentanții și-au propus schimbarea atitudinilor negative ale societății în raport cu persoanele cu dizabilități, care sunt bariere cunoscute în calea realizării drepturilor lor umane. Prin acțiunile de sensibilizare a opiniei publice, persoanele cu dizabilități contribuie la schimbarea atitudinilor sociale față de incluziune. Grupurile de auto-reprezentare combat stereotipurile negative și prejudecățile legate de dizabilități, utilizând diverse instrumente în acest sens: participări la emisiuni radio și TV, spectacole de teatru-forum, flash-mob-uri, lecții de conștientizare în școli, expoziții tematice de fotografie, interviu narativ de tip povestea vieții, crearea și distribuirea de conținut pe platformele de social media etc. Adicional, auto-reprezentanții din Republica Moldova au creat o pagină de Facebook „Auto-reprezentanți Moldova” care are aproximativ 700 de urmăritori. Pagina este utilizată drept instrument de auto-reprezentare și pledoarie privind drepturile persoanelor cu dizabilități, inclusiv intelectuale, din Republica Moldova (<https://www.facebook.com/people/Auto-reprezentan%C8%9Bi-Moldova/100081942244179/>).

”Am jucat câteva spectacole de teatru social în școală și în grădiniță. Am încercat să sensibilizăm copiii din școală să-și schimbe părerea despre persoanele cu dizabilități și să înțeleagă că ele nu neapărat trebuie să se ducă să învețe la o școală specială. Ei pot învăța chiar și într-o școală obișnuită, adică cu ei (copiii din școală). Și să nu se ferească de dânșii, să-i accepte, într-un fel.” DFG, auto-reprezentant _2

”Pe mine m-au filmat. Am vorbit despre Convenția ONU. Ca nu înțelegeam ce era scris. Dar cartea ceea era cu imagini și am înțeles despre drepturi.” DFG, auto-reprezentant _3

Datorită acțiunilor de auto-reprezentare, s-a îmbunătățit infrastructura publică, devenind mai accesibilă pentru persoanele cu dizabilități.

”Pentru că încălțăminte nu-i bună, e foarte tare, am scris o petiție la CREPOR. Ne-am întâlnit cu ei. Și se produc schimbări. Unii din noi chiar ne-am adresat acolo. Și am selectat încălțări și mi s-au făcut după plac și după modelul care-am vrut. Și tot asta datorită grupului de auto-reprezentare.” DFG, auto-reprezentant _5

”Dacă au vrut ei [persoanele cu dizabilități din grupurile de auto-reprezentare] să abordeze problemele cu accesul la transport, sau accesul la echipamente și încălțăminte ortopedică, sau alte probleme, ei ne-au cerut ajutor. Persoanele nu au abilitatea să vorbească în termeni de documente legislative, cu terminologie specifică. Ei vin și ne spun nouă problema și acum e abilitatea noastră de a transforma problema pe care ei ne-au comunicat-o, într-o recomandare la documentul vizat. Așa colaborăm.” IA, expert _2

Impactul pozitiv la nivel național a fost confirmat de OSC care au sprijinit auto-reprezentanții din Republica Moldova prin programele și proiectele lor. Astfel, 73% dintre organizații au afirmat că prin acțiunile de auto-reprezentare, persoanele cu dizabilități contribuie considerabil la schimbarea atitudinilor sociale, prin combaterea stereotipurilor negative și prejudecăților legate de dizabilități (Fig. 3.9). Alte 73% dintre OSC văd impactul în dezvoltarea și implementarea politicilor naționale

pentru drepturile persoanelor cu dizabilități. În opinia a 59% dintre OSC, datorită acțiunilor de auto-reprezentare, persoanele cu dizabilități sunt reprezentate mai corect și pozitiv în mass media. 46% dintre organizații confirmă că datorită acțiunilor de auto-reprezentare, s-a îmbunătățit infrastructura publică, devenind mai accesibilă pentru persoanele cu dizabilități. Fiecare a 3-a organizație, afirmă că s-a intensificat colaborarea internațională, datorită schimbului de bune practici și strategii cu auto-reprezentanții din alte țări pe care l-au facilitat.

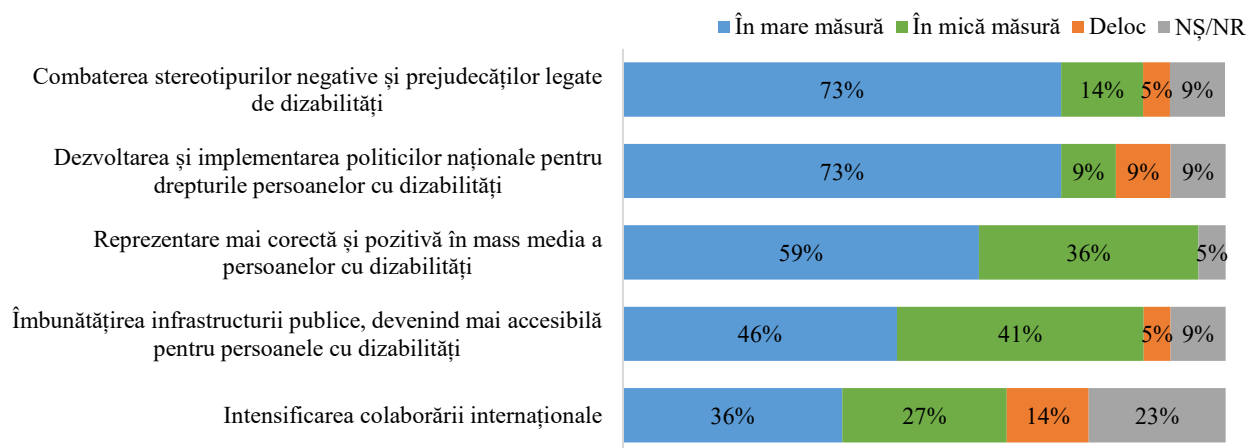

Fig. 3.9. Influența auto-reprezentării la nivel național

La nivel global inițiativele de auto-reprezentare au contribuit la intensificarea colaborării internaționale, prin schimbul de bune practici cu auto-reprezentanții din alte țări.

Unii membri ai grupurilor de auto-reprezentare participă în cadrul rețelelor de advocacy globale, astfel amplificând vocile persoanelor cu dizabilități intelectuale la nivel global, fapt confirmat de auto-reprezentanții participanți în cercetare și 27% dintre OSC care implementează programe și proiecte de sprijinire a auto-reprezentării. De menționat în acest sens sunt platformele internaționale ale auto-reprezentanților, susținute de *Inclusion international* (<https://inclusion-international.org/>) și *Inclusion Europe* (INCLUSION EUROPE. ©2024), cu care auto-reprezentanții din Republica Moldova au colaborat și s-au implicat în acțiuni de pledoarie la scară globală pentru promovarea auto-reprezentării, drepturilor persoanelor cu dizabilități intelectuale și incluziunii sociale a acestora. Colaborarea cu Inclusion International, de exemplu, s-a materializat în 2 ghiduri – ”Ghidul privind participarea politică a persoanelor cu dizabilități intelectuale și psihosociale” (UNDP 2021) și ”Ghidul internațional pentru incluziune participativă: Ascultă, Include, Respectă” (Inclusion International ©2024). Datorită colaborării cu Inclusion Europe auto-reprezentanții din Moldova au participat la întâlnirea cu membrii Parlamentului European în 2017, la Bruxelles, pentru a aduce pe agenda

decidenților europeni problemele ce țin de capacitatea juridică a persoanelor cu dizabilități și limitările pe care le implică aceasta (Inclusion Europe 2017).

”A fost un ghid care a fost anumit pe scoaterea persoanelor cu dizabilități din instituții. Și noi am planificat o ședință și am venit cu diferite soluții, pentru că ghidul ăsta trebuie să fie cumva îmbunătățit. [Auto-reprezentanții au venit cu 25 de recomandări asupra ghidului].” DFG, auto-reprezentant_5

Alte rețele internaționale în care s-au implicat persoanele cu dizabilități din Republica Moldova în calitate de auto-reprezentanți sunt European Disability Forum (EDF ©2024), International Disability Alliance (IDA ©2024), European Association of Service Providers for Persons with Disabilities (EASPD ©2024), East European Network for Citizenship Education (EENCE ©2024). Prin participarea în cadrul acestor rețele și platforme auto-reprezentanții au reprezentat activ interesele persoanelor cu dizabilități intelectuale din Republica Moldova la nivel internațional, contribuind la elaborarea politicilor și strategiilor în domeniul dizabilităților, schimbul de bune practici și experiențe, precum și consolidarea cooperării și solidarității între organizațiile din diferite țări pentru promovarea drepturilor și incluziunii persoanelor cu dizabilități intelectuale.

”Cu grupul de auto-reprezentanți ne mai facem cunoștință cu alte grupuri, ca de exemplu de la Chișinău, de la Fălești... Iată am fost și peste hotare. Mai facem cunoștință și cu grupuri din alte țări. Și povestim fiecare despre viața noastră. Eu povestesc cum e în Republica Moldova și la noi acasă, cum am ieșit din internat, și cum acum am familie, cum sunt o persoană ca toată lumea. Și ei au povestit cum trăiesc în localitățile lor. [Este vorba despre grupul de supraviețuitori ai instituțiilor rezidențiale, din care fac parte auto-reprezentanți din Republica Moldova, alături de alții din alte țări, cum ar fi China, România, Anglia].” IA, auto-reprezentant_1

”Eu cu grupul de auto-reprezentanți am fost la Madrid și Timișoara. La Timișoara ne-am dus împreună cu alți băieți cu care am trăit în internat. Acolo am povestit despre viața mea cât am stat la casa internat. La Madrid ne-am întâlnit cu alte persoane cu dizabilități, din diferite țări. Am vorbit despre drepturile persoanelor cu dizabilități, despre accesibilitate.” IA, auto-reprezentant_2

Ca parte a mișcării de auto-reprezentare globale, auto-reprezentanții din Republica Moldova au participat la evenimente și foruri internaționale, precum Inițiativa Globală Clinton / SUA (2016), Conferința Statelor Părți la Convenția cu privire la Drepturile Persoanelor cu Dizabilități (2019 și 2020); Ziua de Discuție Generală privind Convenția cu privire la Drepturile Copilului (2021); conferințe internaționale pentru auto-reprezentanți etc. Participarea la forumuri internaționale este confirmată de 1/3 dintre OSC care implementează programe și proiecte de sprijinire a auto-reprezentării.

Astfel, prezența internațională a început în 2016, cu participarea tinerei auto-reprezentante din Republica Moldova în cadrul Clinton Global Initiative (CGI) la New York. CGI întrunește lideri mondiali pentru a crea și implementa soluții inovative pentru cele mai stringente provocări ale lumii. În 2016, liderii mondiali s-au întrunit în cadrul angajamentului CGI privind îmbunătățirea incluziunii sociale și financiare a femeilor și fetelor cu dizabilități în SUA și Europa de Est, inclusiv Republica Moldova. Auto-reprezentanta din Republica Moldova a vorbit despre experiența ei de viață ca tânără cu dizabilități (Keystone Moldova 2016; Clinton Foundation 2024; KHS 2016).

În 2019, o altă tânără auto-reprezentată a reprezentat Republica Moldova la un eveniment secundar în cadrul celei de-a 12 Conferințe a Statelor Părți la Convenția privind Drepturile Persoanelor cu Dizabilități a Națiunilor Unite (COSP 12). Evenimentul a explorat legătura dintre incluziunea socială și sănătatea persoanelor cu dizabilități. Auto-reprezentanta din Republica Moldova s-a axat pe problemele cu care se confruntă persoanele cu dizabilități intelectuale care trăiesc în instituții în exersarea dreptului la sănătate. Aceasta a menționat că *"persoanele din instituții sunt slab informate despre sănătatea și tratamentele lor și chiar li se refuză serviciile de care au nevoie. Totodată, ea a subliniat importanța colaborării dintre auto-reprezentanți, guvern și organizațiile societății civile pentru a promova incluziunea socială și sănătatea adecvată, astfel încât persoanele cu dizabilități să primească sprijinul necesar în conformitate cu drepturile și dorințele lor."* (<https://www.khs.org/event/just-include-me/>)

În septembrie 2021, doi auto-reprezentanți din Republica Moldova au participat la Ziua de Discuție Generală a Convenției Națiunilor Unite cu privire la Drepturile Copilului. Aceasta a fost dedicată temei "Drepturile copilului și îngrijirea alternativă". Unul dintre auto-reprezentanți a vorbit despre accesul la justiție pentru copiii cu dizabilități moldoveni din instituțiile rezidențiale. Al doilea auto-reprezentat a făcut parte din Comitetul Consultativ pentru Copii și Tineret pentru Convenția Națiunilor Unite cu privire la Drepturile Copilului, ca parte pregătitoare pentru Ziua de Discuție Generală. În calitate de membru al comitetului consultativ, acesta a adus perspective la nivel global asupra problemelor cu care se confruntă copiii cu dizabilități în instituțiile rezidențiale. Ambii auto-reprezentanți au fost dezinstituționalizați cu suportul Î.P. Keystone Moldova și sprijiniți cu transferul pentru trai independent în comunitate. Experiența lor personală a contribuit la elaborarea unei declarații colective, care susținea drepturile copiilor de a trăi în familii, promovând inițiativele de dezvoltare a serviciilor comunitare și subliniind importanța schimbării sistemului pentru a asigura incluziunea copiilor și a familiilor lor în comunități (KHS 2021).

Participarea auto-reprezentanților în forumuri internaționale contribuie la avansarea drepturilor persoanelor cu dizabilități la nivel global.

Prin participarea în evenimente la nivel internațional, auto-reprezentanții au influențat politicile globale, datorită contribuțiilor lor la dezvoltarea și implementarea tratatelor și convențiilor internaționale pentru drepturile persoanelor cu dizabilități, fapt confirmat de 32% dintre OSC care implementează programe și proiecte de sprijinire a auto-reprezentării.

Este important să recunoaștem că auto-reprezentarea este un proces continuu și dinamic, iar impactul său poate fi complex și dificil de cuantificat în termeni stricți de rezultate măsurabile, deoarece se referă la schimbări sistemice și de atitudine. Prin urmare, pentru a înțelege mai bine impactul auto-reprezentării la nivel național și global, sunt necesare cercetări adiționale care să exploreze mai în profunzime influența acestui proces asupra schimbărilor în societate. Aceste cercetări ar putea implica analiza mai detaliată a interacțiunilor și relațiilor dintre auto-reprezentanți, organizațiile lor și alte părți interesate, precum și evaluarea aprofundată a modului în care aceste interacțiuni influențează politici, practici și percepții la nivel național și global.

Mai multe teorii au fost fundamentale pentru analiza modului în care drepturile și participarea activă a persoanelor cu dizabilități sunt promovate în cadrul societății moldovenești: teoria autodeterminării, teoria puterii, teoria identității sociale și a interacționismului simbolic.

Rezultatele obținute în urma cercetării din Republica Moldova, susținute de o analiză conceptuală a termenului de auto-reprezentare și de o examinare a literaturii relevante tematicii studiate, a permis elaborarea unui cadru logic al auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități din perspectiva incluziunii sociale (Tabel 3.1). Acesta a fost inspirat din modelul de cadru logic al Consiliilor de stat ale SUA care sprijină programe de auto-determinare și incluziune socială a persoanelor cu tulburări de dezvoltare. Evaluarea activității consiliilor a scos în evidență că ele se concentrează pe resurse și activități în programele lor de sprijinire a auto-reprezentării, mai puțin pe măsurarea rezultatelor pe termen lung și a impactului acestora. Modelul SUA a fost adaptat la contextul Republicii Moldova, reieșind din rezultatele cercetării privind rolul auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități în incluziunea socială acestora (ACL 2020; NACDD ©2024).

Tabel 3. 1. Cadrul Logic al auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități din perspectiva incluziunii sociale

Resurse	Activități	Rezultate	Impact	Premize
Programe de instruire și mentorat Resurse financiare Rețele de sprijin (inclusiv persoane de suport, auto-reprezentanți) Echipament și tehnologii (calculator, internet etc.) Resurse financiare Parteneri	Instruiri în drepturile persoanelor cu dizabilități, auto-reprezentare, pledoarie, dezvoltare personală, comunicare etc. Întâlniri regulate pentru schimb de cunoștințe și experiențe, planificarea activităților etc. Campanii de sensibilizare a opiniei publice Întâlniri cu factori de decizie Petiționare Participare în evenimente locale, naționale, globale pentru reprezentarea persoanelor cu dizabilități Consultarea politicilor publice Participarea la grupuri de lucru și comitete consultative pentru a oferi expertiză Monitorizarea implementării politicilor legate de dizabilitate și identificarea potențialelor probleme Evaluarea accesibilității serviciilor și a spațiilor publice pentru persoanele cu dizabilități și identificarea barierelor	Nivel intrapersonal (stima de sine crescută, nivel îmbunătățit de auto-conștientizare, abilități sporite de auto-gestionare) Nivel interpersonal (abilități de comunicare dezvoltate, relații sociale consolidate) Nivel organizațional (practici de lucru mai incluzive, politici interne mai echitabile, cultură organizațională mai incluzivă etc.) Nivel comunitar (angajament crescut în comunitate a persoanelor cu dizabilități, infrastructură publică mai accesibilă, politici mai incluzive, grad sporit de accesare a serviciilor locale (de sănătate, educație, muncă, sport, transport etc.) de către persoanele cu dizabilități, etc.) Nivel național (nivel sporit al acceptării persoanelor cu dizabilități, politici naționale mai incluzive, reprezentare valorizantă în mass media, infrastructura publică mai accesibilă etc.) Nivel global colaborarea cu auto-reprezentanții din alte țări intensificată, reprezentare în cadrul rețelelor de advocacy globale, politici internaționale mai incluzive etc.).	Auto-reprezentanții sunt un grup organizat și puternic, pot influența politicile publice și opinia publică în direcția incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități Societatea este mai incluzivă, iar diversitatea este respectată și apreciată	Persoanele cu dizabilități doresc și sunt motivate să participe mai activ în societate. Există un mediu favorabil care încurajează și susține eforturile de auto-reprezentare. Atitudinile societății sunt în general, de acceptare, față de persoanele cu dizabilități Accesul la resurse este echitabil și nu există bariere financiare majore pentru participarea la programele de auto-reprezentare.

3.5. Concluzii la capitolul 3

Acest capitol oferă o imagine cuprinzătoare asupra fenomenului de auto-reprezentare și incluziune socială a persoanelor cu dizabilități intelectuale din Republica Moldova. Dezvoltarea și susținerea auto-reprezentării în Republica Moldova a fost, în general, adaptată peisajului social, instituțional, politic și economic al țării. Rolul de promotor și susținător al auto-reprezentării revine OSC active în domeniul drepturilor persoanelor cu dizabilități.

Prezența unui facilitator extern, reprezentat de persoana de suport, este indispensabilă pentru dezvoltarea autodeterminării și auto-reprezentării. Totuși, există riscul ca acest facilitator să creeze, pe termen mediu, o dependență în rândul auto-reprezentanților, având în vedere un mediu încă neprietenos incluziunii—marcat de resurse limitate, lipsa pârgurilor necesare și a serviciilor comunitare. În aceste condiții, dezvoltarea organică a unui grup de auto-reprezentanți devine dificilă.

Deși auto-reprezentarea vizează în special persoanele cu dizabilități intelectuale, în Republica Moldova nu există nici o organizație a acestora, limitându-le posibilitățile de a-și exprima nevoile și interesele în mod autonom.

Rezultatele cercetării demonstrează că auto-reprezentarea are impact pozitiv asupra persoanelor cu dizabilități intelectuale din Republica Moldova, manifestându-se la diferite nivele: intra- și inter-personal, organizațional, comunitar, național și global. Practicarea auto-reprezentării permite persoanelor cu dizabilități intelectuale să-și facă auzite vocile și să-și exercite drepturile într-un mod egal și autentic, contribuind la dezvoltarea unei societăți mai echitabile și incluzive.

Informațiile din acest capitol au permis elaborarea propriei definiții a auto-reprezentării, potrivit căreia aceasta reprezintă procesul de participare activă și directă a persoanelor cu dizabilități intelectuale în procesele decizionale la nivel individual, comunitar și social, prin exprimarea propriei voci și manifestarea capacității proprii de acțiune, promovând astfel o incluziune socială autentică și durabilă.

Adițional, analiza percepțiilor și experiențelor de auto-reprezentare, a acțiunilor OSC care sprijină eforturile de auto-reprezentare ale persoanelor cu dizabilități intelectuale, identificarea barierelor în auto-reprezentare, a resurselor necesare pentru o auto-reprezentare eficientă, dar și evaluarea impactului acestui proces a permis elaborarea unui model de Cadru logic al auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova, care poate fi aplicat în practică pentru dezvoltarea și implementarea programelor și inițiativelor destinate să sprijine auto-reprezentarea și incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități în Republica Moldova.

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

Auto-reprezentarea este un concept relativ nou în discursul academic internațional, constituind o direcție de cercetare emergentă în cadrul studiilor din domeniul dizabilității – o nouă ramură a științei, care și-a făcut apariția în anii 1980.

În mediul științific din Republica Moldova, această teză reprezintă prima abordare sistematică a conceptului de auto-reprezentare, contribuind la completarea unui gol academic existent. Prin investigarea multidimensională a auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități intelectuale în contextul incluziunii sociale, teza de doctor a oferit un cadru teoretic și empiric necesar pentru înțelegerea aprofundată a acestui fenomen, confirmând atingerea scopului propus și soluționând astfel o problemă științifică semnificativă.

Teza a fost fundamentată pe principiile cercetării incluzive, acordând un rol central persoanelor cu dizabilități intelectuale, prin participarea lor activă în procesul de cercetare. Această abordare a fost esențială pentru a obține o înțelegere profundă și respectuoasă a experiențelor lor individuale de auto-reprezentare și incluziune socială. Prin ancorarea sa în aceste principii, teza marchează un moment de referință în peisajul științific moldovenesc, oferind un model replicabil pentru viitoare inițiative academice centrate pe echitate, participare și valorizarea vocilor marginalizate.

Valoarea aplicativă a tezei se reflectă în utilizarea rezultatelor cercetării pentru crearea și consolidarea grupurilor de auto-reprezentare în mai multe raioane ale Republicii Moldova. Împuternicirea persoanelor cu dizabilități intelectuale a facilitat implicarea activă a acestora în acțiuni de pladoarie, promovarea drepturilor, procese de dezinstituționalizare și schimbarea percepțiilor despre dizabilitate la nivel local și național. În paralel, materialele elaborate în cadrul cercetării au sprijinit formarea practicienilor și a familiilor în dezvoltarea abilităților de auto-reprezentare ale persoanelor cu dizabilități intelectuale. Toate aceste eforturi demonstrează aplicabilitatea concretă a cercetării în promovarea incluziunii și participării active a persoanelor cu dizabilități intelectuale.

Practica de auto-reprezentare, implementată cu contribuția autoarei prezentei teze, a fost recunoscută și apreciată ca practică inovatoare în competiția internațională organizată de Asociația Europeană a Furnizorilor de Servicii pentru Persoanele cu Dizabilități în 2020 (KHS 2021). Această recunoaștere subliniază succesul practicii și reprezintă o validare a contribuției autoarei în dezvoltarea auto-reprezentării în Republica Moldova, cât și o promovare a acesteia pe plan internațional.

Principalele rezultate științifice ale tezei de doctorat sunt sintetizate în cele ce urmează:

1. În cadrul cercetării a fost propusă o definiție proprie a conceptului analizat, elaborată în baza datelor empirice și a cadrului teoretic aplicat. Această definiție reflectă perspectiva persoanelor cu dizabilități intelectuale asupra auto-reprezentării și incluziunii sociale în Republica Moldova, oferind astfel o contribuție originală la dezvoltarea conceptuală a domeniului. Astfel, auto-reprezentarea este definită drept proces de implicare activă și directă a persoanelor cu dizabilități intelectuale în procesele decizionale la nivel individual, comunitar și social, prin exprimarea propriei voci și manifestarea capacității proprii de acțiune, promovând astfel o incluziune socială autentică și durabilă.
2. Aprofundarea cadrului teoretic existent privind auto-reprezentarea, completată cu perspective care au rezultat din investigarea contextului istoric și cultural al Republicii Moldova, a permis dezvoltarea unui model propriu de cadru logic al auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități în contextul incluziunii sociale. Acest model are un potențial aplicativ considerabil, fiind deja implementat și validat în activitățile desfășurate cu persoanele cu dizabilități intelectuale, membre ale grupurilor de auto-reprezentare din țară. Rezultatele obținute în urma aplicării modelului au demonstrat eficiența acestuia, confirmând relevanța sa practică. Modelul poate fi utilizat în continuare pentru dezvoltarea și implementarea programelor și inițiativelor care sprijină auto-reprezentarea și incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități. Acesta poate fi integrat în programele de formare pentru profesioniști din domenii precum asistență socială, sănătate și educație, contribuind la servicii mai eficiente și la sprijinirea incluziunii persoanelor cu dizabilități intelectuale în comunitate.
3. Contextualizarea fenomenului de auto-reprezentare a permis identificarea barierelor cu care se confruntă persoanele cu dizabilități intelectuale din Republica Moldova în eforturile lor de auto-reprezentare. Cercetarea a identificat un spectru vast de bariere: de la cele de ordin personal, la cele de ordin social. Barierele de ordin personal includ: lipsa încrederii în sine, frica de reacțiile din partea societății, nivel redus al asertivității, lipsa de cunoștințe despre drepturi și resursele disponibile, lipsa de experiență de auto-reprezentare și pledoarie. Din categoria barierelor de ordin social fac parte: inaccesibilitatea mediilor fizice și virtuale, ale bunurilor și serviciilor, ale tehnologiilor informației și ale comunicațiilor; atitudinile stigmatizante ale societății; insuficiența resurselor financiare care să fortifice abilitățile de auto-reprezentare; carențele în abilitățile familiilor și persoanelor de suport de a educa și sprijini eforturile de auto-reprezentare ale

persoanelor cu dizabilități intelectuale. Teza evidențiază faptul că toate aceste obstacole ridică întrebări serioase privind durabilitatea și viitorul rețelei de auto-reprezentare din Republica Moldova, iar în lipsa unei abordări sistemice, mișcarea de auto-reprezentare riscă să rămână fragilă și dependentă de inițiative izolate, în special ale donatorilor externi.

4. Studiul a realizat și o evaluare a elementelor catalizatoare ale succesului în auto-reprezentare. Rezultatele cercetării evidențiază factorii personali (cum ar fi autodeterminarea, educația și încrederea în sine), sistemici (precum legislația incluzivă, accesibilitatea și rețelele de sprijin) și atitudinali ca elemente pentru o auto-reprezentare eficientă a persoanelor cu dizabilități intelectuale. Consolidarea componentelor individuale, optimizarea factorilor sistemici și promovarea unor atitudini sociale favorabile creează condițiile necesare pentru o auto-reprezentare eficientă.
5. Rezultatele cercetării subliniază influența pozitivă pe care auto-reprezentarea o exercită asupra persoanelor cu dizabilități, contribuind la consolidarea autonomiei, creșterea calității vieții și afirmarea identității lor personale. La nivel societal, acest proces favorizează schimbări în politicile publice, remodelarea percepțiilor sociale despre persoanele cu dizabilități intelectuale și promovarea drepturilor fundamentale ale acestora, facilitând astfel incluziunea și participarea lor activă în comunitate.

Rezultatele obținute din eforturile de cercetare au permis validarea ipotezei de bază a studiului, potrivit căreia abilitățile și acțiunile de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități intelectuale facilitează procesele de incluziune socială a acestora și contribuie la un nivel sporit al bunăstării lor. În același timp, constatările au confirmat și ipotezele de lucru formulate în cadrul tezei, oferind o imagine coerentă și susținută empiric asupra fenomenului investigat.

Deși cercetarea aduce contribuții semnificative la înțelegerea și promovarea auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități intelectuale în Republica Moldova, este necesar să fie recunoscute și anumite limite care pot influența interpretarea și extinderea rezultatelor.

Din punct de vedere metodologic, o limitare importantă constă în faptul că studiul s-a axat în principal pe persoanele deja implicate în grupuri de auto-reprezentare. Astfel, vocile celor care nu au acces la astfel de structuri sau care nu sunt sprijiniți în mod activ în procese participative rămân mai puțin reflectate. Această absență poate afecta caracterul cuprinzător al concluziilor și gradul de generalizare a acestora la întreaga populație vizată.

Din punct de vedere al aplicabilității rezultatelor, limitările sunt explicate de capacitatea reală a persoanelor cu dizabilități intelectuale și a actorilor sociali – autorități publice, organizații ale societății civile, prestatori de servicii, familii – de a susține și extinde inițiativele de auto-reprezentare. Pe de o parte, persoanele cu dizabilități pot întâmpina obstacole legate de barierele de comunicare, încrederea în propriile capacități, lipsa sprijinului continuu sau accesul limitat la formare. Pe de altă parte, actorii instituționali se confruntă adesea cu lipsa de voință politică, resurse financiare insuficiente și capacitate instituțională redusă, ceea ce poate împiedica implementarea durabilă a acestor practici, chiar și în prezența unor rezultate promițătoare.

Limitările contextuale sunt legate de persistența unor atitudini sociale bazate pe stereotipuri și paternalism, care pot influența gradul de recunoaștere și acceptare a auto-reprezentării în societatea moldovenească. Aceste condiționări pot diminua impactul imediat al cercetării și necesită intervenții susținute de sensibilizare și advocacy.

În același timp, cercetarea deschide perspective valoroase pentru viitoare direcții de studiu. O posibilă continuare a cercetării științifice ar putea consta în explorarea experiențelor persoanelor cu dizabilități intelectuale care nu sunt implicate în grupuri de auto-reprezentare. O altă direcție promițătoare de investigare se referă la analiza impactului auto-reprezentării în contexte instituționale variate, cum ar fi educația, piața muncii, serviciile de sănătate etc. De asemenea, ar fi relevantă o cercetare comparativă asupra auto-reprezentării la nivel regional sau internațional.

Sintetizând rezultatele teoretice și empirice obținute în acest demers științific, putem susține că scopul și obiectivele de cercetare propuse au fost realizate. Concluziile obținute servesc drept premisă importantă pentru formularea următoarelor **recomandări practice**:

Factori de decizie:

- Integrarea principiilor incluziunii sociale în toate documentele de politici naționale și locale, asigurând o abordare transversală și coerentă a acestora;
- Consultarea transparentă și sistematică a opiniilor și perspectivelor persoanelor cu dizabilități, inclusiv intelectuale, în toate etapele procesului decizional;
- Implementarea politicilor și programelor (sociale, educaționale, juridice etc.) care să sprijine auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități, inclusiv intelectuale;
- Crearea mecanismelor de participare a societății civile, inclusiv auto-reprezentanți, în monitorizarea și aplicarea prevederilor Convenției ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități;

- Elaborarea unor cadre de monitorizare și colectare a datelor privind indicatorii relevanți din perspectiva auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități. Aceștia ar putea viza aspecte precum crearea organizațiilor persoanelor cu dizabilități intelectuale, ponderea persoanelor cu dizabilități intelectuale care obțin roluri de lider în organizații și grupuri comunitare, accesul la programe de auto-reprezentare, evaluarea satisfacției cu privire la programele de auto-reprezentare, numărul de politici publice și proiecte locale adaptate în urma consultării persoanelor cu dizabilități intelectuale etc.;
- Asigurarea accesibilității universale la infrastructură fizică, transporturi, informație și comunicații, eliminând barierele de participare a persoanelor cu dizabilități în toate sferele vieții;
- Dezvoltarea și implementarea de servicii de suport personalizate, adaptate nevoilor specifice ale persoanelor cu dizabilități, facilitând participarea lor activă la toate aspectele vieții sociale;
- Implicarea activă a persoanelor cu dizabilități, inclusiv intelectuale, în evaluarea calității și relevanței serviciilor în vederea ajustării acestora la nevoile reale ale beneficiarilor;
- Formarea continuă a personalului din instituțiile publice în domeniul drepturilor persoanelor cu dizabilități, diversitate și sprijin pentru auto-reprezentare;
- Instituirea cotelor de reprezentare în instituțiile publice, inclusiv în Parlament, Guvern și consilii locale, asigurând auto-reprezentanților o voce directă în luarea deciziilor;
- Sprijinirea financiară și logistică a cercetărilor privind strategiile de promovare a auto-reprezentării, consolidând baza de cunoștințe și informând politicile publice;
- Alocarea de resurse pentru programe de consolidare a capacităților și inițiativelor menite să împuternicească persoanele cu dizabilități, inclusiv intelectuale, să își susțină singure drepturile;
- Promovarea modelului de abordare a dizabilității bazat pe drepturi și roluri sociale valorizante, combătând atitudinile discriminatorii și stigmatizante;
- Instituirea unităților de suport pentru auto-reprezentare în cadrul Oficiului Avocatului Poporului pentru a asigura durabilitatea rețelei neformale de auto-reprezentanți creată cu suportul societății civile.

Persoanele cu dizabilități și organizațiile societății civile:

- Dezvoltarea continuă a abilităților de auto-reprezentare prin programe dedicate și instruire specifică;

- Consolidarea grupurilor de auto-reprezentare existente și crearea de noi entități, cu reprezentare în toate raioanele țării, asigurând o diversitate a perspectivelor și o voce puternică în societate;
- Pledoarie constantă pentru respectarea drepturilor persoanelor cu dizabilități și incluziunea lor socială la nivel local și național;
- Participarea în acțiuni de sensibilizare a opiniei publice cu privire la potențialul persoanelor cu dizabilități, combătând discriminarea și stereotipurile negative în raport cu această categorie de populație;
- Implicare activă și semnificativă în elaborarea politicilor publice și programelor sociale, influențând deciziile care le afectează viața;
- Promovarea transferului de bune practici în materie de auto-reprezentare, atât prin învățarea exemplelor pozitive din alte țări, adaptându-le la contextul specific al Republicii Moldova, cât și prin prezentarea experiențelor pozitive moldovenești în afara țării;
- Crearea de platforme la nivel național pentru ca persoanele cu dizabilități, inclusiv intelectuale, să își împărtășească experiențele, să acceseze resurse și să colaboreze în eforturile de pledoarie;
- Aderarea la platforme regionale și globale ale auto-reprezentanților pentru a avansa problemele persoanelor cu dizabilități pe agenda publică națională și internațională.

Părinții și/sau persoanele de suport ale persoanelor cu dizabilități:

- Dezvoltarea abilităților de auto-exprimare și încurajarea comunicării libere a persoanelor cu dizabilități încă din copilărie;
- Crearea unui mediu de împuternicire a persoanelor cu dizabilități, învățându-i cum să navigheze sistemele de sprijin și servicii;
- Susținerea autonomiei și independenței persoanelor cu dizabilități, încurajându-le să își gestioneze viața cotidiană și să își asume responsabilități;
- Facilitarea accesului la educație și informații adaptate nevoilor specifice, eliminând barierele în calea învățării;
- Încurajarea participării persoanelor cu dizabilități în diverse activități ale comunității, promovând incluziunea socială și combătând marginalizarea.

Mass-media:

- Derularea de campanii de sensibilizare publică ample și strategice, care să combată stereotipurile negative și să promoveze o imagine pozitivă a persoanelor cu dizabilități, inclusiv intelectuale;

- Promovarea modelelor de succes ale persoanelor cu dizabilități din diverse domenii ale vieții sociale, evidențiind contribuția și potențialul lor prin eforturile de auto-reprezentare;
- Adaptarea conținutului informațional la nevoile specifice ale persoanelor cu dizabilități, asigurând accesibilitatea acestuia.

Cercetători științifici:

- Dezvoltarea și aplicarea unor metodologii de cercetare participativă, care să implice direct persoanele cu dizabilități, inclusiv intelectuale, în procesul de colectare și analiză a datelor, asigurând o abordare centrată pe persoană;
- Utilizarea de metode de colectare a datelor accesibile tuturor categoriilor de persoane cu dizabilități, pentru a obține o imagine cuprinzătoare a fenomenelor cercetate;
- Abordarea cercetării din perspectiva interdisciplinară, colaborând cu sociologi, psihologi, juriști ș.a. pentru o înțelegere holistică a conceptului de auto-reprezentare;
- Folosirea rezultatelor cercetărilor pentru a pleda pentru noi reforme și îmbunătățiri în politicile și practicile în domeniul drepturilor persoanelor cu dizabilități și incluziunii sociale a acestora;
- Extinderea cercetărilor privind fenomenul auto-reprezentării. Potențiale arii de cercetare ar fi: modul în care factori precum genul, statutul socio-economic, locația geografică, tipul și severitatea dizabilități, mediul familial din care provine persoana și altele influențează capacitatea persoanelor cu dizabilități, inclusiv intelectuale, de a se auto-reprezenta în mod eficient; rolul tehnologiilor în împuternicirea persoanelor cu dizabilități și sprijinirea eforturilor lor de auto-reprezentare; impactul auto-reprezentării asupra calității vieții persoanelor cu dizabilități etc.

Parteneri de dezvoltare (donatori):

- Susținerea financiară și tehnică a grupurilor de auto-reprezentare, organizațiilor persoanelor cu dizabilități și organizațiilor societății civile care le promovează interesele, în eforturile lor de împuternicire a persoanelor cu dizabilități și de consolidare a capacităților lor de auto-reprezentare, și în acțiunile de pledoarie la nivel național și internațional pentru incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități.
- Integrarea abordării bazate pe drepturile omului și a incluziunii sociale în toate inițiativele și proiectele de dezvoltare pe care le sprijină

BIBLIOGRAFIE

1. ANDRIUȚA, E. *Capacitatea juridică în diverse ramuri de drept: tz. de doctor în drept*. Chișinău, 2018. 186 p.
2. AOPD. *Analiza pieței muncii din republica moldova din perspectiva incluziunii persoanelor cu dizabilități: Studiu*, 2023, Chișinău. [citată 21.09.2024]. Disponibil: <https://aopd.md/analiza-pietei-muncii-din-republica-moldova-din-perspectiva-incluziunii-persoanelor-cu-dizabilitati/>
3. AOPD. *Raport de monitorizare – Asistența juridică garantată de stat pentru persoanele cu dizabilități intelectuale și psihosociale*. 2023. [citată 16.02.2024]. Disponibil: <https://aopd.md/raport-de-monitorizare-asistenta-juridica-garantata-de-stat-pentru-persoanele-cu-dizabilitati-intelectuale-si-psihosociale/>
4. AUTO-REPREZENTANȚI MOLDOVA. Facebook. ©2024. [citată 10.07.2020]. Disponibil: <https://www.facebook.com/people/Auto-reprezentan%C8%9Bi-Moldova/100081942244179/>
5. AVOCATUL POPORULUI. *Oficiul avocatului poporului* [citată 13.05.2024]. Disponibil: <http://ombudsman.md/>
6. AVOCATUL POPORULUI. *Raport alternativ în baza Convenției ONU privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială*. 2024. [citată 16.02.2024]. Disponibil: <https://ombudsman.md/post-document/raportul-alternativ-al-oficiului-avocatului-poporului-in-baza-conventiei-onu-privind-eliminarea-tuturor-formelor-de-discriminare-rasiala-2024/>
7. AVOCATUL POPORULUI. *Raport anual privind respectarea drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova în anul 2023*. [citată 12.06.2024]. Disponibil: <https://ombudsman.md/post-document/raport-anual-privind-respectarea-drepturilor-si-libertatilor-omului-in-republica-moldova-in-anul-2023/>
8. BIROUL NAȚIONAL DE STATISTICĂ (BNS). *Protecția socială = Социальная защита = Social protection*. In: Anuarul statistic al Republicii Moldova, 2023, pp.239-242. [citată 12.11.2024]. Disponibil: https://statistica.gov.md/files/files/publicatii_electronice/Anuar_Statistic/2023/9_AS.pdf
9. BULGARU, M., BULGARU, O. Forța solidarității în depășirea problemelor cu care se confruntă persoanele cu dizabilități. In: *Protecția drepturilor persoanelor cu dizabilități: abordări multidisciplinare*. Chișinău. 2025. ISBN 978-9975-3686-0-5. [citată 03.03.2025].
10. BULGARU, M., DILION, M. *Concepte fundamentale ale asistenței sociale*. Chișinău: USM, 2000, 316 p. ISBN 9975-917-50-x.
11. BULGARU, M., OCERETNÎI, A. *Tineretul studios: dimensiuni ale identității sociale*. Chișinău: Universitatea de Stat din Moldova, 2012. 212 p.
12. COJOCARU, N. Abordări conceptuale ale auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități. In: *Moldoscopie*. 2019, nr. 4(87), pp. 126-135. ISSN 1812-2566. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.3587420>, https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/94693
13. COJOCARU, N. Autoreprezentarea persoanelor cu dizabilități în contextul ghidării în carieră: cazul Republicii Moldova. In: *Revista Calitatea Vieții (în curs de publicare)*

14. **COJOCARU, N.** Bariere în auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova. In: *Economic growth in the conditions of globalization. Scientific session "Migration and demographic change: challenges and public policies"*: conference proceedings: international scientific-practical conference, 17th edition, October 12-13, 2023. Academy of Economic Studies of Moldova, National Institute for Economic Research. Chișinău: SEP ASEM, 2023, vol. 3, pp. 237-245. ISBN 978-9975-167-19-2, ISBN 978-9975-167-22-2 (PDF) [citat 18.04.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.V.2023.17.31>
15. **COJOCARU, N.** Bazele conceptual-teoretice ale auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități. In: *Integrare prin cercetare și inovare. Științe sociale*. Chișinău, 2023, pp. 30-39. ISBN 978-9975-62-687-3 [citat 16.03.2024]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/201165
16. **COJOCARU, N.** Impactul pandemiei COVID-19 asupra persoanelor cu dizabilități. In: *Implicațiile economice și sociale ale pandemiei COVID-19: analize, prognoze și strategii de atenuare a consecințelor*. 2020. Chișinău. pp. 284-285. ISBN 978-9975-3463-3-7. https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/117560
17. **COJOCARU, N.** Influența europenizării asupra dezvoltării mișcării de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova. In: *Știința politică și administrativă: provocări globale, soluții locale*. Chișinău. 2021, pp. 469-476. ISBN 978-9975-3459-7-2 [citat 11.02.2024]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/144216
18. **COJOCARU, N.** Metodologii de cercetare sociologică a auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități. In: *Metodologii contemporane de cercetare și evaluare, Științe Sociale și ale Educației*. Chișinău, 2021, pp. 77-81. ISBN 978-9975-159-16-6 [citat 22.05.2024]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/154557
19. **COJOCARU, N.** Rolul familiei în procesul de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități. In: *Sociologia și asistența socială: cercetare și profesionalizare*. 2022. pp. 74-79 [citat 12.04.2024]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/172672
20. **COJOCARU, N., MALCOCI, L.** Mișcarea de autoreprezentare a persoanelor cu dizabilități: parcurs istoric global și național (1960 - 2024). In: *Studia Universitatis Moldaviae*. 2024, Nr. 8(178). Pp.215-221. ISSN 1814-3 199. DOI: [https://doi.org/10.59295/sum8\(178\)2024_26](https://doi.org/10.59295/sum8(178)2024_26)
21. **COJOCARU, N., OCERETNÎI, A., BĂTRÎNESCU, V.** *Politici și practici de ghidare în carieră a tinerilor cu dizabilități din Republica Moldova: Studiu sociologic*. Chișinău, 2021, 93 p. [citat 10.07.2024]. Disponibil: <https://www.keystonemoldova.md/wp-content/uploads/sites/4/2022/01/Study.pdf>
22. COMISIA EUROPEANĂ. *Comunicare a comisiei către parlamentul european, consiliu, comitetul economic și social european și comitetul regiunilor. O uniune a egalității: Strategia privind drepturile persoanelor cu handicap 2021-2030*. [citat 10.07.2020]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=COM:2021:101:FIN#PP4Contents>
23. CONSILIUL PENTRU EGALITATE. *Consiliul pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității*. [citat 10.04.2024]. Disponibil: <http://egalitate.md/>
24. CONSILIUL PENTRU EGALITATE. *Raport general privind situația în domeniul prevenirii și combaterii discriminării în Republica Moldova anul 2023*. [citat 12.06.2024]. Disponibil: https://egalitate.md/wp-content/uploads/2021/01/Raport-2023_final.pdf

25. CONSILIUL PENTRU EGALITATE. *Studiu privind percepțiile și atitudinile față de egalitate*. Chișinău, 2021 [citată 24.04.2024]. Disponibil: http://egalitate.md/wp-content/uploads/2016/04/studiu-privind-perceptiile-si-atitudinile-fata-de-egalitate_study-on-perceptions-and-attitudes-towards-equality.pdf
26. CONSILIUL PENTRU EGALITATE. *Zece ani consiliul pentru egalitate*. 2023. [citată 12.06.2024]. Disponibil: <https://egalitate.md/wp-content/uploads/2021/01/Brosura-A5-10-ani-Consiliul-pentru-Egalitate-ro-web.pdf>
27. COVRIG, N., CANTARJI, V. *Prejudecăți și marginalizare în Moldova anul 2022*. Chișinău, 2023. [citată 14.10.2024]. Disponibil: https://progen.md/wp-content/uploads/2023/01/CPD_Distanta-sociala_2022-1.pdf
28. ECO-RĂZENI. *Raport de monitorizare – Accesul persoanelor cu dizabilități la măsurile de ocupare a forței de muncă*. 2023. Chișinău. [citată 21.05.2024]. Disponibil: <https://aopd.md/raport-de-monitorizare-accesul-persoanelor-cu-dizabilitati-la-masurile-de-ocupare-a-forței-de-munca-2023/>
29. *Ghid de bune practici privind ghidarea în carieră și consilierea elevilor și tinerilor cu Cerințe Educaționale Speciale*. 2018. 108 p. [citată 10.07.2020]. Disponibil: https://mecc.gov.md/sites/default/files/pdf_ghid-speranta_12-02-2019_romtipar_1.pdf
30. GUVERNUL REPUBLICII MOLDOVA, UNITED NATIONS MOLDOVA. *Adaptarea Agendei de Dezvoltare Durabilă 2030 la contextul Republicii Moldova*. 2017, martie. 116 p. [citată 12.09.2021]. Disponibil: https://cancelaria.gov.md/sites/default/files/adaptarea_agendei_2030_rom_0.pdf
31. GUY-EVANS, O. Bronfenbrenner's Ecological Systems Theory. 2024. https://www.researchgate.net/publication/383500583_Bronfenbrenner's_Ecological_Systems_Theory
32. INCE. *Raportul Studiului Generații și Gen: Fii vocea generației tale!* (Generații și Gen). Chisinau, 2022. pp. 308-333. [citată 12.06.2024]. Disponibil: <https://rses.ince.md/items/40885577-8bf0-496a-9506-ba375ac6b851>
33. IVAȘCU, R., COVRIG, N., BUZU, A. *Moldova inegală. Analiza celor mai relevante inegalități din Republica Moldova 2021*. Chișinău, 2021. [citată 12.06.2024]. Disponibil: https://progen.md/wp-content/uploads/2021/12/CPD_MOLDOVA-INEGALA-2021.pdf
34. KEYSTONE MOLDOVA. *Ce înseamnă să fii Auto-reprezentant?* 2017, 12 aprilie [citată 14.05.2024]. Disponibil: <https://www.youtube.com/watch?v=IS8w2JN8f3w>
35. KEYSTONE MOLDOVA. *Conferință Națională a Auto-reprezentanților cu genericul "Ascultă-mă! Am și eu ceva de spus"*. 2020 [citată 10.07.2020]. Disponibil: <https://www.keystonemoldova.md/ro/stiri/prima-conferinta-nationala-a-auto-reprezentantilor-asculta-ma-am-si-eu-ceva-de-spus/>
36. KEYSTONE MOLDOVA. *Incluziunea socială și financiară a femeilor și fetelor cu dizabilități din Moldova - subiect abordat la ședința Clinton Global Initiative*. 2016, 20 septembrie [citată 10.02.2024]. Disponibil: <https://www.keystonemoldova.md/ro/stiri/incluziunea-sociala-si-financiara-a-femeilor-si-fetelor-cu-dizabilitati-din-moldova-subiect-abordat-la-sedinta-clinton-global-initiative/>

37. MALCOCI, L., BARBĂROȘIE, A. *Studiu comparativ Fenomenul discriminării în Republica Moldova: percepțiile cetățeanului*. Chișinău: IPP, 2015. 100 p.
38. MALCOCI, L., COJOCARU, N., CERBU, S. *Accesul populației generale și al grupurilor vulnerabile la servicii de sănătate în perioada pandemică*. Chișinău, 2021. [citat 15.04.2024]. Disponibil: <https://www.keystonemoldova.md/wp-content/uploads/sites/4/2021/12/Acces-la-servicii-de-sanatate-in-perioada-pandemica.pdf>
39. MALCOCI, L., MUNTEANU, P. *Incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități: studiu sociologic*. Chișinău: Arva Color, 2017. 60 p. ISBN 978-9975-127-51-6.
40. MALCOCI, L., MUNTEANU, P., CARA, A. Analiza lacunelor și priorităților în asigurarea copiilor cu cerințe educaționale speciale și/sau cu dizabilități cu tehnologii asistive pentru educația incluzivă în Republica Moldova: Raport / CRAP: Centrul Republican de Asistență Psihopedagogică [et al.]; 2024. Chișinău: 94 p. ISBN 978-9975-3608-2-1
41. MALCOCI, L., MUNTEANU, P., COJOCARU, N. *Impactul pandemiei covid-19 asupra persoanelor cu dizabilități: Studiu sociologic*. Chișinău, 2020. [citat 15.04.2024]. Disponibil: <https://www.keystonemoldova.md/wp-content/uploads/sites/4/2020/08/STUDIUL-IMPACTUL-PADEMIEI-PERSONE-CU-DIZABILITATI.pdf>
42. MALCOCI, L., SINCEVICI, I. *Implementarea educației incluzive în Republica Moldova – studiu sociologic*. Chișinău: S. n., 2017. [citat 15.04.2024]. Disponibil: https://aliantacf.md/wp-content/uploads/2018/07/APSCF_Implementarea-educatiei-incluzive-in-Moldova.pdf
43. MUNTEANU, P. *Incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități în Republica Moldova din perspectiva valorizării rolurilor sociale: teză de doctor*. Chișinău, 2018. 231 p. [citat 16.02.2024]. Disponibil: <https://ru.scribd.com/document/478759286/parascovia-munteanu-thesis-pdf>.
44. MUNTEANU, P. Tranziția de la protecția persoanelor cu dizabilități în sistemul rezidențial la protecție în cadrul comunității. In: *Sociologia și asistența socială: interferențe și perspective de dezvoltare: materialele conferinței științifice internaționale*, 15 mai 2014. Chișinău: CEP USM, 2014, pp. 180-185. ISBN 978-9975-71-514-0.
45. OFICIUL ÎNALTELUI COMISAR ONU PENTRU DREPTURILE OMULUI (OHCHR). *Aplicarea practică a sistemului de tutelă în Republica Moldova: Drepturile Omului și Vulnerabilitatea Persoanelor Declarate Incapabile*: studiu. Coord. L. CIOCAN. Chișinău, 2013.
46. ORGANIZAȚIA NAȚIUNILOR UNITE (ONU). *Observațiile finale referitoare la raportul inițial al Republicii Moldova*. Convenția privind drepturile persoanelor cu dizabilități. Comitetul pentru drepturile persoanelor cu dizabilități. CDPD/C/MDA/CO/1. 2017, 12 aprilie. 13 p. [citat 16.02.2024]. Disponibil: <https://cdpd.md/wp-content/uploads/2018/01/Recomand%C4%83rile-Ro-UN-CRPD.pdf>
47. PRIVESCEU. ©2024. *Eveniment de lansare a studiului „Politici și practici de ghidare în carieră a tinerilor cu dizabilități din Republica Moldova”*. [citat 10.07.2022]. Disponibil: <https://www.privesc.eu/arhiva/97919/Eveniment-de-lansare-a-studiului--Politici-si-practici-de-ghidare-in-cariera-a-tinerilor-cu-dizabilitati-din-Republica-Moldova-#photo81450>
48. RACU, A., Tendințe actuale în proiectarea cercetărilor din perspectiva incluziunii universitare a tinerilor cu dizabilități. In: *Univers Pedagogic*, 2023, Chișinău. nr. 1(77), pp. 47-51. ISSN 1811-5470. [citat 23.04.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.52387/1811-5470.2023.1.08>

49. RACU, A., BOLOGAN (MUNTEANU), N. Adaptarea socială a studenților cu dizabilități în mediul academic. In: *Integrare prin cercetare și inovare: Științe umanistice. Științe sociale*, 10-11 noiembrie 2022, Chișinău: Centrul Editorial-Poligrafic al Universității de Stat din Moldova, 2022, SU, SS, pp. 182-184. ISBN 978-9975-62-470-1. Disponibil: [316.4.063.3:378.011.32-056.3](https://doi.org/10.55086/PRFCMCX129138)
50. RACU, A., MUNTEANU, N. Noi viziuni asupra familiei care are în componentă copii cu dizabilități. In: *Perspectivă de reziliență a familiei în contextul multiplelor crize*, ediția a 10-a, 11 mai 2023. Chișinău: Stratum Plus, 2024, pp. 129-137. ISBN 978-9975-3651-5-4 [cit. 23.04.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.55086/PRFCMCX129138>
51. RUSU, H. M. Teorii ale identității colective: între esențialism și constructivism. De la identitate la identificare. In: *Sociologie Românească*. 2009, vol. 7, nr.1, pp. 31-44 [cit. 11.04.2024]. Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/295907097_Teorii_ale_identitatii_colective_intre_esențialism_si_constructivism_De_la_identitate_la_identificare
52. SATGPD. *Raport de activitate al serviciului de asistență telefonică gratuită pentru persoanele cu dizabilități pentru perioada: 01 ianuarie – 31 decembrie*. 2023 [cit. 12.11.2024]. Disponibil: <https://informat.md/storage/reports/February2024/rz3aXsa7dpZDQGDV6Bus.pdf>
53. SATGPD. ©2024. *Serviciul de asistență telefonică gratuită pentru persoanele cu dizabilități*. [cit. 10.07.2024]. Disponibil: <http://informat.md/ro/page/serviciu-telefonic-gratuit>

54. AGRAN, M., BROWN, F., HUGHES, C., QUIRK, C., RYNDACK, D. *Equity and full participation for individuals with severe disabilities: a vision for the future*. Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co., 2014. 448 p. ISBN 978-1-59857-270-4.
55. ANDERSON, S., BIGBY, C. Self-Advocacy as a means to positive identities for people with intellectual disability: we just help them, be them really. In: *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*. 2015, vol. 30, no. 1, pp. 109-120 [cit. 02.03.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1111/jar.12223>
56. ATKINSON, D. Self-Advocacy and Research. In: B. GRAY, R. JACKSON. *Advocacy and Learning Disability*. London, UK: Jessica Kingsley Publishers, 2002. pp. 120-136 [cit. 09.02.2024]. Disponibil: <https://uk.jkp.com/catalogue/book.php/isbn/9781853029424>
57. BARTON, L., TOMLINSON, S. *Special Education and Social Interests*. London: Routledge, 2012. 280 p. ISBN 978-0415-5069-1-5
58. BECKWITH, R. Beyond Tokenism: People With Complex Needs in Leadership Roles: A Review of the Literature. In: *Inclusion*. 2016, vol. 4. no. 4, pp. 137-155 [cit. 11.05.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1352/2326-6988-4.3.137>
59. BERGER, P. L., LUCKMANN, T. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. 1967 [cit. 28.05.2024]. Disponibil: <https://web.archive.org/web/20191009202613id/http://perflensburg.se/Berger%20social-construction-of-reality.pdf>
60. BIGBY, C. Conceptualizing inclusive research – a participatory research approach with people with intellectual disability: paradigm or method? In: G. HIGGINBOTTOM, P. LIAMPUTTONG,

- eds. *Participatory qualitative research methodologies in health*. SAGE Publications Ltd, 2015, pp. 136-160. [citat 15.04.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.4135/9781473919945>
61. BIGBY, C., ANDERSON, S., CAMERON, N. Identifying conceptualizations and theories of change embedded in interventions to facilitate community participation for people with intellectual disability: A scoping review. In: *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*. 2018, vol. 31, pp.165-180 [citat 17.03.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1111/jar.12390>
 62. BRADY, N. C., BRUCE, S., GOLDMAN, A., ERICKSON, K., MINEO, B., OGLETREE, B. T., WILKINSON, K. Communication services and supports for individuals with severe disabilities: Guidance for Assessment and Intervention. In: *American journal on intellectual and developmental disabilities*. 2016, vol. 121, no. 2, pp. 121-138 [citat 19.02.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1352/1944-7558-121.2.121>
 63. BRANDT, J. M. *Creating a new self-advocacy organization – Imagine the possibilities: A discussion brief* [citat 10.06.2024]. Disponibil: https://systems.aucd.org/docs/add/sa_summits/VBPD%20SALT%20Organization%20Discussion%20Brief%20FINAL.pdf
 64. BRUNK, G. L. *Supporting the Growth of the Self-Advocacy Movement: What We Can Learn from Its History and Activists*. The University of Kansa. 1991. 39 p. [citat 29.04.2024]. Disponibil: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED344359.pdf>
 65. BUCHANAN, I., WALMSLEY, J. Self-advocacy in historical perspective. In: *British Journal of Learning Disabilities*. 2006, vol. 34, pp. 133-138 [citat 16.02.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1111/j.1468-3156.2006.00410.x>
 66. CALLUS, A.M. *Becoming self-advocates. People with intellectual disability seeking a voice*. Peter Lang AG, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2013. 296 p. ISBN 978-3034-309-0-6-6.
 67. CARR, T. *Self-advocacy*. Washington DC, 1994 [citat 12.02.2024]. Disponibil: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED375560.pdf>
 68. CENTRE FOR DISABILITY STUDIES, LEEDS UNIVERSITY. (CDS). *What is the Centre for Disability Studies?* 2024 [citat 29.03.2024]. Disponibil: <https://disability-studies.leeds.ac.uk>
 69. CHAPMAN, R. *The role of the self-advocacy support-worker in UK People First groups: Developing inclusive research*: PhD thesis. Open University, 2005. [citat 17.05.2024]. Disponibil: <http://oro.open.ac.uk/59590/1/424812.pdf>
 70. CHAPMAN, R., TILLEY, L. Exploring the ethical underpinnings of self advocacy support for intellectually disabled adults. In: *Ethics and Social Welfare*. 2013, vol. 7, issue 3, pp. 257-271 [citat 28.05.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1080/17496535.2013.818160>
 71. CLIFTON, A., REPPER, J., BANKS, D., REMNANT, J. Co-producing social inclusion: the structure/agency conundrum. In: *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*. 2013, vol. 20, no. 6, pp. 514-524 [citat 19.02.2024]. Disponibil: <https://eprints.hud.ac.uk/id/eprint/16794/>
 72. CLINTON FOUNDATION. *Global Initiative*. [citat 19.02.2024]. Disponibil: <https://www.clintonfoundation.org/programs/leadership-public-service/clinton-global-initiative/>

73. COBIGO, V., OUELLETTE-KUNTZ, H., LYSAGHT, R., MARTIN, L. Shifting our conceptualization of social inclusion. In: *Stigma Research and Action*. 2012, vol. 2, no. 2 [citat 12.08.2024]. Disponibil: <https://dx.doi.org/10.5463/sra.v1i3.45>
74. COBLEY, D. *Disability and International Development: A Guide for Students and Practitioners*. London: Routledge, 2023, 308 p. ISBN 978-1032-187-4-7-1 [citat 29.02.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.4324/9781003256038>
75. COJOCARU, N. Self-advocacy of persons with disabilities in the Republic of Moldova from the perspective of international human rights standards. In: *Scientific Annals of the "Alexandru Ioan Cuza" University, Iași. New Series Sociology and Social Work Section*, 2024, vol. 17, pp. 219-230. ISSN 2065-3131. DOI: <https://doi.org/10.47743/asas-2024-1-764>
76. CONE, A. A. 'Self-advocacy group advisor activities and their impact/ relation to self-advocacy group development'. In: *International Journal of Disability, Development and Education*, 2000, vol. 47, no. 2, pp. 137-154 [citat 10.04.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1080/713671109>
77. CORDIER, R., MILBOURN, B., MARTIN, R., BUCHANAN, A., CHUNG, D., SPEYER, R. A systematic review evaluating the psychometric properties of measures of social inclusion. In: *PLoS ONE*. 2017, vol. 12, no. 6, e0179109 [citat 19.05.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0179109>
78. COWIE, H., WALLACE, P. *Peer support in action: From bystanding to standing by*. SAGE Publications Ltd, 2000. 289 p. ISBN 978-0761-963-5-3-0.
79. DAVIDSON, L., BELLAMY, C., GUY, K., MILLER, R. Peer support among persons with severe mental illnesses: a review of evidence and experience. In: *World Psychiatry*. 2012, vol. 11, pp. 123-128 [citat 11.02.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1016/j.wpsyc.2012.05.009>
80. DENKEWICZ, P. Social inclusion and social exclusion: A necessary conceptual discussion. In: *Seven Editora*. 2024, pp. 971-984 [citat 12.08.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.56238/sevened2024.007-069>
81. DUGAROVA, E. *Social inclusion, poverty eradication and the 2030 agenda for sustainable development*. Working Paper. United Nations Research Institute for Social Development. Geneva, 2015, no. 15 [citat 12.06.2024]. Disponibil: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/148736/1/861278364.pdf>
82. EASPD. *Key areas of work*. ©2024 [citat 10.07.2020]. Disponibil: <https://easpd.eu/>
83. EENCE. *Eastern European Network for Citizenship Education*. ©2024 [citat 10.07.2020]. Disponibil: <https://eence.eu/>
84. EQUALITY COUNCIL. *Study on Equality Perceptions and Attitudes in the Republic of Moldova*. Chisinau. 2015. 80 p. [citat 12.04.2024]. Disponibil: <https://www.undp.org/moldova/publications/study-equality-perceptions-and-attitudes-republic-moldova-2015>
85. EUROPEAN DISABILITY FORUM (EDF). ©2024 [citat 10.07.2020]. Disponibil: <https://www.edf-feph.org/>
86. *European platform of self-advocates (EPSA)*. ©2024 [citat 12.06.2024]. Disponibil: http://self-advocacy.eu/?page_id=18

87. FELDER, F., DAVY, L., KAYESS, R. *Disability law and human rights. Theory and Policy*. Elveția: Palgrave Macmillan, 2022. 268 p. [citat 12.06.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-86545-0>
88. FRIEDMAN, M., BECKWITH R-M. *Beyond Tokenism: People with Complex Needs in Leadership Roles*, 2013. 136 p. [citat 27.04.2024]. Disponibil: <http://www.beyondtokenism.com/292-2/>
89. FULTON, L., KINNEAR, D., JAHODA, A. Belonging and reciprocity amongst people with intellectual disabilities: A systematic methodological review. In: *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*. 2021, vol. 34, no. 4, pp. 1008-1025 [citat 12.06.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1111/jar.12881>
90. GILMARTIN, A., SLEVIN, E. Being a member of a self-advocacy group: experiences of intellectually disabled people. In: *British Journal of Learning Disabilities*. 2010, vol. 38, no. 3, pp. 152-159 [citat 12.06.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1111/j.1468-3156.2009.00564.x>
91. GOODLEY, D. *Appraising self-advocacy in the lifes of people with learning difficulties*: thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy. 1998. 291 p. [citat 15.04.2024]. Disponibil: https://etheses.whiterose.ac.uk/15040/1/286559_vol.1.pdf
92. GOODLEY, D. *Disability Studies. An Interdisciplinary Introduction*. SAGE Publications, 2011. 233 p. ISBN 978-1-4462-8067-6.
93. GOODLEY, D. *Theorising disablism and ableism*. Routledge, 2014. 204 p.
94. GOODLEY, D., HUGHES, B., DAVIS, L. *Disability and Social theory. New Developments and Directions*. London: Palgrave Macmillan, 2012. 361 p. ISBN 978-1-349-31823-0.
95. GOODLEY, D., LAWTHOM, R., CLOUGH, P., MOORE, M. *Researching life stories. Method, theory and analysis in a biographical age*. London: Routledge, 2004. 224 p. ISBN 9780415306898.
96. GRAY, B., JACKSON, R. *Advocacy and Learning Disability*. London: Jessica Kingsley, 2002. 256 p. ISBN 185-3029-4-2-4.
97. HALL, D. E. *Subjectivity*. London: Routledge, 2004. 156 p. ISBN 978-0415-287-6-2-3.
98. HALL, T., KAKUMA, R., PALMER, L., MINAS, H., MARTIN, J., KERMODE, M. Social inclusion and exclusion of people with mental illness in Timor Leste: A qualitative investigation with multiple stakeholders. In: *BMC Public Health*. 2019, vol. 19, 702 [citat 12.06.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1186/s12889-019-7042-4>
99. HARRISON, R. A., BRADSHAW, J., FORRESTER-JONES, R., MCCARTHY, M., SMITH, S. Social networks and people with intellectual disabilities: A systematic review. In: *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*. 2021, vol. 34, no. 4, pp. 973-992 [citat 27.03.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1111/jar.12878>
100. HARTLEY, S., MACLEAN, W. Stressful social interactions experienced by adults with mild intellectual disability. In: *Am J Intellect Dev Disabil*. 2009, vol. 114 no. 2, pp. 71-84 [citat 12.06.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1352/2009>
101. HELLER, T., SCHINDLER, A., PALMER, S., WEHMEYER, M., PARENT, W., JENSON, R., ABERY, B., GERINGER, W., BACON, A., O'HARA, D., A Series of Papers on Scaling-Up Efforts to Promote Self-Determination. Paper 3: Self-Determination Across the Life Span: Issues

- and Gaps. 2011, 20 p. [citat 12.04.2024]. Disponibil: <https://www.aucd.org/docs/ScalingUpPaper3.pdf>
102. HENDERSON, K. The Politics of Social Inclusion: Bridging Knowledge and Policies towards Social Change. In: *Contemporary Sociology*. 2022, vol. 51, no. 4, pp. 296-298 [citat 12.06.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1177/00943061221103312n>
 103. HUTTON, S., PARK, P., PARK, R., RIDER, K. Rights, respect and tokenism: Challenges in self-advocacy. In: *Journal on Developmental Disabilities*. 2010, vol. 16, no. 1, pp. 109 [citat 22.05.2024]. Disponibil: https://oadd.org/wp-content/uploads/2010/01/41006_JoDD_16-1_109-113_Hutton_et_al_v6f.pdf
 104. IDA. *International Disability Alliance*. ©2024 [citat 10.07.2020]. Disponibil: <https://www.internationaldisabilityalliance.org/>
 105. INCLUSION EUROPE. ©2024. [citat 10.07.2020]. Disponibil: <https://www.inclusion-europe.eu/>
 106. INCLUSION EUROPE. *Annual Report 2017* [citat 12.06.2022]. Disponibil: <https://www.inclusion-europe.eu/wp-content/uploads/2018/10/AnnualReport2017-1.pdf>
 107. INCLUSION EUROPE. *Information for all: European standards for making information easy to read and understand*. [citat 10.07.2020]. Disponibil: <https://www.inclusion-europe.eu/easy-to-read-standards-guidelines/>
 108. INCLUSION INTERNATIONAL. *Because everyone deserves to be heard and valued in their community*. ©2024 [citat 10.07.2024]. Disponibil: <https://inclusion-international.org/>
 109. INCLUSION INTERNATIONAL. *Listen Include Respect: International Guidelines for Inclusive Participation*. Guide ©2024 [citat 10.07.2024]. Disponibil: <https://inclusion-international.org/resource/listen-include-respect-international-guidelines-for-inclusive-participation/>
 110. INCLUSION INTERNATIONAL. *Listen, Include, Respect International Guidelines for Inclusive Participation*. Inclusion International, Down Syndrome International. 2021. [citat 12.06.2024]. Disponibil: <https://www.listenincluderespect.com/about-listen-include-respect>
 111. JENKINS, R. *Social identity*. London: Routledge. 1996. 257 p. ISBN 0-203-92741-9.
 112. JOHNSON, H., DOUGLAS, J., BIGBY, C., IACONO, T. A model of processes that underpin positive relationships for adults with severe intellectual disability. In: *Journal of Intellectual and Developmental Disability*. 2012, vol. 37, no. 4, pp. 324-336 [citat 27.05.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.3109/13668250.2012.732221>
 113. JOUSSEMET, M., LANDRY, R., KOESTNER, R. A self-determination theory perspective on parenting. In: *Canadian Psychology / Psychologie canadienne*. 2008, vol. 49, no. 3, pp. 194-200 [citat 10.04.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1037/a0012754>
 114. KEYSTONE HUMAN SERVICES (KHS). *Keystone Moldova Presentation at the 2016 Clinton Global Initiative*. 2016. [citat 10.07.2020]. Disponibil: <https://www.youtube.com/watch?v=xZ6QRasEqOU>
 115. KEYSTONE HUMAN SERVICES (KHS). *KHS and the UN Convention on the Rights of the Child*. 2021, 16 septembrie [citat 11.03.2024]. Disponibil: <https://www.khs.org/khs-and-the-un-convention-on-the-rights-of-the-child/>

116. KEYSTONE HUMAN SERVICES (KHS). *Keystone Moldova's Self-Advocacy for Better Inclusion Program Receives Policy Impact EASPD Innovation Award*. 2021 [citat 10.07.2024]. Disponibil: <https://www.khs.org/keystone-moldovas-self-advocacy-for-better-inclusion-program-receives-policy-impact-easpd-innovation-award/>
117. KEYSTONE HUMAN SERVICES (KHS). *Side Event to the 12th Session of the Conference of States Parties to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. 2019. [citat 10.07.2020]. Disponibil: <https://www.khs.org/event/just-include-me/>
118. LAWSON, A., BECKETT, A. The social and human rights models of disability: towards a complementarity thesis. In: *The International Journal of Human Rights*. 2021, vol. 25, no. 2, pp. 348-379 [citat 12.06.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1080/13642987.2020.1783533>
119. LENOIR, R. *Les exclus*. Paris: Seul, 1974. 177 p.
120. LIAMPUTTONG, P. Social inclusion, research, and practices in the health and social sciences: Setting the scene. In: P. LIAMPUTTONG, ed. *Handbook of social inclusion: Research and practices in health and social sciences*. Switzerland: Springer Nature Switzerland AG, 2022, pp. 1-17 [citat 11.04.2024]. Disponibil: https://doi.org/10.1007/978-3-030-89594-5_1
121. LUXTON, M. *Feminist perspectives on social inclusion and children's wellbeing*. Toronto: The Laidlaw Foundation. 2002, 40 p. [citat 11.04.2024]. https://www.laidlawfdn.org/assets/wpsosi_2002_june_feminist-perspectives-on-social-inclusion.pdf
122. LYNCH R, A. Foucault's theory of power. In: M. FOUCAULT, D. TAYLOR, ed. *Key Concepts*. Acumen Publishing Ltd., 2011, pp. 13-26.
123. MALCOCI, L. *Social exclusion of the persons with disabilities as a multideprivation phenomenon: case of the Republic of Moldova*. 2019. pp.134-152. [citat 12.06.2024]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/90409
124. MEAD, S., HILTON, D., CURTIS, L. Peer support: A theoretical perspective. In: *Psychiatric Rehabilitation Journal*. 2001, vol. 25, pp. 134-141 [citat 29.06.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1037/h0095032>
125. MILLER, A. L., FRYE, D., GREEN, T., MITCHELL, C., GARCIA, G., HUEREÑA, J., MOORE, T., & TURNAGE, V. (Re)defining their place at the table: Frank discussions by adults with disabilities on contemporary self-advocacy. In: *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*. 2022. Vol. 35, no 3, pp. 777–788. <https://doi.org/10.1111/jar.12981>
126. MILLER, S. M., VAN HEUMEN, L. Inclusive online research with people labeled with intellectual and developmental disabilities during the COVID-19 pandemic: technological adaptations. In: *Journal of Enabling Technologies*. 2021, vol. 15, no. 2, pp. 122-135 [citat 12.06.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1108/JET-12-2020-0051>
127. MILNER, P., BERNI, K. Community participation and inclusion: People with disabilities defining their place. In: *Disability & Society*. 2009. vol. 24. no. 1, pp. 47-62 [citat 12.06.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1080/09687590802535410>
128. MINEUR, T., TIDEMAN, M., MALLANDER, O., HALSALL, J. Self-advocacy in Sweden - an analysis of impact on daily life and identity of self-advocates with intellectual disability. In:

- Cogent Social Sciences*. 2017, vol. 3, no. 1 [citat 23.04.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1080/23311886.2017.1304513>
129. MITCHELL, D. et al. *Exploring Experiences of Advocacy by People with Learning Disabilities. Testimonies of Resistance*. London: Jessica Kingsley Publisher, 2006. 224 p.
 130. MIYAMOTO, Y., SONO, T. Lessons from peer support among individuals with mental health difficulties: a review of the literature. In: *Clinical practice and epidemiology in mental health*. 2012, no. 8, pp. 22-29 [citat 23.04.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.2174/1745017901208010022>
 131. NIRJE, B. The normalization principle and its human management implications. In: *SRV-VRS: The International Social Role Valorization Journal*. 1996, vol, no. 2, pp. 19-23 [citat 16.02.2024]. Disponibil: <https://bpb-us-e1.wpmucdn.com/blogs.uoregon.edu/dist/d/16656/files/2018/11/Nirje-The-Normalization-Principle-and-Its-Human-Management-Implications-2f3t9mm.pdf>
 132. NWACHI, L. Relationship between Participation and Social Inclusion. In: *Open Journal of Social Sciences*. 2021, vol. 9, no. 10, pp. 46-77 [citat 13.05.2024]. Disponibil: <http://doi.org/10.4236/jss.2021.910004>
 133. OLIVER, M. *Understanding disability: From theory to practice*. Macmillan International Higher Education, 1995. 203 p.
 134. PANG, J. C., LIM, C. W., YEONG, M. F. Recapping self-advocacy and leadership development for youth with learning disabilities in Malaysia. In: *Malaysian SDG Conference*. 2024 [citat 28.05.2024]. Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/380976603_RECAPPING_SELF-ADVOCACY_AND_LEADERSHIP_DEVELOPMENT_FOR_YOUTH_WITH_LEARNING_DISABILITIES_IN_MALAYSIA
 135. *People First LTD*. ©2024. [citat 21.04.2024]. Disponibil: <https://www.peoplefirstltd.com/pages/about-us>
 136. PERSKE, R. The Dignity of Risk and the Mentally Retarded. In: *Mental Retardation*, 1972, vol. 10, no. 1, February, pp. 24-27 [citat 23.04.2024]. Disponibil: <https://bpb-us-e1.wpmucdn.com/blogs.uoregon.edu/dist/d/16656/files/2018/11/Perske-The-Dignity-of-Risk-1d96lzw.pdf>
 137. PETRI, G., BEADLE-BROWN, J., BRADSHAW, J. 'Even a Self-Advocate Needs to Buy Milk'-Economic Barriers to Self-Advocacy in the Autism and Intellectual Disability Movement. In: *Scandinavian Journal of Disability Research*. 2020, vol. 23, nr. 1, pp. 180-191 [citat 23.04.2024]. Disponibil: <https://sjdr.se/articles/10.16993/sjdr.738>
 138. PETRI, G., BEADLE-BROWN, J., BRADSHAW, J. Redefining Self-Advocacy: A Practice Theory-Based Approach. In: *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*. 2020, no. 17, pp. 207-218 [citat 23.04.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1111/jppi.12343>.
 139. POETZ, C. L. Reflections on 30 years of involvement in self-advocacy. In: *Journal of intellectual and developmental disabilities*. 2003, vol. 28, no. 1, pp. 84-86.
 140. UNDP. *Political participation of persons with intellectual or psychosocial disabilities*. UNDP. 2021. [citat 12.06.2024]. Disponibil: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2021->

141. RAPLEY, M. *The social construction of intellectual disability*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 249 p.
142. REEVES, P, MCCONNELL, D, PHELAN, S. K. The (radical) role of belonging in shifting and expanding understandings of social inclusion for people labelled with intellectual and developmental disabilities. In: *Sociol Health Illn*. 2023 vol. 45, no. 2, pp. 317-330 [citat 11.02.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1111/1467-9566.13574>
143. *Research for ALL: Making Research Inclusive of People with Disabilities*. Research for Development Impact Network, 2020. 150 p. [citat 11.09.2020]. Disponibil: <https://rdinetwork.org.au/wp-content/uploads/2020/06/RDI-Network-R4All-Accessible-PDF-1.pdf>
144. Administration for Community Living (ACL). Review of Self-Advocacy Activities and Recommendations for DD Councils. 2020. 45 p. [citat 23.04.2024]. Disponibil: https://itacchelp.org/wp-content/uploads/2022/07/Review_of_Self_Advocacy_Activities_and_Recommendations_for_DD_Councils_FINAL.pdf
145. RIMMERMAN, A. *Social inclusion of people with disabilities: National and international perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. ISBN 9781139035668 [citat 23.03.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139035668>
146. ROBERTSON, P, TRISTRAM, H. AND MCCASH, P.H. *The Oxford Handbook of Career Development*. Oxford: Oxford University Press. 2021.
147. ROBINSON, S., IDLE, J., FISHER, K. R., REEDY, K., NEWMAN, C., PURCAL, C., GIUNTOLI, G., BYRNE, S., NANKIVELL, R., BURNER, G., TOUZEAU, R., ADAM, T., ARMSTRONG, P. How do self-advocates use community development to change attitudes to disability? In: *British Journal of Learning Disabilities*. 2024, vol. 52, pp. 87-100 [citat 11.04.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1111/bld.12549>
148. RYAN, R. M., DECI, E. L. *Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness*. The Guilford Press, 2017. 715 p. ISBN 1462528767, ISBN 9781462528769.
149. RYAN, T. G., GRIFFITHS, S. Self-advocacy and its impacts for adults with developmental disabilities. In: *Australian Journal of Adult Learning*. 2015, vol. 55, no. 1, pp. 31-53 [citat 22.05.2024]. Disponibil: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1059141.pdf>
150. SABE. *Self Advocates Becoming Empowered* [citat 12.06.2024]. Disponibil: <https://sabeusa.com/meet-sabe/>
151. SEBAG, R. Behavior management through self-advocacy. A strategy for Secondary students with learning disabilities. In: *Teaching Exceptional Children*, 2010. July/August, pp. 22-29
152. SHAPIRO, J. P. *No pity: people with disabilities forging a new civil rights movement*. New York: Times Books, 1993. 382 p.

153. SHOGREN, K. A., WEHMEYER, M. L., MARTINIS, J., BLANCK, P. *Supported Decision-Making: Theory, Research, and Practice to Enhance Self-Determination and Quality of Life*. Cambridge University Press, 2018, pp. 68-93. ISBN 978-1108-475-6-4-8
154. SHOGREN, K., RALEY, S. *Self-Determination and Causal Agency Theory: Integrating Research into Practice*. 2022. 154 p. [citat 10.03.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-04260-7>
155. SHOGREN, K., WEHMEYER, M., PALMER, S., RIFENBARK, G., & LITTLE, T. Relationships between self-determination and postschool outcomes for youth with disabilities. In: *The Journal of Special Education*. 2015, Vol. 48(4). P. 256–267. [citat 10.07.2024]. Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/271764703_Relationships_Between_Self-Determination_and_Postschool_Outcomes_for_Youth_with_Disabilities
156. SHOULTZ, B. A Short History of American Self-Advocacy. In: M. F., HAYDEN, B. SHOULTZ. *Self-advocacy, feature issue of impact*. 1991. 21 p. [citat 28.03.2024]. Disponibil: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED332430.pdf>
157. SHOULTZ, B. Independence or Sponsorship: An Issue for Self-Advocacy Groups. In: M. F., HAYDEN, B. SHOULTZ. *Self-advocacy, feature issue of impact*. 1991. 21 p. [citat 29.04.2024]. Disponibil: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED332430.pdf>
158. SHOULTZ, B. More thoughts on self-advocacy: the movement, the group, and the individual'. In: R. ZUBAL, B. HOULTZ, P. WALKER, M. KENNEDY. *Materials on self-advocacy*. New York: Syracuse University, 1997. 21 p. [citat 22.02.2024]. Disponibil: [ED413722.pdf](#)
159. SIEBERS, T. *Disability Theories*. USA: University of Michigan, 2008. 240 p. [citat 22.02.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.3998/mpub.309723>
160. SILVER, H. Understanding social inclusion and its meaning for Australia. In: *Australian Journal of Social*. 2010, vol. 45. no. 2 [citat 11.02.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1002/j.1839-4655.2010.tb00174.x>
161. SIMPLICAN, S. C., LEADER, G., KOSCIULEK, J., LEAHY, M. Defining social inclusion of people with intellectual and developmental disabilities: An ecological model of social networks and community participation. In: *Research in Developmental Disabilities*. 2015, vol. 38, pp. 18-29 [citat 24.03.2024]. Disponibil: <http://dx.doi.org/10.1016/j.ridd.2014.10.008>
162. ŠIŠKA, J. A new movement in an old bureaucracy: The development of self-advocacy in the Czech Republic. In: *British Journal of Learning Disabilities*. 2006, vol. 34, pp. 146-150 [citat 12.02.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1111/j.1468-3156.2006.00412.x>
163. SMITH, J. G., COCCHIARELLA, N. P., SCHAPER, A. D. Reflections on Choice: The Stories of Self-Advocates. In: R. J. STANCLIFFE, M. L. WEHMEYER, K. A. SHOGREN, B. H. ABERY, eds. *Choice, Preference, and Disability. Positive Psychology and Disability Series*. Cham: Springer, 2020 [citat 12.02.2024]. Disponibil: https://doi.org/10.1007/978-3-030-35683-5_4
164. SOLOMON, P. L. Peer support/peer provided services underlying processes, benefits, and critical ingredients. In: *Psychiatric rehabilitation journal*. 2004. vol. 27, nr. 4, pp. 392-401 [citat 12.03.2024]. Disponibil: <https://freedom-center.org/pdf/peersupportdefined.pdf>

165. STANCLIFFE, R. J., WEHMEYER, M. L., SHOGREN, K. A. ABERY, B. H., eds. *Choice, Preference, and Disability: Promoting Self-Determination Across the Lifespan*. Springer Nature. 2020. 362 p. ISBN 978-3-030-35683-5.
166. STROBEL, G. W., RUDSTAM, H., YOU, J. Elements of Effective Job Placement: Environmental Context, Employer Relationships, and Understanding in the Job Seeker. In: *Career Development, Employment, and Disability in Rehabilitation: From Theory to Practice*, by David Strauser. 2013, pp.297-395. New York Springer Publishing Company.
167. TADESSE, A., DAWIT, N. Self-Advocacy for Inclusion: A Case Study of Blind Students in the University of Gondar, Ethiopia. In: *International Journal of Education and Literacy Studies*. 2019. vol. 7 no. 2, pp. 1-8 [citat 12.04.2024]. Disponibil: <https://eric.ed.gov/?id=EJ1219556>
168. THE ACADEMIC NETWORK OF EUROPEAN DISABILITY EXPERTS (ANED). Academic Network of European Disability experts (created by the European Commission in December 2007) [citat 16.05.2024]. Disponibil: <https://www.disability-europe.net/about-us>
169. *The First Self-Advocacy Conferences*. Parallels in Time: A History of Developmental Disabilities [citat 24.05.2024]. Disponibil: <https://mn.gov/mnddc/parallels/seven/7b/3.html>
170. NACDD. *The National Association of Councils on Developmental Disabilities*. ©2024. [citat 26.04.2024]. Disponibil: <https://nacdd.org/>
171. *The Origin of the Self Advocacy Movement: "Dignity of Risk" in Sweden*. The Minnesota Governor's Council on Developmental Disabilities [citat 28.04.2024]. Disponibil: <https://mn.gov/mnddc/parallels/seven/7b/1.html>
172. TICHÁ, R., TELNA, O., ŠIŠKA, J., KLAPKO, D., KINCADE, L. Choices, Preferences, and Disability: A View from Central and Eastern Europe. In: R. J STANCLIFFE, M. L. WEHMEYER, K. A. SHOGREN, B. H. ABERY, eds. *Choice, Preference, and Disability. Positive Psychology and Disability Series*. Cham: Springer, 2020, pp. 111-132. ISBN 978-3-030-35682-8 (print), ISBN ISBN 978-3-030-35683-5 (online) [citat 28.05.2024]. Disponibil: https://doi.org/10.1007/978-3-030-35683-5_6
173. UNDHR. *Universal Declaration of Human Rights*. 1948 [citat 16.02.2024]. Disponibil: <https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/2021/03/udhr.pdf>
174. UNITED NATIONS (UN). Committee on the Rights of Persons with Disabilities. Concluding observations on the initial report of the Republic of Moldova. In: *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. 18 may 2017. [citat 23.04.2024]. Disponibil: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2fC%2fMDA%2fCO%2f1&Lang=en
175. UNITED NATIONS (UN). *Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. 2008 [citat 13.05.2024]. Disponibil: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-persons-disabilities>
176. UNITED NATIONS (UN). *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Washington: United Nations, 2015. 41 p. [citat 04.04.2024]. Disponibil: <https://digitallibrary.un.org/record/1654217?ln=en&v=pdf>
177. VAN DER WEELE, S., BREDEWOLD, F. What's Good About Inclusion? An Ethical Analysis of the Ideal of Social Inclusion for People with Profound Intellectual and Multiple Disabilities.

- In: *Health Care Analysis*. 2024, vol. 32, pp. 106-123 [citat 15.04.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1007/s10728-023-00470-y>
178. VAN REUSEN, A. K. *The Self-Advocacy Strategy for Education and Transition Planning*. 1996. 50 p. [citat 13.05.2024]. Disponibil: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/105345129603200110>, <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=e0e1ad4aa1d05fc22df7c8b4db082b63f3fbd25f>
 179. WALMSLEY, J., JOHNSON, K. *Inclusive research with learning disabilities: Past, present and futures*. London: Jessica Kingsley, 2003.
 180. WARD, N., O'BRIEN, J. *The four typologies of self-advocacy groups*. 1993 [citat 13.05.2024]. Disponibil: https://theses.whiterose.ac.uk/15040/2/286559_vol.1A..pdf
 181. WATSON, E., REPPER, J. *Peer support in mental health and social care services: Where are we now?* 2023 [citat 29.04.2024]. Disponibil: <https://imroc.org/wp-content/uploads/2023/05/ImROC-Peer-Support-Briefing-Paper-22.pdf>
 182. WHITEHEAD, T. D., BERNARD, J. *Exploring Self Advocacy from a Social Power Perspective*. New York: Nova Science Publishers, Inc., 2004. ISBN 1-59454-111-6.
 183. WILLIAMS, P., SHOULTZ, B. *We can speak for ourselves: Self-advocacy by mentally handicapped people*. Bloomington: Indiana University Press, 1984 [citat 02.02.2024]. Disponibil: <https://archive.org/details/wecanspeakforour0000will/page/n7/mode/2up>
 184. WILLIAMS, V. *Being researchers with the label of learning difficulty: an analysis of talk in a project carried out by a self-advocacy research group*. PhD thesis. Open University, 2002 [citat 02.04.2020]. Disponibil: <http://oro.open.ac.uk/59405/1/247042.pdf>
 185. WOLFENBERGER, W. *Social Role Valorization*. New York: Syracuse University, 2004. 139 p.
 186. WOODWARD, A., KOHLI, M., eds. *Inclusions and Exclusions in European Society*. London: Routledge, 2001. 228 p. ISBN 9780415463294 [citat 27.02.2024]. Disponibil: <https://hdl.handle.net/1814/27677>
 187. WORLD BANK. *Inclusion Matters: The Foundation for Shared Prosperity*. New Frontiers of Social Policy. Washington, DC: World Bank, 2013. ISBN 978-1-4648-0010-8 [citat 24.03.2024]. Disponibil: <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-0010-8>
 188. WRIGHT, S. J. Learning to Self-Advocate: Why Active, Early Parental Involvement is Key. In: *Odyssey: New Directions in Deaf Education*. 2019, vol. 20, pp. 18-23 [citat 21.02.2024]. Disponibil: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1216845.pdf>
 189. YANICKI, S. Towards Social Inclusion, Social Justice, and Health Equity. In: P. LIAMPUTTONG, ed. *Handbook of social inclusion: Research and practices in health and social sciences*. Switzerland AG: Springer Nature, 2022, pp. 59-91 [citat 21.02.2024]. Disponibil: https://doi.org/10.1007/978-3-030-89594-5_4
 190. ZUBAL, R., SHOULTZ, B., WALKER, P., KENNEDY, M. Self-Advocacy: Speaking for Yourself. In: *Materials on Self-Advocacy*. 1997 [citat 25.02.2024]. Disponibil: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED413722.pdf>
 191. ŻYTA, A., ĆWIRYNKAŁO, K. Self-advocates with intellectual disabilities in Poland and their

way to social participation. In: *Lifelong Education and Leadership for All: 2nd International Conference*. Liepaja, Latvia, 2016, vol. 2 [citat 10.07.2024]. Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/312038613_Self-Advocates_With_Intellectual_Disabilities_In_Poland_And_Their_Way_To_Social_Participati_on

Acte normative

192. *Carta Socială Europeană (revizuită)*. 1996. Strasbourg. [citat 12.06.2024]. Disponibil: <https://rm.coe.int/168047e170>
193. Codul civil al Republicii Moldova: nr. 1107 din 06.06.2002. In: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*. 2019, nr. 66-75, art. 132 [citat 12.06.2020]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=129081&lang=ro#
194. Constituția Republicii Moldova din 29.07.1994. In: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*. 2016, nr. 78, art. 140.
195. Convenția privind drepturile persoanelor cu dizabilități: nr. 320 din 30-03-2007. In: *Tratate Internaționale*. 2016, nr. 50, art. 320 [citat 19.05.2024]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=117839&lang=ro
196. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova cu privire la aprobarea cadrului național de monitorizare a implementării Agendei de Dezvoltare Durabilă 2030: nr. 953 din 28-12-2022. In: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*. 2023, nr. 42-44, art. 84 [citat 15.04.2024]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=135555&lang=ro
197. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova cu privire la aprobarea Programului de dezvoltare a educației incluzive în Republica Moldova pentru anii 2024 – 2027: nr. 950 din 06-12-2023. In: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*. 2023, nr. 519 - 522, art. 1281 [citat 15.04.2024]. . Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=141025&lang=ro
198. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova cu privire la aprobarea Programului național de dezinstituționalizare a persoanelor cu dizabilități intelectuale și psihosociale din instituțiile rezidențiale gestionate de Agenția Națională Asistență Socială pentru anii 2018-2026 și a Planului de acțiuni privind implementarea acestuia: nr. 893 din 12.09.2018. In: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*. 2018, nr. 400-409, art. 1077. [citat 12.06.2024]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=109067&lang=ro
199. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova cu privire la aprobarea Programului național de incluziune socială pentru anii 2017-2022: nr. 723 din 08.09.2017. In: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*. 2017, nr. 335-339 art. 827. [citat 12.06.2024]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=101863&lang=ro
200. Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova cu privire la aderarea R.S.S. Moldova la Declarația Universală a Drepturilor Omului și ratificarea pactelor internaționale ale drepturilor omului: nr. 217 din 28-07-1990. In: *Veștile*. 1990, nr. 8, art. 223.

201. Lege pentru aprobarea Strategiei de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități (2010-2013): nr. 169 din 09.07.2010. In: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2010, nr. 200-201, art. 660 [citât 12.03.2021]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=24024&lang=ro
202. Lege pentru aprobarea Strategiei naționale de dezvoltare „Moldova Europeană 2030”: nr. 315 din 17.11.2022. In: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*. 2022, nr. 409-410, art. 758 [citât 12.02.2023]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=134582&lang=ro
203. Legea privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități: nr. 60 din 30.03. 2012. In: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*. 2012, nr. 155-159, art. 508 [citât 11.05.2021]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=83915&lang=ro
204. Lege cu privire la ratificarea Protocolului opțional la Convenția Organizației Națiunilor Unite privind drepturile persoanelor cu dizabilități: nr. 162 din 04 noiembrie 2021. In: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*. 2021, nr. 280-284, art. 380. [citât 12.02.2023]. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=128616&lang=ro

205. Directive of the European Parliament and of the council amending Directive 2010/13/EU on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services (Audiovisual Media Services Directive) in view of changing market realities: no. 1808 of 14 November 2018. In: *Official Journal of the European Union*. 2018, L303 [citât 07.03.2024]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/1808/oj>
206. Directive of the European Parliament and of the council on the accessibility of the websites and mobile applications of public sector bodies: no. 2102 of 26 October 2016. In: *Official Journal of the European Union*. 2016, L327 [citât 12.06.2024]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/2102/oj>
207. Directive of the European Parliament and of the council on the accessibility requirements for products and services: no. 882 of 17 April 2019. In: *Official Journal of the European Union*. 2019, L151, pp. 70-115 [citât 12.06.2024]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/882/oj>
208. EUROPEAN COMMISSION. *Union of Equality: Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021-2030*. COM 101 final. Brussels, 2021 [citât 15.03.2024]. Disponibil: https://www.un.org/development/desa/disabilities/wp-content/uploads/sites/15/2021/04/European-Strategy-2021-2030_EN.pdf
209. EUROPEAN COMMISSION. *European Disability Strategy 2010-2020*. Brussels 2010 [citât 19.02.2024]. Disponibil: https://www.esteri.it/mae/resource/doc/2016/07/C_02_Strategia_europea_disabilita_eng.pdf

ANEXE

Anexa 1. Lista participanților în cadrul interviurilor aprofundate și a discuțiilor focus grup

Metoda	Nr. participanți	Statut	Reprezentare geografică
IA	3	Auto-reprezentant	Fălești, Cantemir, Hîncești
IA	6	Expert	Chișinău, Fălești
DFG	7	Auto-reprezentant	Fălești, Cantemir, Hîncești, Glodeni, Bălți, Ungheni, Chișinău
DFG	6	Persoană de suport a grupului de auto-reprezentare	Fălești, Cantemir, Hîncești, Glodeni, Bălți, Ungheni, Chișinău, Taraclia, Criuleni
DFG	5	Părinte	Fălești, Cantemir, Glodeni,
Total	26		

Anexa 2. Ghid de interviu pentru persoanele cu dizabilități, membre ale grupurilor de auto-reprezentare

Introducere: *Vă mulțumim că ați acceptat să participați la această discuție. Scopul discuției este de a înțelege mai bine experiențele dvs. în calitate de auto-reprezentanți, problemele cu care vă confrunțați și modul în care apartenența la grupurile de auto-reprezentare v-a influențat viața. Toate informațiile furnizate vor fi tratate cu confidențialitate. Vă rugăm să răspundeți cât mai sincer și detaliat posibil.*

Experiența de auto-reprezentare:

1. Cum ați devenit auto-reprezentant / membru al grupului de auto-reprezentare? Cum ați aflat de grupul de auto-reprezentare?
2. De cât timp faceți parte din grup?
3. Ce activități desfășurați în cadrul grupului de auto-reprezentare (întâlniri de grup cu colegii, instruire, dezvoltarea abilităților de comunicare și advocacy, altele)?
4. Ce activități folosiți pentru a Vă face auzită vocea și pentru a promova drepturile persoanelor cu dizabilități? Oferiți exemple.
 - Petiții și scrisori către factorii de decizie
 - Consultări asupra politicilor pentru persoanele cu dizabilități
 - Participarea la grupuri de lucru și comitete consultative pentru a oferi expertiză
 - Monitorizarea implementării politicilor legate de dizabilitate și identificarea potențialelor probleme
 - Evaluarea accesibilității serviciilor și a spațiilor publice pentru persoanele cu dizabilități
 - Oferirea de instruire personalului din diverse sectoare (ex: educație, asistență medicală) cu privire la dizabilitate și incluziune
 - Sensibilizare a opiniei publice (organizare de evenimente publice, campanii media, proteste pașnice, utilizarea rețelelor sociale, a site-urilor web și a altor platforme online pentru a amplifica vocile persoanelor cu dizabilități și a promova schimbarea)
 - Suport de la egal la egal pentru persoanele cu dizabilități din instituții rezidențiale, din comunitate
 - Altele
5. Cum colaborați cu alți auto-reprezentanți sau organizații?

Impactul Auto-reprezentării:

6. Care sunt principalele beneficii ale faptului că sunteți sau ați fost auto-reprezentant / membru al grupului de auto-reprezentare (măsurați diverse nivele – individual, organizațional, comunitar, societal, global). Exemple: oportunitatea de a dobândi cunoștințe noi, de a învăța abilități noi, sentimentul de apartenență și conexiune cu alții care au experiențe similare, acces la servicii de sănătate, educație, justiție etc., acces la resurse și rețele de sprijin, implicare în activități culturale, recreative sau sportive în comunitate, participare politică, sentiment de putere și încredere în sine, altele.
7. Vă rugăm să împărtășiți exemple de rezultate pozitive ale inițiativelor de auto-reprezentare.
Domenii

- Dezvoltare de politici: (ex: influențarea legislației, promovarea politicilor incluzive)
- Accesibilitate: (ex: îmbunătățirea accesului fizic, promovarea formatelor de comunicare incluzive)
- Dezinstituționalizarea persoanelor cu dizabilități
- Servicii (ex: creșterea accesului la servicii de calitate, îmbunătățirea metodelor de furnizare a serviciilor)
- Atitudini ale comunității: (prin combaterea stereotipurilor despre persoanele cu dizabilități, prin promovarea cazurilor de succes)
- Altele

Bariere:

8. Care sunt principalele provocări cu care v-ați confruntat în procesul de auto-reprezentare?
 - Lipsa accesibilității la întâlniri sau evenimente (dificultăți de deplasare la locații inaccesibile sau lipsa de transport adaptat, lipsa de materiale informative în formate accesibile (ex: braille, text cu contrast ridicat), dificultăți de participare online din cauza platformelor inaccesibile sau a lipsei de abilități digitale)
 - Bariere de comunicare (dificultăți de a vă exprima clar și concis din cauza dizabilității verbale sau cognitive, dificultăți de a înțelege pe alții, lipsa de traducere sau interpretare în limbaje alternative)
 - Discriminare sau stigmatizare din partea societății sau din cadrul grupului (prejudecăți negative legate de dizabilitate, discriminare în accesul la educație, angajare, locuință sau alte domenii ale vieții, violență sau hărțuire, lipsă de respect sau de recunoaștere a demnității și valori ca persoană.)
 - Suport sau resurse limitate pentru a aborda nevoile sau provocările personale (lipsa de finanțare pentru a participa la activități de advocacy sau pentru a acoperi costurile asociate dizabilității, lipsa de organizații de sprijin sau de grupuri de advocacy dedicate persoanelor cu dizabilități, lipsa de acces la asistență personală, tehnologii de asistență sau alte resurse necesare pentru a participa la viața socială, dificultăți de a găsi asistență juridică sau reprezentare în caz de discriminare sau încălcare a drepturilor, altele)
 - Altele (lipsa de încredere în sine sau de auto-eficacitate, frica de a fi judecat sau respins, dificultăți de a găsi timp și energie pentru activități de advocacy, lipsă de experiență sau de cunoștințe în domeniul advocacy, lipsa de acces la modele de bune practici sau de mentorat).
9. Cum ați reușit să depășiți aceste obstacole?

Suport:

10. De ce suport aveți nevoie în activitățile de auto-reprezentare?
11. Ce rol are persoana de suport a grupului? Dacă nu ar fi persoana de suport a grupului, ați continua să vă întâlniți? Sa realizați acțiuni de advocacy? Argumentați pentru da și nu.

Perspective de Viitor:

12. Cum vedeți evoluția mișcării de auto-reprezentare în viitor?
13. Care sunt principalele schimbări pe care le-ați dori în ceea ce privește includerea și implicarea persoanelor cu dizabilități în societate?

Vă mulțumim!. Dacă aveți comentarii sau sugestii suplimentare, vă rugăm să le împărtășiți.

Anexa 3. Ghid de interviu pentru persoanele de suport ale grupurilor de auto-reprezentare

Introducere: *Vă mulțumim pentru participarea la această discuție. Opiniile Dvs. sunt valoroase pentru înțelegerea specificului auto-reprezentării în contextul Republicii Moldova, dar și a rolului persoanelor de suport în facilitarea auto-reprezentării în rândul persoanelor cu dizabilități. Vă rugăm să împărtășiți deschis și sincer gândurile Dvs.. Toate răspunsurile vor fi păstrate confidențiale.*

Informații generale:

1. Care este rolul Dvs. ca persoană de suport pentru auto-reprezentanți?
2. De cât timp sunteți implicat în sprijinirea persoanelor cu dizabilități în eforturile lor de auto-reprezentare?

Percepții asupra auto-reprezentării:

3. În opinia Dvs., ce înseamnă auto-reprezentarea?
4. Cum apreciați importanța auto-reprezentării în viața persoanelor cu dizabilități?

Facilitarea auto-reprezentării:

5. Ce strategii sau metode folosiți în lucrul cu auto-reprezentanții pentru a-i împuternici să-și exprime propriile opinii?
6. Cum reușiți să respectați principiul "suport în loc de ghidare"? Cine este lider în grupurile pe care le sprijiniți: dvs. sau tinerii cu dizabilități? Argumentați.
7. Vă rugăm să împărtășiți exemple de inițiative de auto-reprezentare ale tinerilor cu dizabilități pe care îi sprijiniți?

Provocări și Bariere:

8. Care sunt provocările cu care se confruntă auto-reprezentanții în exprimarea opiniilor, nevoilor, preferințelor lor?
9. În calitate de persoană de suport, cum ajutați în depășirea provocărilor?

Impactul Auto-reprezentării:

10. Ce schimbări ați observat la persoanele cu dizabilități ca rezultat al implicării lor în grupurile de auto-reprezentare? Dar ca rezultate al implicării în activități de auto-reprezentare?
11. Cum credeți că auto-reprezentarea contribuie la bunăstarea și împuternicirea generală a persoanelor cu dizabilități?
12. Cum credeți că auto-reprezentarea influențează incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități (politicile în domeniul incluziunii, accesibilitatea, serviciile, atitudinea populației generale în raport cu persoanele cu dizabilități etc.)? Explorați nivelele individual, organizațional, comunitar, societal, global.

Direcții pentru Viitor:

13. Ce părere aveți despre viitorul auto-reprezentării în Republica Moldova?
14. Care este rolul persoanelor de suport în avansarea acestui demers?
1. Există resurse sau sisteme de sprijin suplimentare de care ar beneficia auto-reprezentanții?
15. Cine credeți că ar trebui să susțină auto-reprezentarea și în ce mod: autoritățile publice, organizațiile internaționale, grupurile comunitare locale ale persoanelor cu dizabilități, familiile persoanelor cu dizabilități etc.

Vă mulțumim!. Dacă aveți comentarii sau sugestii suplimentare, vă rugăm să le împărtășiți.

Anexa 4. Ghid de interviu pentru părinții persoanelor cu dizabilități, membri ai grupurilor de auto-reprezentare

Introducere: *Vă mulțumim pentru participarea la această discuție. Opiniile Dvs. sunt valoroase pentru înțelegerea specificului auto-reprezentării în contextul Republicii Moldova, dar și a rolului părinților în facilitarea auto-reprezentării în rândul persoanelor cu dizabilități.*

În calitate de părinți ai tinerilor și tinerelor cu dizabilități, care au fost implicați(te) în grupurile de auto-reprezentare create cu suportul OSC active în domeniul dizabilității, Vă rugăm să împărtășiți deschis și sincer gândurile Dvs. cu referire la modul în care apartenența la grup a influențat viața copiilor dvs. Toate răspunsurile vor fi păstrate confidențiale.

Percepții asupra auto-reprezentării:

1. Cât de bine cunoașteți conceptul de auto-reprezentare pentru persoanele cu dizabilități? În ce măsură sunteți familiarizați cu practicile auto-reprezentării?
2. Ați avut acces la resurse și instruirii pentru a sprijini auto-reprezentarea tinerilor? Detaliați

Provocări și Bariere:

3. Care sunt provocările cu care se confruntă auto-reprezentanții în exprimarea opiniilor, nevoilor, preferințelor lor?
4. În calitate de părinți, cum ajutați în depășirea provocărilor?
5. Ce dificultăți ați întâmpinat ca părinți în sprijinirea auto-reprezentării copilului dvs.?

Impactul Auto-reprezentării:

6. Ce schimbări ați observat la persoanele cu dizabilități ca rezultat al implicării lor în grupurile de auto-reprezentare? Ce schimbări ați observat în comportamentul, atitudinile sau abilitățile sociale ale copilului dvs.? Cum a influențat auto-reprezentarea stima de sine a copilului? Abilitatea copilului de a interacționa cu ceilalți? Participarea la activități comunitare? Altele?
7. Cum credeți că s-a schimbat percepția comunității față de copilul dvs. de când practică auto-reprezentarea?
8. Cum credeți că auto-reprezentarea contribuie la bunăstarea și împuternicirea generală a persoanelor cu dizabilități?
9. Cum credeți că auto-reprezentarea influențează politicile în domeniul incluziunii, accesibilitatea, serviciile, atitudinea populației generale în raport cu persoanele cu dizabilități?

Direcții pentru Viitor:

10. Ce părere aveți despre viitorul auto-reprezentării în Republica Moldova?
11. Care este rolul părinților în avansarea acestui demers?
12. Există resurse sau sisteme de sprijin suplimentare de care ar beneficia auto-reprezentanții?
13. Ce recomandări aveți pentru îmbunătățirea programelor de auto-reprezentare și a incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități?

Vă mulțumim!. Dacă aveți comentarii sau sugestii suplimentare, vă rugăm să le împărtășiți.

Anexa 5. Ghid de interviu pentru experți în domeniul incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități

Bună ziua,

Vă mulțumim pentru participarea la acest interviu. Ne propunem să discutăm despre auto-reprezentare și rolul acesteia în incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova. Experiența dvs. de lucru cu persoanele cu dizabilități este extrem de valoroasă pentru înțelegerea acestui subiect. Informația din cadrul acestui interviu este confidențială.

INFORMAȚII GENERALE

1. Nume, Prenume
2. Statut
3. Email, Număr de telefon

PROGRAME ȘI INIȚIATIVE DE AUTO-REPREZENTARE:

4. Organizația dvs. a sprijinit inițierea mișcării de auto-reprezentare în Republica Moldova. Explicați contextul și motivele? *Întrebare pentru Keystone Moldova*
5. În Republica Moldova există aproximativ 60 OSC active în domeniul dizabilității, membre ale AOPD. Câte dintre ele sunt OPD? De ce există o reprezentare relativ mică a OPD? *Întrebare pentru AOPD*
6. Organizația pe care o reprezentați implementează **acțiuni** în domeniul auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități. Vă rugăm să descrieți activitățile sau inițiativele pe care le întreprinde organizația Dvs. pentru sprijinirea / promovarea auto-reprezentării (atelieri de instruire și sesiuni de formare pentru persoanele cu dizabilități, grupuri de suport formate din persoane cu dizabilități, materiale informative și resurse practice despre auto-reprezentare, dialog între persoanele cu dizabilități și factorii de decizie la nivel local și național, parteneriate cu alte organizații și instituții, sensibilizarea opiniei publice privind înțelegerea dizabilității și incluziunea persoanelor cu dizabilități, etc.).

BARIERE ÎN DEZVOLTAREA ȘI SUSȚINEREA AUTO-REPREZENTĂRII

7. Există anumite **provocări sau bariere** cu care se confruntă organizația Dvs. în susținerea auto-reprezentanților, în implementarea inițiativelor de auto-reprezentare ale persoanelor cu dizabilități? Sugestii: capacități și expertiză pentru a dezvolta și a implementa programe eficiente de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități, acces limitat la resurse financiare pentru susținerea auto-reprezentanților, lipsa unei rețele extinse de parteneri pentru a sprijini auto-reprezentarea, lipsa sprijinului sau a interesului din partea autorităților și instituțiilor guvernamentale pentru a recunoaște și a susține auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități, lipsa sprijinului sau a înțelegerii din partea comunității și a familiilor pentru participarea persoanelor cu dizabilități la inițiative de auto-reprezentare, stigmatizarea și discriminarea socială care pot împiedica participarea activă și implicarea persoanelor cu dizabilități în inițiative de auto-reprezentare, lipsa accesului la tehnologii și infrastructură adecvată pentru a facilita participarea și implicarea persoanelor cu dizabilități în programe de auto-reprezentare,

bariera geografică sau logistică în furnizarea serviciilor și programelor de auto-reprezentare în zonele rurale sau izolate etc.

ROLUL AUTO-REPREZENTĂRII ÎN INCLUZIUNEA SOCIALĂ

8. Cum considerați că auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități a contribuit la **incluziunea lor socială**? Explorați nivelele individual, organizațional, comunitar, societal, global. Sugestii: îmbunătățirea accesului la servicii și resurse, creșterea participării în activitățile comunității, schimbarea atitudinilor și percepțiilor sociale, dezvoltarea relațiilor și rețelelor sociale, accesul la oportunități de educație și angajare, dezinstituționalizare, politici mai incluzive etc.? Vă rugăm să oferiți exemple concrete.

COLABORARE

9. Colaborează organizația Dvs. cu alte organizații sau părți interesate în promovarea auto-reprezentării? Vă rugăm să oferiți exemple de colaborări de succes și impactul lor.

PERSPECTIVE DE VIITOR

10. Cum vedeți evoluția mișcării de auto-reprezentare din Republica Moldova în viitor (durabilitate)?
11. Ce tipuri de suport sau resurse ar fi necesare organizației dvs. în dezvoltarea și promovarea auto-reprezentării (finanțare pentru inițiative și proiecte de auto-reprezentare, training și dezvoltare a capacităților pentru cadrele organizaționale implicate în lucrul cu persoanele cu dizabilități cu referire la dezvoltarea abilităților de auto-reprezentare, training și dezvoltare a capacităților pentru persoanele cu dizabilități implicate în auto-reprezentare, acces la resurse informative și instrumente practice pentru promovarea auto-reprezentării etc.)?
12. Cine credeți că ar trebui să ofere suport OSC în eforturile lor de a susține auto-reprezentarea și în ce mod: autoritățile publice, organizațiile internaționale, grupurile comunitare locale ale persoanelor cu dizabilități, familiile persoanelor cu dizabilități etc.

Vă mulțumim! Dacă aveți comentarii sau sugestii suplimentare, vă rugăm să le împărtășiți.

Anexa 6. Chestionar privind programele și inițiativele de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități sprijinite de organizațiile societății civile din Republica Moldova

Bună ziua,

Vă mulțumim că participați la acest sondaj. Opiniile Dvs. sunt extrem de importante pentru înțelegerea rolului auto-reprezentării în incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova. Vă rugăm să alocați câteva minute pentru a răspunde la întrebări.

A. Informații Generale:

1. Numele organizației:
2. Persoana de contact:
3. Email:
4. Număr de telefon:

B. Înțelegerea Auto-reprezentării:

5. În ce măsură sunteți familiarizat/ă cu noțiunea de "auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități"
 - Cunosc noțiunea
 - Nu cunosc noțiunea
6. Cum înțelegeți Dvs. auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități? *Răspuns multiplu*
 - Capacitatea persoanelor cu dizabilități de a vorbi în nume propriu, de a-și exprima propriile nevoi și interese
 - Abilitatea persoanelor cu dizabilități de a lua decizii cu referire la diferite aspecte care le afectează viața
 - Capacitatea persoanelor cu dizabilități de a-și promova drepturile în societate.
 - Toate variantele de răspuns
 - Altceva (indicați)

C. Programe și inițiative de auto-reprezentare:

7. Organizația dvs. implementează acțiuni în domeniul auto-reprezentării persoanelor cu dizabilități?
 - Da
 - Nu (trecere)
8. De când a început organizația dvs. să lucreze pe segmentul "Auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități"? *indicați anul aproximativ*
9. Dacă da, vă rugăm să descrieți activitățile sau inițiativele pe care le întreprinde organizația Dvs. pentru sprijinirea / promovarea auto-reprezentării.

Activitate	DA	NU
Organizarea de ateliere de instruire și sesiuni de formare pentru persoanele cu dizabilități, pentru a-și dezvolta cunoștințele despre drepturile lor, pentru a dezvolta abilitățile de comunicare și de prezentare a propriilor nevoi și interese.		

Activitate	DA	NU
Crearea și susținerea grupurilor de suport formate din persoane cu dizabilități, care să ofere un spațiu sigur și de sprijin reciproc pentru exprimarea experiențelor și a perspectivelor individuale.		
Dezvoltarea și distribuirea de materiale informative și resurse practice despre auto-reprezentare și despre drepturile persoanelor cu dizabilități.		
Facilitarea dialogului între persoanele cu dizabilități și factorii de decizie la nivel local și național, pentru a promova includerea vocii acestora în procesele decizionale.		
Crearea de parteneriate și colaborări cu alte organizații și instituții pentru a sprijini și a amplifica eforturile de auto-reprezentare în comunitate.		
Sensibilizarea opiniei publice privind înțelegerea dizabilității și incluziunea persoanelor cu dizabilități.		
Altceva, specificați: _____		

10. Sunt persoanele cu dizabilități reprezentate (membre) în structura de conducere a organizației dvs.?

- Da. Câte persoane? Tipuri de dizabilitate?
- Nu

11. Există anumite provocări sau bariere cu care se confruntă organizația Dvs. în susținerea auto-reprezentanților, în implementarea inițiativelor de auto-reprezentare ale persoanelor cu dizabilități?

Provocare	DA	NU
Expertiză (lipsa capacităților și expertizei în cadrul organizației pentru a dezvolta și a implementa programe eficiente de auto-reprezentare a persoanelor cu dizabilități).		
Finanțare (acces limitat la resurse financiare pentru susținerea auto-reprezentanților și implementarea inițiativelor de auto-reprezentare).		
Parteneri (lipsa unei rețele extinse de parteneri pentru a sprijini auto-reprezentarea și a amplifica eforturile de auto-reprezentare).		
Contribuția autorităților (lipsa sprijinului sau a interesului din partea autorităților și instituțiilor guvernamentale pentru a recunoaște și a susține auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități).		
Comunitate și familie (lipsa sprijinului sau a înțelegerii din partea comunității și a familiilor pentru participarea persoanelor cu dizabilități la inițiative de auto-reprezentare).		
Atitudini sociale (stigmatizarea și discriminarea socială care pot împiedica participarea activă și implicarea persoanelor cu dizabilități în inițiative de auto-reprezentare).		
Tehnologii (lipsa accesului la tehnologii și infrastructură adecvată pentru a facilita participarea și implicarea persoanelor cu dizabilități în programe de auto-reprezentare).		
Geografie (bariera geografică sau logistică în furnizarea serviciilor și programelor de auto-reprezentare în zonele rurale sau izolate).		

D. Impact

12. Cum a influențat auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități pe care le-ați sprijinit, la următoarele niveluri?

Nivel	Impact	În mare măsură	În mică măsură	Deloc	NȘ/NR
Intrapersonal	A crescut încrederea și stima de sine a auto-reprezentanților				
	S-a îmbunătățit nivelul lor de autoconștientizare (înțelegerea punctelor forte, punctelor slabe și obiectivelor personale)				
	Auto-reprezentanții și-au dezvoltat abilitățile de auto-gestionare (capacitatea de a lua decizii informate și autonome privind propria viață)				
Interpersonal	Auto-reprezentanții și-au dezvoltat abilitățile de comunicare				
	Auto-reprezentanții și-au consolidat relațiile (cu familia, prietenii și colegii)				
	Auto-reprezentanții și-au îmbunătățit capacitățile de negociere și rezolvare a conflictelor				
Organizațional	A crescut gradul de participare a persoanelor cu dizabilități în procesele decizionale din cadrul organizației				
	Organizația a adoptat practici de lucru mai incluzive, devenind mai inovatoare				
	Organizația a implementat politici interne echitabile, asigurându-se ca toate persoanele, indiferent de abilități, au acces egal la oportunități și resurse				
	A crescut nivelul de conștientizare și înțelegere a nevoilor și drepturilor persoanelor cu dizabilități în rândul colegilor și managementului, contribuind la o cultură organizațională mai incluzivă				
	S-au îmbunătățit condițiile de muncă din organizație, prin asigurarea accesibilității				
	S-au îmbunătățit programele de formare și suport pentru persoanele cu dizabilități, pliat pe nevoile acestora				
	A crescut imaginea pozitivă în interiorul și exteriorul comunității sale (reputația organizației)				

Comunitar	Auto-reprezentanții se implică activ în promovarea accesibilității în comunitate				
	Auto-reprezentanții se implică activ în promovarea politicilor incluzive la nivel de comunitate				
	A crescut gradul de accesare a serviciilor locale (de sănătate, educație, muncă, asistență socială, sport, transport etc.) de către persoanele cu dizabilități				
	Auto-reprezentanții participă în procesele electorale și în consiliile comunitare (creșterea participării civice)				
Național	Prin acțiunile de auto-reprezentare, persoanele cu dizabilități contribuie la combaterea stereotipurilor negative și prejudecăților legate de dizabilități (schimbarea atitudinilor sociale)				
	Prin acțiunile de auto-reprezentare, persoanele cu dizabilități contribuie la dezvoltarea și implementarea politicilor naționale pentru drepturile persoanelor cu dizabilități.				
	Datorită acțiunilor de auto-reprezentare, persoanele cu dizabilități sunt reprezentate mai corect și pozitiv în mass media				
	Datorită acțiunilor de auto-reprezentare, s-a îmbunătățit infrastructura publică, devenind mai accesibilă pentru persoanele cu dizabilități				
Global	S-a intensificat colaborarea internațională (facilitarea schimbului de bune practici și strategii cu auto-reprezentanții din alte țări)				
	Au devenit membri/e ale sau au participat în cadrul rețelelor de advocacy globale (amplificarea vocilor și mobilizarea acțiunilor colective la nivel global pentru drepturile persoanelor cu dizabilități)				
	<i>Numiți rețelele</i>				
	Au influențat politicilor internaționale (contribuția la dezvoltarea și implementarea tratatelor și convențiilor internaționale pentru drepturile persoanelor cu dizabilități)				
	<i>Numiți politicile</i>				

	Au participat în forumuri internaționale (reprezentarea în conferințe, summit-uri și organizații internaționale) <i>Numiți forumurile interanționale</i>				
--	---	--	--	--	--

E. Suport pentru OSC:

13. Ce tipuri de suport sau resurse ar fi necesare organizației dvs. în dezvoltarea și promovarea auto-reprezentării? *Răspuns multiplu*

1. Finanțare pentru inițiative și proiecte de auto-reprezentare
2. Dezvoltare a capacităților pentru cadrele organizaționale implicate în lucrul cu persoanele cu dizabilități cu referire la dezvoltarea abilităților de auto-reprezentare
3. Training și dezvoltare a capacităților pentru persoanele cu dizabilități implicate în auto-reprezentare
4. Acces la resurse informative și instrumente practice pentru promovarea auto-reprezentării.
5. Altceva, specificați

14. Cine, credeți, că ar trebui să ofere suport OSC în eforturile lor de a susține auto-reprezentarea?

Răspuns multiplu

1. Autoritățile guvernamentale, *specificați tipul de suport*
2. Organizații internaționale, *specificați tipul de suport*
3. Rețele comunitare locale, *specificați tipul de suport*
4. Mass media, *specificați tipul de suport*
5. Altele (vă rugăm să specificați)

F. Colaborare:

15. Colaborează OSC-ul Dvs. cu alte organizații sau părți interesate în promovarea auto-reprezentării?

- Da
- Nu

16. Dacă da, vă rugăm să oferiți exemple de colaborări de succes și impactul lor.

Încheiere:

Vă mulțumim pentru participare. Opiniile Dvs. vor ajuta la orientarea eforturilor viitoare de promovare a auto-reprezentării în rândul persoanelor cu dizabilități. Dacă aveți comentarii sau sugestii suplimentare, vă rugăm să le împărtășiți.

Anexa 7. Lista organizațiilor societății civile participante în cercetarea privind rolul auto-reprezentării în incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova

Nr	Nume organizație
1.	A.O. Alianța Organizațiilor pentru Persoane cu Dizabilități din Republica Moldova
2.	A.O. Asociația „MOTIVAȚE” din Moldova
3.	A.O. People in Need Praga, Sucursala Chișinău
4.	A.O. Alianța INFONET
5.	A.O. Alianța pentru Dolna
6.	A.O. Asociația Copiilor Surzi din Moldova
7.	A.O. Asociația de sprijin a copiilor și tinerilor cu dizabilități și a familiilor lor „Dorința”
8.	A.O. Asociația de Sprijin pentru Copii cu Handicap Fizic din Peresecina
9.	A.O. Asociația de suport a persoanelor cu dizabilități și în situație de dificultate ”De la egal la egal”
10.	A.O. Asociația de Suținere a Copiilor cu Cerințe Speciale
11.	A.O. Asociația părinților persoanelor cu dizabilități „Eternitate”
12.	A.O. Asociația Raională de Educare a Adulților (AREAP) „Prutul de Sus”
13.	A.O. Autism Hope
14.	A.O. Casa Speranțelor
15.	A.O. CASMED
16.	A.O. Centrul pentru Drepturile Persoanelor cu Dizabilitati
17.	A.O. Depasim Prejudecati
18.	A.O. Eco-Răzeni
19.	A.O. Fiecare Contribuie pentru Schimbare
20.	A.O. Inclusiv EU
21.	A.O. Incredere
22.	A.O. Inspirație
23.	A.O. Parteneriatul Aachen Moldova
24.	A.O. Radiovision
25.	A.O. Raza Încrăderii
26.	A.O. Servicii Sociale Durabile
27.	A.O. Societatea Persoanelor cu Dizabilități TAUR
28.	A.O. SOS Autism
29.	A.O. Steaua Calauză
30.	A.O. Stoicii
31.	A.O. Tîrnoveanca
32.	A.O. Vivere
33.	Centrul de Reabilitare Medico-Socială pentru Persoane cu Vedere Slabă "LOW VISION"
34.	I.P. Keystone Moldova
35.	O.O. Центр Женская Инициатива

Anexa 8 : Fișă de Observație Participativă

1. Informații generale

- Componența grupului:
- Localitate:
- Tipul activității observate:

2. Indicatori de observare

Indicator	Descriere
Autonomia în exprimare	Capacitatea auto-reprezentanților de a-și exprima propriile opinii
Interacțiunile cu alți membri ai grupului	Frecvența și calitatea interacțiunilor
Interacțiunile cu alți actori	Frecvența și calitatea interacțiunilor dintre auto-reprezentanți și alți actori (reprezentanți ai autorităților publice, mass media, organizații ale societății civile etc.)
Relația cu persoana de suport	Tipul de interacțiune cu persoana de suport; nivelul de dependență de aceasta
Solicitarea de ajutor	Frecvența solicitării de sprijin din partea altor persoane
Adaptarea la situații noi	Capacitatea de a răspunde și de a se adapta la schimbări
Liderism	Apariția unor lideri în cadrul grupului
Cunoașterea drepturilor	Gradul de informare privind drepturile și legislația relevantă pentru persoanele cu dizabilități
Capacitatea de a susține drepturile	Gradul în care auto-reprezentanții își susțin drepturile și interesele proprii și/sau ale altor persoane cu dizabilități
Negociere și compromis	Abilitatea de a găsi soluții comune, capacitatea de a rezolva neînțelegerile sau conflictele apărute în cadrul grupului prin negocieri și compromis
Capacitatea de a răspunde la provocări	Măsura în care participanții pot face față dificultăților întâlnite în procesul de auto-reprezentare
Rolul persoanelor de suport	Gradul de implicare al persoanelor de suport în sprijinirea auto-reprezentării. Tipurile de suport oferit. Măsura în care lasă loc pentru autonomia auto-reprezentanților
Sprijinul familial sau din partea altor persoane	Măsura în care auto-reprezentanții primesc sprijin din partea familiei, prietenilor sau altor membri externi grupului
Evoluția în timp	Progresul individual al participanților în cadrul procesului de auto-reprezentare pe parcursul mai multor întâlniri

3. Concluzii

4. Sugestii pentru îmbunătățirea procesului de auto-reprezentare sau de facilitare

Semnătura observatorului: _____

Data: _____

Anexa 9. Impactul auto-reprezentării la nivel individual: studiu de caz

Aut_B_01 este o persoană cu dizabilități multiple. Până la vârsta de 17 ani a trăit în instituții rezidențiale din Republica Moldova. În anul 2014 Aut_B_01 a fost dezinstituționalizat cu sprijinul I.P. Keystone Moldova și a fost plasat într-un serviciu social comunitar – locuința protejată din or. Fălești. Aut_B_01 nu avea o înțelegere clară a dizabilității sale și a necesităților condiționate de aceasta. Tânărul avea foarte puține abilități pentru viață independentă, nefiind familiarizat cu gestionarea activităților casnice, îngrijirea personală, deplasarea în spații publice și utilizarea transportului, gestionarea timpului, cumpărăturile, comunicarea și interacțiune socială asertivă. Aut_B_01 nu avea abilități de citit și scris, nu știa despre serviciile din comunitate și cum pot fi acestea accesate, nu știa la cine să se adreseze pentru ajutor în cazul în care ar avea nevoie să soluționeze anumite probleme. Tânărul nu știa ce înseamnă un loc de muncă și cum poate fi acesta identificat și accesat, nu conștientiza că o meserie sau profesie trebuie să corespundă potențialului și abilităților unei persoane, nu cunoștea valoarea banilor și nu avea abilități de gestionare a lor. Aut_B_01 nu era obișnuit să facă alegeri și să ia decizii care-i vizau propria viață, iar conceptul „drepturi” îi era necunoscut.

În anul 2014 Aut_B_01 a devenit membru al grupului de auto-reprezentare din r. Fălești. Afilierea tânărului la grup a durat până în anul 2021 și a devenit un catalizator esențial pentru împuternicirea sa, oferindu-i cunoștințe și instrumente necesare pentru a obține abilități de autodeterminare și auto-reprezentare.

Aut_B_01 a demonstrat progrese considerabile: a devenit mai încrezut în sine, și-a îmbunătățit abilitățile de comunicare și negociere, și-a conștientizat dizabilitatea și limitările funcționale care reies din aceasta, a învățat să identifice și să exprime nevoile de sprijin rezultate din specificul dizabilității, a învățat să-și formuleze aspirațiile. Aut_B_01 a învățat ce sunt drepturile și cum le poate revendica, apăra și promova. Nu în ultimul rând, tânărul a învățat ce înseamnă traiul în comunitate și și-a realizat cu succes acest drept.

”Pentru mine auto-reprezentarea înseamnă foarte mult. Am învățat despre drepturi, despre ce se poate de făcut în domeniul dizabilității, despre accesibilitate și așa mai departe...Acum vorbesc liber, nu trebuie să stau cu frică, vorbesc cu oameni deschis. Acum e cu mult mai bine... Acum parcă am încredere în mine... Acum știu ce înseamnă traiul în comunitate, ce înseamnă dragoste, cum e să ai familia ta. Mult lucru mi-a făcut auto-reprezentarea.”
Aut_B_01

În anul 2017, Aut_B_01 s-a căsătorit cu o tânără pe care a cunoscut-o în cadrul activităților grupurilor de auto-reprezentare. Ambii parteneri, având dizabilități intelectuale, au demonstrat că pot trăi în comunitate cu succes, beneficiind de suportul autorităților, al persoanelor de sprijin și datorită dezvoltării abilităților de trai independent și auto-reprezentare. Această realizare subliniază importanța susținerii comunitare și a politicilor favorabile pentru integrarea persoanelor cu dizabilități, indiferent de tipul acesteia, în societate.

”Acum am familie. Am soție și doi copii: un băiețel și o fetiță. De la început ne spuneau la ce vă trebuie copii? Ei pot fi bolnavi! Dar noi am mers înainte și totul e bine. Ei merg la grădiniță.” (IA, auto-reprezentant_2).

În anul 2018 Aut_B_01 a obținut primul său loc de muncă oficial, în cadrul Fabricii de jucării ”Kinder” din Fălești. Aici, a fost angajat pentru o perioadă de trei ani, timp în care a explorat și dezvoltat o nouă dimensiune a auto-reprezentării în contextul locului de muncă. Această experiență a permis lui Aut_B_01 să își extindă abilitățile profesionale și să consolideze autonomia personală, demonstrând totodată capacitatea persoanelor cu dizabilități de a contribui activ și productiv în mediul profesional.

”Eu în grup [de auto-reprezentare] am învățat că am dreptul să lucrez, să am salariu. Doamna L. [persoana de suport a grupului de auto-reprezentare] m-a ajutat să mă angajez. Acolo [la locul de muncă] am învățat să discut cu șeful, cu colegii. La început nu prea ne înțelegeam, dar mai târziu a fost mai bine. Eu le spuneam unde îmi este greu, unde am nevoie de ajutor și...” (IA, auto-reprezentant_2).

În 2021 Aut_B_01 a decis să schimbe locul de muncă, motivând prin ”... *parcă vreau ceva nou. În plus, era departe de casă și uneori aveam probleme cu transportul. Nu este transport accesibil. Acum am familie: soția și doi copii. Și salariul este prea mic.*” (IA, auto-reprezentant_2).

În anul 2023 Aut_B_01 a obținut un alt loc de muncă, după ce a beneficiat de servicii de ghidare în carieră din partea ANOFM și a A.O. Eternitate din Fălești. În prezent, Aut_B_01 activează în cadrul fabricii de cablaje S.R.L. KABLEM-MLD-IT din Fălești, în calitate de operator termo.

Faptul că s-a angajat în câmpul muncii i-a permis lui Aut_B_01 nu doar să se reprezinte pe sine la locul de muncă, dar și să aducă schimbări în infrastructura stradală a localității unde locuia, tot prin acțiuni de auto-reprezentare și advocacy.

”Eu trebuia să fiu prezent la lucru în fiecare zi, dimineața, la o anumită oră. Strada pe care locuiam nu era deloc accesibilă pentru mine. Era cu gropi, pietre, glod. Eu folosesc cărucior [fotoliu rulant] pentru deplasare. Ca să ajung la lucru la timp, trebuia să mă scol mai devreme, ca să pot merge pe strada mea. Căruciorul [fotoliu rulant] se strică. Și oboseam

reapede. Ajungeam transpirat la lucru. Și am fost la primărie și am rugat să asfalteze strada. Am vorbit cu vecinii, am adunat semnături. Și au asfaltat strada.” (IA, auto-reprezentant_2)

Datorită progreselor semnificative înregistrate, Aut_B_01 a devenit un purtător de cuvânt de primă importanță pentru persoanele cu dizabilități, promovând activ dezinstituționalizarea și incluziunea acestora în toate aspectele vieții sociale, atât pe plan național, cât și internațional. La nivel național, Aut_B_01 a desfășurat multiple vizite în instituțiile rezidențiale din Republica Moldova, utilizându-și propria experiență de viață de după dezinstituționalizare și adaptarea la viața comunitară pentru a încuraja și motiva persoanele rămase în instituții. El a împărtășit experiențele sale de viață și a oferit suport moral, ajutându-i să depășească temerile legate de dezinstituționalizare și incertitudinile privind integrarea în comunitate.

”Eu am mers în instituții. Am povestit oamenilor de acolo cum este viața în comunitate, cum se trăiește în comunitate, ce trebuie să faci în comunitate. Persoana cu dizabilitate când iese din internat și vine la o locuință protejată, trebuie să învețe cum se gestioneze banii, cum se face curățenie, mâncare. Le spuneam că persoana nu trebuie să depindă de cineva. Le spuneam ca ei să nu se teamă să iasă din instituții, pentru că ei se temeau. Eu știu asta, pentru că pe mine tot mă speriau.” IA, auto-reprezentant_2

Pe lângă activitățile sale directe, Aut_B_01 a fost activ în diverse mijloace de comunicare în masă, unde a vorbit despre beneficiile traiului în comunitate și a promovat dezinstituționalizarea. A fost protagonistul mai multor reportaje și emisiuni, utilizând aceste platforme pentru a pleda pentru drepturile persoanelor cu dizabilități și pentru a încuraja integrarea lor în societate.

În septembrie 2021, Aut_B_01 a reprezentat Republica Moldova în cadrul evenimentului internațional Ziua de Discuție Generală a Convenției Națiunilor Unite cu privire la Drepturile Copilului¹, dedicată drepturilor copilului și îngrijirii alternative. Aut_B_01 a făcut parte din Comitetul Consultativ pentru Copii și Tineret pentru Convenția Națiunilor Unite cu privire la Drepturile Copilului, ca parte pregătitoare pentru Ziua de Discuție Generală. În calitate de membru al comitetului consultativ, acesta a adus perspective la nivel global asupra problemelor cu care se confruntă copiii cu dizabilități în instituțiile rezidențiale. Experiența lui personală a contribuit la elaborarea unei declarații colective, care susținea drepturile copiilor de a trăi în familii, promovând inițiativele de dezvoltare a serviciilor comunitare și subliniind importanța schimbării sistemului pentru a asigura incluziunea copiilor și a familiilor lor în comunități.

¹ Keystone Human Services. 2021. KHS and the UN Convention on the Rights of the Child. <https://www.khs.org/khs-and-the-un-convention-on-the-rights-of-the-child/>

Adițional, Aut_B_01 a promovat dezinstituționalizarea și traiul în comunitate prin participarea sa la diverse conferințe internaționale organizate de rețeaua de auto-reprezentanți europeană. Prin prezența și prezentările sale la aceste evenimente, Aut_B_01 a demonstrat impactul pozitiv al dezinstituționalizării și a contribuit la avansarea drepturilor persoanelor cu dizabilități la nivel global.

Cazul lui Aut_B_01 ilustrează în mod clar interdependența dintre auto-reprezentare și incluziunea socială. Auto-reprezentarea i-a oferit lui Aut_B_01 nu doar abilitățile și încrederea necesare pentru a se integra complet în societate, ci și o voce puternică în promovarea drepturilor persoanelor cu dizabilități. De asemenea, experiența lui Aut_B_01 demonstrează că incluziunea socială nu este doar un obiectiv dezirabil, ci un proces realizabil, care poate transforma vieți și poate crea oportunități semnificative pentru persoanele cu dizabilități. Astfel, Aut_B_01 devine un exemplu viu al modului în care susținerea auto-reprezentării și promovarea incluziunii sociale pot conduce la o viață împlinită și independentă.

Chiar dacă studiul de caz se concentrează pe un caz specific, rezultatele obținute pot oferi perspective care pot fi generalizate și aplicate în contexte similare sau în alte situații în ceea ce privește auto-reprezentarea persoanelor cu dizabilități.

Anexa 10. Dezinstituționalizarea și dreptul la viață independentă în comunitate – studiu de caz

Acest studiu de caz explorează experiența Aut_F_02, o tânără cu dizabilități intelectuale din Republica Moldova, care a trăit două decenii în instituții rezidențiale înainte de a se muta într-o casă comunitară și, ulterior, într-o locuință protejată.

În instituția rezidențială, Aut_F_02 s-a confruntat cu multiple restricții și lipsuri. Aut_F_02 a fost privată de dreptul de a lua decizii personale, cum ar fi cele legate de activitățile zilnice, mâncare, îngrijire personală, contactele sociale și altele. Acest lucru a creat un sentiment de neputință și dependență totală de personalul instituției. Aut_F_02 a fost limitată în privința deplasării în afara spațiului instituției rezidențiale, fiind izolată de comunitate și privată de experiențele normale de viață în afara instituției. Aut_F_02 a avut puține contacte sociale sau prieteni. Tânăra a fost lipsită de oportunități educaționale și de formare profesională. Aut_F_02 a fost supusă multiplelor tratamente discriminatorii și lipsei de respect din partea personalului, dar și a altor persoane din instituție. Nu i se respecta numele și identitatea, ceea ce i-a afectat profund demnitatea și stima de sine. Aut_F_02 s-a confruntat cu diverse forme de abuz, iar în lipsa unor mecanisme de protecție, tânăra a suportat aceste experiențe fără a avea posibilitatea de a le raporta sau de a cere ajutor.

”În internat nu puteam să spun ce gândesc. Acolo am fost obijduită și nimeni nu mă lua în seamă. În internat nu mă numeau pe nume, îmi spuneau [nume de familie]. Nu aveam prieteni și nu mi-am făcut niciodată ziua de naștere... Nu aveam voie să ies după poartă... În internat mă puneau la lucru, dar nu mă plăteau pentru asta.” IA, auto-reprezentant_3

De la mutarea într-o casă comunitară și, ulterior, într-o locuință protejată, viața Aut_F_02 s-a transformat profund. Procesul de dezinstituționalizare i-a adus numeroase schimbări esențiale, printre care respectarea drepturilor fundamentale, inclusiv egalitatea în fața legii, accesul la muncă, educație și integrare socială. Aut_F_02 are acum libertatea de a-și planifica activitățile zilnice, de a-și gestiona finanțele și de a-și organiza viața după propriile alegeri. Angajată la grădinița din sat, aceasta beneficiază de recunoaștere socială și de o rețea de prieteni și cunoștințe, aspecte esențiale pentru o viață activă în comunitate.

În plus, Aut_F_02 a devenit membră a unui grup de auto-reprezentare, fapt ce i-a permis să își valorifice experiența pentru a milita activ în favoarea dezinstituționalizării. A participat în multiple evenimente naționale și internaționale, unde a pledat pentru închiderea instituțiilor și pentru facilitarea traiului în comunitate pentru persoanele cu dizabilități. Exemple în acest sens sunt conferințele tematice naționale în domeniul drepturilor persoanelor cu dizabilități, apariții în mass-media locale și

naționale, conferințele internaționale ale auto-reprezentanților organizate de Inclusion International, Conferința Statelor Părți la Convenția privind Drepturile Persoanelor cu Dizabilități.

”La New York am vorbit despre experiența mea din internat. Le-am povestit despre toate problemele de acolo și le-am spus că internatele trebuiesc închise. Le-am spus cum s-a schimbat viața mea acum, cât de bine e în comunitate.” IA, auto-reprezentant_3

Prin implicarea sa activă, Aut_F_02 reușește să influențeze percepțiile publice și să sensibilizeze comunitatea cu privire la capacitatea persoanelor cu dizabilități de a trăi independent, demonstrând impactul pozitiv al dezinstituționalizării asupra vieții acestora.

Cazul Aut_F_02 este un exemplu de succes al auto-reprezentării în promovarea drepturilor persoanelor cu dizabilități.

Anexa 11. Valorificarea rezultatelor

Prin prezentul, confirmăm că Natalia Cojocaru:

1. A coordonat câteva proiecte de dezvoltare și/sau sprijinire a rețelei neformale de auto-reprezentanți din Republica Moldova, implementate de I.P. Keystone Moldova cu suportul financiar al partenerilor de dezvoltare:
 - proiectul "Self-advocacy 2.0", derulat în perioada 2019 – 2021
 - proiectul "Implicare prin acțiuni de advocacy și auto-reprezentare", derulat în perioada 2014 – 2018
 - proiectul "Vot informat și asistat", derulat în perioada 2018 – 2019
 - proiectul "Accesul persoanelor cu dizabilități la procesele electorale", derulat în perioada 2014 – 2015
2. A participat în elaborarea *Curriculei și Suportului de curs privind Intermedierea accesului pe piața muncii a persoanelor cu dizabilități*. I.P. Keystone Moldova a fost autorizată să presteze serviciul de învățare pe tot parcursul vieții, cu frecvență, cu 2 credite ECTS pentru acest program. Programul a fost autorizat în baza Deciziei ANACEC nr. 69 / 22.12.2021 și a Deciziei Ministerului Educației și Cercetării nr. 28 din 20.01.2022.
3. A participat în elaborarea *Curriculei și Suportului de curs privind Consilierea și ghidarea în carieră a persoanelor cu dizabilități*. I.P. Keystone Moldova a fost autorizată să presteze serviciul de învățare pe tot parcursul vieții, cu frecvență, cu 2 credite ECTS pentru acest program. Programul a fost autorizat în baza Deciziei ANACEC nr. 68 / 22.12.2021 și a Deciziei Ministerului Educației și Cercetării nr. 28 din 20.01.2022.

Data: 05.03.2025

Nicolae Ciocan

Director administrativ

I.P. Keystone Moldova

DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII

Subsemnata, Natalia Cojocaru, declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctorat sunt rezultatul propriilor cercetări și realizări științifice. Conștientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecințele în conformitate cu legislația în vigoare.

Numele, prenumele: Cojocaru Natalia

Semnătura:

Data: 23 mai 2025

CURRICULUM VITAE

Nume, Prenume: COJOCARU Natalia

Naționalitate: Republica Moldova

E-mail: natalia.cojocaru1978@gmail.com

EXPERIENȚĂ PROFESIONALĂ

2022 – prezent	Ofițer gestionare a datelor și raportare a rezultatelor, Organizația Națiunilor Unite Moldova
2015 – 2022	Manager de proiecte în domeniul incluziunii sociale a persoanelor cu dizabilități, Î.P. Keystone Moldova
2013 – 2015	Asistent juridic-administrativ, Î.P. Keystone Moldova
2008 – 2013	Sociolog, Centrul de Analize și Investigații Sociologice, Politologice și Psihologice CIVIS
2010 – 2011	Asistentă a liderului de echipă, SEURECA
2009 – 2010	Expert socio-economic național, SC BDO Audit SRL
2003 – 2004	Sociolog, Centrul de Analize și Investigații Sociologice, Politologice și Psihologice CIVIS

CONTRIBUȚII CONSULTATIVE ÎN ORGANISME DE SPECIALITATE

2015 – 2022	Expertă, Consiliul Național pentru Acreditarea Prestatorilor de Servicii Sociale
2018 – 2022	Membră, Platforma Națională privind Bugetarea Sensibilă la Gen
2016 – 2018	Expertă, Oficiul Avocatului Poporului, Consiliul de experți privind monitorizarea implementării Convenției ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități

EDUCAȚIE ȘI FORMARE

2019 – 2024	Studii doctorale la Specialitatea 541.02. – Structură socială, instituții și procese sociale, Școala Doctorală Științe Sociale, Universitatea de Stat din Moldova
2000 – 2001	Magistru în Economie, Academia de Studii Economice din București
1995 – 2000	Licențiată în Sociologie, Universitatea de Stat din Moldova

COMPETENȚE LINGVISTICE

- Română: Nativ
- Rusă: Utilizator experimental
- Engleză: Utilizator independent
- Franceză: Utilizator elementar

COMPETENȚE DIGITALE

- Microsoft Office (Word, Excel, PowerPoint, Outlook)
- Platforme de colaborare: SharePoint, Microsoft Teams, Google Workspace, Zoom